

Izvestje

19 • 2022

RAZISKOVALNE POSTAJE ZRC SAZUJ V NOVI GORICI

KAZALO VSEBINE

Uvodnik (Katja Mihurko Poniž)	1
VOJKO PAVLIN	
Oporoka Magdalene Godnič iz Štanjela in družina Kobenzl	3
ROBERT DEVETAK	
»Mati revežev«: drobci iz javnega delovanja Angioline Ritter von Záhony	8
BRANKO MARUŠIČ	
Dijak Štefan Lapajne o oblačilnih navadah idrijskih deklet in idrijskem govoru (1873)	13
DANILO ZULJAN KUMAR	
Ivana, torka in štrija v terskem bajeslovnem izročilu	18
PETRA TESTEN KOREN	
Goriške perice pred prvo svetovno vojno	24
PETRA KOLENC	
Fragmenti o uršulinkah na Goriškem: med izobraževanjem deklet in posedovanjem kolonske zemlje na Blančah	30
NEVA MAKUC	
Drobci iz novogoriške predzgodbe: goriško pokopališče na Grčni med ustno tradicijo in korespondenco dr. Henrika Tume	36
BARBARA ŠATEJ	
Kratke biografije izbranih goriških Slovenk iz naše polpretekle zgodovine	43
KATJA MIHURKO PONIŽ	
Pisma Primork v elektronski zbirki PISMA	48
KATARINA ŠRIMPF VENDRAMIN	
Ženska kot objekt mode – oblačilna kultura Brik iz zapiskov Orlove terenske ekipe	53
ŠPELA LEDINEK LOZEJ	
Kuhinja – ženski prostor? Predstave o kuhinji in kuhinjske prakse v 20. stoletju v Vipavski dolini	60
JASNA FAKIN BAJEC	
Pogled starejših Novogoričank na nesnovno kulturno dediščino Nove Gorice	64
POROČILO O DELU sodelavk in sodelavcev ZRC SAZU, Raziskovalne postaje v Novi Gorici od 1. 1. 2022 do 31. 12. 2022	76

Fotografija na naslovnici: Branjevki odhajata iz Gorice, julij 1916 (št. foto 28623, hrani Goriški Muzej).

©2022, Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica

OJS: <https://ojs.zrc-sazu.si/izvestje>

Izvršna urednica: dr. Petra Kolenc

Uredniški odbor: doc. dr. Jasna Fakin Bajec, dr. Petra Kolenc,
doc. dr. Špela Ledinek Lozej, dr. Neva Makuc,
prof. dr. Branko Marušič, dr. Katarina Šrimpf Vendramin,
dr. Petra Testen Koren, doc. dr. Danila Zuljan Kumar

Jezikovni pregled: Anja Mugerli

Oblikovna zasnova in prelom: Darko Turk

Izdajatelj: Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica

Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU

Tisk: Birografika Bori

Naklada: 500 izvodov

Naslov uredništva:

Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica,
Delpinova ulica 12, 5000 Nova Gorica
Tel.: 05 335 73 26

Naročila: Založba ZRC, ZRC SAZU, Novi trg 2,
p. p. 306, 1001 Ljubljana

Uvodnik

Junakinja mojega otroštva je bila Slava Klavora. Njen pogum se mi je zdel neizmeren, njeno ime skrivnostno. Slava se je zdelo samoumevno ter edino pravo in smiselno ime glede na to, kar smo se učili o njej, priimek pa je zvenel za ušesa štajerske deklice zelo poetično. Šele leta kasneje sem odkrila, da je ta priimek dokaj pogost na Primorskem in da so njeni starši najbrž kot številni rojaki prišli iz zahodnega dela Slovenije v prelomni zgodovinski dobi na Štajersko. Na Slavo Klavoro se še vedno pogosto spomnim, a ne le takrat, ko preberem kaj o uspešnih Primorkah in Primorcih, ki nosijo ta priimek. Nanjo se spomnim, ko preučujem usode pogumnih in drznih žensk s področja, v katerem sem lahko zgradila svojo poklicno pot in kjer sem spoznala veliko izjemnih žensk. V čast mi je, da številne lahko prištejem k svojim cenjenim kolegicam. Prav posebno mesto med njimi pa zavzemajo raziskovalke z Raziskovalne postaje ZRC SAZU, s katerimi me povezuje dolgoletno tvorno sodelovanje in ki so pomembno prispevale k razvoju humanistike na Univerzi v Novi Gorici. Za letošnje *Izvestje* so napisale odlične prispevke, ki odstirajo mnoge neznane ali še premalo raziskane prispevke primorskih žensk k slovenski zgodovini. Njihove razprave dopolnjujejo številni drugi dragoceni zapisi o ženskah, ki so se me dotaknili prav tako kot nekoč zgodba Slave Klavore. Zato zaključujem ta uvodnik s hvaležnostjo in globokim priklonom Primorkam, ki so prispevale k temu, da je prostor, v katerem danes delujeta Raziskovalna postaja ZRC SAZU v Novi Gorici in Univerza v Novi Gorici, prostor večglasja in različnih oblik svobode.

*prof. dr. Katja Mihurko Poniž
vodja Raziskovalnega centra za humanistiko, Univerza v Novi Gorici
Fakulteta za humanistiko*

Ženske na goriški tržnici julija 1916 (št. foto: 28621, hrani: Goriški muzej).

*Vsem, ki boste že devetnajsto leto segli po našem Izvestju,
želimo srečno novo leto 2023!*

*Sodelavke in sodelavca Raziskovalne postaje
ZRC SAZU v Novi Gorici*

Nova Gorica, avtobusna postaja (zbirka Mirko Ličen - Prepih, št. foto: 25346, hrani: Goriški muzej).

Oporoka Magdalene Godnič iz Štanjela in družina Kobenzl

VOJKO PAVLIN | ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa

✉ vojko.pavlin@zrc.sazu-si

Izveček: V prispevku je predstavljena oporoka Magdalene Godnič iz Štanjela iz leta 1572. Magdalena (Malenka) je bila sestra Ivana Kobenzla, znamenitega državnika, diplomata in viteza nemškega reda ter utemeljitelja te plemiške rodbine.

Ključne besede: Magdalena (Malenka) Godnič, oporoka, Štanjel, Ivan Kobenzl, Ulrik Kobenzl.

Il Testamento di Maddalena Godnič di Štanjel (San Daniele del Carso) e la famiglia Cobenzl

Riassunto: Il saggio illustra il testamento di Maddalena Godnič di Štanjel (San Daniele del Carso) risalente al 1572. Maddalena (Malenka) era la sorella di Giovanni Cobenzl, il noto uomo di stato, diplomatico, membro dell'Ordine teutonico e il fondatore di questa famiglia nobile.

Parole chiave: Maddalena (Malenka) Godnič, testamento, San Daniele del Carso, Giovanni Cobenzl, Ulrico Cobenzl.

Pred 450 leti se je s tega sveta poslovila Magdalena Godnič. O tej Štanjelki bi vedeli malo, če se ne bi ohranila njena oporoka. Malenka, kakor so jo po domače imenovali, je bila dalj časa vdova, morda dobro desetletje, če je njen mož Andrej Godnič (*Gadnisch*, *Godnisch*) umrl kmalu po zapisu svoje poslednje volje, 26. septembra 1560. Zakonca otrok nista imela, vsaj preživelih ne. Andrej je v oporoki določil, da lahko Malenka (*Malenckha*) s premoženjem, ki sta ga skupaj pridobila, razpolaga do svoje smrti, nato polovica tega pripade njegovim bratom. V kratki oporoki je dal še zapisati, da mora to, kar je v Malenkini lasti, ostati v celoti njeno še naprej.¹

V podobnih okoliščinah kot Andrej se je po slabih dvanajstih letih, pozimi 1572, znašla tudi Malenka. Šibkega telesa, a pri polni zavesti in zdravi pameti je dala „plemenita in krepostna gospa“ 7. februarja poklicati v spalnico svoje štanjelske hiše devet prič ter notarja in sodnika Hieronima Fabra. Vsebina razmeroma dolge oporoke v nemškem jeziku razodeva skrbno in premišljeno ženo, ki se je malodane materinsko trudila vanjo vključiti skoraj vse svoje najbližje osebe.²

zanimivo izjemo Janeza Rafaela Nagliča iz (Škofje) Loke. Prvi med njimi je bil tedanji štanjelski kaplan Sebastijan Cavana.

² ASGo, prav tam, b. 4, fasc. 8, n. 11, cc. 54–56v. Oporočnica je imenovana kot *die edle vnnd tugendthaffte Fraw Magdalena selliges Misser Anndre Godnitsch von Sandt Daniel verlassne Hausfraw*. Besedilo oporoke je na šestih straneh. Na zadnji je Fabrov notarski znak.

¹ ASGo, Archivio Storico Coronini Cronberg, Serie Atti e Documenti, b. 4, fasc. 8, n. 11, cc. 57–58. Priče so bile iz Štanjela in bližnjih krajev (Kopriva, Ponikve) z

Štanjelski dvorec v knjigi *Alpi Giulie* Giuseppa Caprina iz leta 1895.

Magdalene Godnič pa ni vredno izpostaviti le zaradi redkosti ženskih oporok, sploh v podeželskem okolju (Vilfan 1961: 417–418). Njeno znatno premoženje postane gotovo bolj razumljivo, ko izvemo za njen deklinški priimek. Magdalenin brat je bil namreč Ivan (Janez/Hans/Giovanni) Kobenzl (Cobenzl), utemeljitelj te plemiške rodbine in graditelj štanjelskega dvorca (gradu). Glede na domače osebno ime ji(m) lahko brez zadrege pripišemo tudi slovensko različico priimka – Kobencelj, ki je bila v rabi v Mavhinjah še na prehodu iz 19. v 20. stoletje.³

Malenka brata Ivana sicer v oporoki ne omenja, a je sorodstvena povezava gotova zavoljo njunega brata Ulrika, prvega dediča Malenkinih posesti. Ivanova odsotnost v besedilu oporoke je najbrž razumljiva. Pot je tega znamenitega moža iz Štanjela zgodaj vodila na dunajski dvor. Prav v desetletju pred sestrično smrtjo je doživel izjemen

družbeni vzpon. Leta 1563 je bil povzdignjen v plemiški stan, ki ga je naslednje leto oplemenitil s predikatom von Prosegg (po stolpu in fevdu Prosek nad Trstom, ki mu je bil podeljen). Od leta 1566 je bil član nemškega viteškega reda, naslednje leto je skupaj z bratom Ulrikom prejel v zastavo grad in gospostvo Jama (Predjama). Leta 1569 je bil imenovan za predstojnika (komturja) ljubljanske komende (današnje Križanke) (Gruden 1992; 622–624; Cavazza 2009: 741–743; Preinfalk, Košak 2021). Uspešni in samski brat gotovo »ni potreboval blagodati«
sestrinega premoženja.

Drugače je bilo s starejšim bratom Ulrikom, ki mu je Ivan pri cesarju Ferdinandu I. Habsburškem nesebično izprosil poplemenitjenje.⁴ Ulrik je verjetno vsaj že od 40. let 16. stoletja pretežno živel v Štanjelu in imel z ženo Uršulo Zengraf veliko število otrok.⁵

³ ŽAM, Liber II. *Status animarum in ecclesia parrocchiali sancti Nicolai ep.* (hišna št. 3 oziroma nova št. 35).

⁴ Plemiška diploma za Ivana in Ulrika: ASGo, Archivio Storico Coronini Cronberg, Serie Atti e Documenti, b. 234, fasc. 598, 1563, VI 2, Innsbruck.

Ivan Kobenzl. Vir: *Ilustrirani Slovenec*, 5, št. 10, 10. 3. 1929.

Bratu (*ihrem lieben Herrn Bruedern Vlrichen Khobenczl*) je Malenka zapustila jedro svoje posesti, ki pa ni podrobno navedena, prav tako ne nekateri dolgovi, ki so ostali za njo. Ulrik je dedoval tudi dokaj visok znesek denarja: 300 dukatov iz dolga gospoda Raphaela iz Gorice in drugo Malenkino gotovino.⁶ Oporočnica je bratu naročila, naj del denarja skupaj z vinom iz njene kleti nameni nakupu donosne desetine za njegova mala sinova

⁵ Za dodatne napotke glede genealogije Kobenzlov se iskreno zahvaljujem mag. Alessiu Stasiju, ki pripravlja članek o tem za goriški Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei.

⁶ Tristo (beneških) dukatov je bilo tedaj enakovredno 400 renskimi goldinarjem, kakor je izrecno navedeno v inventarju Malenkinega premoženja (ASGo, Archivio Storico Coronini Cronberg, Serie Atti e Documenti, b. 4, fasc. 8, n. 11, c. 52). Za primerjavo: prav toliko je znašala dota ob poroki Ulrikove hčere Suzane leta 1874 (ASGo, prav tam, b. 4, fasc. 8, n. 12, cc. 61–61v). Preostala gotovina je po grobi oceni znašala okoli 800 goldinarjev, od tega je bila dobra polovica Malenkino posojilo Ulriku iz leta 1570 (prav tam, b. 4, fasc. 8, n. 11, c. 49–52v).

Filipa in Ivana Rafaela. Prvi je pozneje postal univerzalen dedič in nadaljevalec Kobenzlove rodbine, drugi pa znamenit jezuit (Glonar 2013; Preinfalk, Košak 2021).

Svojo štanjelsko hišo, v kateri je živela, je Malenka zapustila nečaku Baltazarju, starejšemu Ulrikovemu sinu. Njena vrednost se je vrtela okoli 700 renskih goldinarjev. K domačiji so spadali obzidan vrt pred štanjelskim taborom, dolina »pod starim mestom« (! *Dolinä vndter der alten Stat*), dva konja in par volov. Magdalena je iz oporoke izpustila Baltazarjevega brata Gašperja. V tem pogledu preseneča poznejši zapis v inventarju Malenkine zapuščine, da naj bi Gašper na osnovi oporoke prejel omenjenih 300 Raphaelovih dukatov.⁷ Baltazar je lahko tetino dedščino užival le dobrih sedem let, saj je umrl že decembra 1579,⁸ brat Gašper pa še leto prej (Rutar 1895: 94).

Razen Gašperja se v oporoki vsaj izrecno ne omenjata najstarejša Ulrikova hči Marta in njena sestra Lukrecija. Verjetno je, da sta bili že poročeni in/ali zdoma (gl. op. 5). Ulrik in Uršula sta imela še tri hčere: Suzano, Viktorijo in Veroniko. Malenka je svakinji Uršuli naložila, naj med hčere razdeli oblačila in dragocenosti (*Khlainadt*), pri čemer mora enak delež prejeti tudi Jerica (*Gericza*). Jerica je bila hči Malenkine pokojne sestre in je že osem let kot sirota živela pri Kobenclih. Ker je imela Malenka med oblačili dve obleki, je celo določila, naj škrlatno rdečo (*von Grana Thuech*) dobi Suzana, svileno pa Viktorija. Pri tem Malenka ni hotela, da bi bila Jerica prikrajšana, in je bratu Ulriku položila na srce, naj ji kupi primerno krilo (*ain Rogkh von Edl Thuech*).⁹ Veronika ni bila med prejemni-

⁷ ASGo, Archivio Storico Coronini Cronberg, Serie Atti e Documenti, b. 4, fasc. 8, n. 11, c. 52–53. Razlog za to verjetno tiči v dejstvu, da je v tem času umrl tudi Ulrik (gl. spodaj) in se zato ni mogel omenjati kot prejemnik volila.

⁸ ASGo, prav tam, b. 4, n. 22, cc. 94–102, 8. december 1579, Jama.

camo prestižnih oblek – najbrž je bila še pre-majhna za to – toda teta nanjo ni pozabila in ji je volila vinograd z brajdo, ki ga je kupila od Andreja Narata.

Malenka je še posebej poskrbela za siro-to Jerico. Zanj je prihranila še dve kravi (eno je namenila Viktoriji). Za razliko od Jeri-ne matere, verjetno poročene Volk (gl. op. 5), je bila še vedno živa sestra Marjeta. Ma-lenka ji je zapustila vzmeteno posteljo s kov-trom in odejo. Marjetinemu možu Baltazarju Hrovatu (*Crouat*) iz Rihemberka, ki je bil pr-voimenovana priča pri Malenkini oporoki, pa je volila sod belega vina (vipavca) in orno terana. Hrovatovima sinovoma, nečakoma Jožefu in Osvaldu (*Sebaldt*), je zapustila vsa-kemu po vinograd (imenovana *Schuperyeui-cz* in *Podsrno*).

Nazadnje se je oporočnica obrnila k dru-gemu svaku, Pavlu Markandelu (*Marcande-lo*), tudi priči pri oporoki, ki ji je bil dolžan precej denarja. Dolg mu je odpisala, a je hkrati določila, naj ta denar (razen desetih goldinarjev, ki naj jih ima Pavlova žena Kata-rina) razdeli med tri revne sirote, hčere Ma-lenkine pokojne sestre Kunigunde Pregl. Merkandelovi hčeri Lukreciji je volila vrt na (štanjelskem) Polju.

Malenka se je spomnila še svoje služinča-di. Stari služabnici Fuski je namenila šest gol-dinarjev, staremu služabniku Antonu (*To-nich*) vinograd in služabniku Lenartu vola.

Zanimiv je razpored Malenkinih volil. Pred sabo ni imela toliko vrstnega reda oseb kakor posesti, ki so si v njenih mislih logično sledile. Gotovo je že prej dobro premislila, kaj in kako bo s tem ali onim delom njenega premoženja. Pred njim pa je bil na prvem mestu duhovni pogled onstran, priporočilo njene duše Bogu in naročilo maš zadušnic.

Če so sledili njeni poslednji volji, so jo poko-pali na štanjelski britof pri cerkvi sv. Danijela in prisotnim revežem razdelili nekaj denarja iz njene zapuščine.

Datum smrti Magdalene Godnič ni znan, a ga lahko postavimo v obdobje slabih dveh mesecev med zapisom oporoke, 7. februar-ja, in začetnim datumom popisa njene zapu-ščine, 8. aprila 1572. Popis inventarja je naro-čila Malenkina svakinja Uršula Kobenzl. Kranjski vicedom Nikolaj Bonomo je s tem namenom pripotoval na grad Jama, kjer je bil kot priča prisoten še Uršulin svak Luka Vrabec, goriški meščan. Naslednji dan so vsi trije odpotovali v Štanjel in dan zatem popi-sali posest v Malenkini hiši.¹⁰

Kaže torej, da je Malenkin brat Ivan Ko-benzl, ki se verjetno ni veliko zadrževal na gradu Jama ali v rodnem Štanjelu, prepuščal uživanje gradu družini svojega brata Ulrika. Ta se grajskega prestiža ni mogel veseliti prav dolgo, kajti umrl je malodane v istem času kot sestra Malenka, če že ne v marcu,¹¹ pa gotovo v začetku aprila istega leta (1572), saj je bil ob izdelavi inventarja že pokojen. Ulrik tako ni mogel uresničiti Malenkine po-slednje volje, pač pa je to moralo biti precej odvisno od Uršule. Vdova je imela kljub po-moči znatne Malenkine zapuščine določene finančne težave. Kakor je Ivan poskrbel, da njegov brat ni izpadel iz posestnih načrtov, je poslej spremljal življenjsko pot svojih ne-čakov in nečakinj ter Uršuli, ki je moža

9 Brat Ulrik naj bi v teh trgovinskih opravkih nabavil še eno krilo, in sicer za Uršo, hčerko Jurija Godniča, Malenkinega sorodnika (svaka ali nečaka) po pokoj-nem možu Andreju.

¹⁰ ASGo, Archivio Storico Coronini Cronberg, Serie Atti e Documenti, b. 4, fasc. 8, n. 11, c. 49–52v. Vse, kar je pripadalo Malenki v Jami, je bilo do nadaljnjega za-pečateno in shranjeno v skrinjo v grajskem oboku (101 goldinar, pet slabo ohranjenih zlatih prstanov, dve delno pozlačeni čaši). Malenki so tam pripisali še dva tovorna konja in štiri svinje. Uršula je nadalje izpričala, da je možu Ulriku svakinja pred dvema le-toma posodila 400 tolarjev. Podrobno so popisali (ne)premičnine v Štanjelu, pri čemer ni šlo za ka-kšne izjemne in izstopajoče vredne predmete.

¹¹ ASGo, Archivio Storico Coronini Cronberg, Serie Atti e Documenti, b. 4, fasc. 8, n. 11, c. 59. Dne 6. marca je bil Ulrik še živ.

preživela vsaj za petnajst let, pomagal pri izplačilih dote (Pavlin 2021).¹²

Vsebina oporoke Magdalene Godnič lepo dodatno osvetljuje status in izvor družine Kobenzl, ki je izšla iz štanjelskega domačega okolja. Že Alessio Stasi (2001: 24) je pokazal, da ne more biti dvoma o kraškem izvoru Kobenzlove rodbine in se jih ne more povezovati s srednjeveško plemiško družino iz Koroške. Nedavne raziskave so to dodatno potrdile (Pavlin 2021, gl. op. 5). Ivan je bil skupaj z bratom Ulrikom poplemeniten le devet let pred Malenkino oporoko, ki je nastala še povsem v podeželskem miljeju, pa čeprav začinjenem s podeželskimi imenitneži, kar se vidi tudi iz seznama prič pri izpovedi njene zadnje volje.¹³ Kljub temu je med Kobenzlovimi potomci ostala Magdalena Godnič v spominu kot njihova premožna (*valde dives*)¹⁴ prednica.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri:

ASGo – Archivio di Stato di Gorizia
Archivio Storico Coronini Cronberg, *Serie Atti e Documenti*.

ŽAM – Župnijski arhiv Mavhinje
Liber II. Status animarum in ecclesia parrocchiali sancti Nicolai ep.

Literatura:

Cavazza, S. 2009: Cobenzl Giovanni. V: *Nuovo Liruti. Dizionario biografico dei Friulani. 2. L'età veneta*. Udine: Forum.

Glonar, J. 2013: Cobenzl Joannes Raphael. V: *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti – Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi160210/> (dostop: september 2022).

Gruden, J. 1992: *Zgodovina slovenskega naroda, 1. del*. Družba sv. Mohorja v Celovcu, 1910–1916; reprint, Celje: Mohorjeva družba.

Pavlin, V.: Hans in družina Kobenzl – od prebivalcev Štanjela do zemljiških gospodov, tipkopis.

Preinfalk, M., Košak, T. 2021: Cobenzl. V: *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti – Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi159952/> (dostop: september 2022).

Rutar, S. 1895: *Schloss und Herrschaft Lueg. V: Mittheilungen des Musealvereins für Krain*, let. 8, št. 3.

Stasi, A. 2001: „Canto gli onor delle Sonziache sponde“. Note su Rodolfo Coronini e i Fasti Goriziani. V: Coronini R.: *Fasti Goriziani con un saggio in appendice di Alessio Stasi*. Gorizia: Incontri Culturali Mitteleuropei - Edizioni della Laguna.

Vilfan, S. 1961: *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica.

¹² Izbira ženinov kaže, da so bili tedaj Kobenzlji na poti polne uveljavitve na družbeni lestvici. Če je Malenkina generacija še izbirala med „podeželsko elito“, so se Ulrikovi otroci rodbinsko povezali z uglednejšimi meščani (pravniki, uradniki) ali/in plemiči.

¹³ Prvi med pričami je naveden Malenkin svak Baltazar Hrovat kot *edl befreit Lechens Person zw Reiffenberg* (ASGo, Archivio Storico Coronini Cronberg, Serie Atti e Documenti, b. 4, fasc. 8, n. 11, c. 54).

¹⁴ Za informacijo se zahvaljujem prijatelju Alessiu Stasiju.

»Mati revežev«: drobci iz javnega delovanja Angioline Ritter von Záhony

ROBERT DEVETAK | Inštitut za narodnostna vprašanja

Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko

✉ robert.devetak@inv.si

Izvleček: Prispevek na kratko predstavlja eno od osrednjih protagonistk goriške dobrodelnosti v obdobju pred prvo svetovno vojno – Angiolino Ritter von Záhony. Tržačanka, ki se je v Gorico preselila po poroki s članom pomembne nemške goriške družine Ritter von Záhony, v sredini 19. stoletja, se je hitro vključila v lokalno javno življenje, poseben vtis pa je pustila na polju karitativnosti – tako v okviru dobrodelnih društev, kot tudi s samostojnim angažiranjem.

Ključne besede: Angiolina Ritter von Záhony, dobrodelnost, dobrodelna društva, Gorica, Goriška in Gradiška

»Madre dei poveri«: frammenti dell'attività pubblica di Angiolina Ritter von Záhony

Riassunto: Il contributo presenta brevemente una delle protagoniste centrali della carità goriziana nel periodo antecedente la Prima guerra mondiale: Angiolina Ritter von Záhony. Di origine triestina, si trasferì a Gorizia dopo aver sposato un membro dell'importante famiglia goriziana di lingua tedesca Ritter von Záhony. A metà Ottocento si impegnò immediatamente nella vita pubblica locale, lasciando un'impronta indelebile nell'ambito della carità, tanto nelle società di beneficenza quanto attraverso iniziative autonome.

Parole chiave: Angiolina Ritter von Záhony, beneficenza, associazioni di beneficenza, Gorizia, Contea di Gorizia e Gradisca

Uvod

Goriška in Gradiška je v obdobju Avstro-Ogrske veljala za slabše gospodarsko razvito območje zahodne polovice države (Cislajtanije). Deželo so pretresala številna krizna obdobja v gospodarstvu, kar je negativno vplivalo na socialni položaj tako podeželskega kot tudi urbanega prebivalstva (Devetak 2019a: 281–299). Državne, deželne in lokalne institucije se same velikokrat niso uspele učinkovito soočiti s posledicami izrednih dogodkov, zaradi česar je lažjanje socialnih

tegot pogosto slonelo na zasebnih iniciativah, kjer so največ dela opravila predvsem dobrodelna društva. Področje dobrodelnosti je imelo v obravnavanem obdobju posebnost v spolni strukturi in angažmaju. Šlo je za eno glavnih možnosti, ki so jih ženske, predvsem tiste iz višjih družbenih razredov, imele za vstop v javni prostor na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Takratna družba je karitativno dejavnost dojemala kot podaljšano delovanje skrbstva za družino oziroma javno materinstvo (Dudeková 2017: 156). Po

Portret Angioline Ritter von Záhony (Adolf Henning, olje na platnu, 1858). Original hrani Fundacija Palazzo Coronini Cronberg, Gorica.

takratnih nazorih so bile ženske kot matere naravno usposobljene za tovrstno delo (Selišnik, Cergol 2016: 239). Njihov karakter je družba povezovala in definirala s sočutjem, čustvenostjo, samožrtvovanjem in ljubeznijo do bližnjega. Te socialno konstruirane značilnosti so ženskam dajale le malo možnosti za uveljavitev v javnosti in širši družbi (Frohman 2008: 117). Dobrodelnost je bila ena izmed njih in ženske so jo dodobra izkoristile ter tako postale »aktivne državljanke« (Porter 2002: 26). Poleg tega je dejavnost omogočala združevanje v različnih združenjih, odborih in društvih. To je bilo značilno tako za širše evropsko okolje kot tudi za Goriško in Gradiško, kjer se je v drugi polovici 19. stoletja pojavilo več dobrodelnih društev in iniciativ, ki so jih organizirale ženske (Devetak 2019b: 70–79). Ena od žensk, ki se ji je na Goriškem uspelo izraziteje uveljaviti na polju dobrodelnosti je bila Angiolina von Záhony, ki je dejavnost povezala s svojim družbenim statusom in ga razširila tudi na

politično aktivnost. V prispevku bo na kratko predstavljeno njeno življenje in javno delovanje.

Družinsko ozadje in prihod v Gorico

Angiolina je bila rojena 18. oktobra 1825 v pomembni trgovski družini Sartorio, ki se je v Trst preselila iz Sanrema leta 1775 (Spletni vir 1). Bila je tretji otrok Giovannija Guglielma Sartoria in Anne Gobbi. Gorica je postala njen dom po poroki s Heinrichom Ritterjem von Záhonyjem, članom ene najpomembnejših goriških družin, aprila 1846. Poročni obred na posestvu Montebello v Trstu je izvedel njen oče, ker lokalni duhovnik ni želel poročiti para, zaradi protestantske vere ženina (Spletni vir 2). Nemška družina Ritter von Záhony, ki je izhajala iz Frankfurta na Majni in se je na Goriško in Gradiško preselila leta 1819, je bila znana predvsem po vzpostavitvi industrije v deželi. Po prihodu je najprej postavila rafinerijo kolonialnega sladkorja, čemur je v sredini 19. stoletja sledila izgradnja hidravličnega mlina in predilnice bombaža ter svilenih odpadkov v Stračicah pri Gorici. Šlo je za največji industrijski objekt v deželi, ki je zaposloval več kot 2000 delavcev (Marušič 2014: 64–67). Poleg ustanavljanja novih gospodarskih objektov, je družina financirala tudi železniško povezavo s Trstom in Vidmom, ki je bila zgrajena leta 1860 (Marušič 2008: 265). S svojim delovanjem in projekti so si njeni člani pridobili pomembno mesto v goriški družbi, gospodarstvu in politiki (Ritter-Záhony 1915).

Angiolina Ritter se je hitro vključila v mestno javno življenje in spletla močne povezave z mestno in plemiško elito. Njeno delovanje, vlogo in široko poznavanje družbenih razmer je leta 1888 bralcem predstavil tudi slovenski časopis *Soča*. Neznani dopisnik jo je označil za eno najpomembnejših goriških žensk in posebej izpostavil: »Radi plemenitega mišljenja in neomejene radodarnosti zbira se v prostorih baronice Angeline Ritter veliko

Goriška ulica Via Angiolina (foto: R. Devetak).

število odlične goriške gospode, katera ve pripovedovati o dobrotljivosti in prijaznosti visoke gospe. Vsled svoje zveze z visokimi krogi po krvi in svakovščini deli dobrote na vse strani ne le v gotovem denaru, ampak tudi z uplivo besedo, s katero doseže, da se izpolni marsikatera želja, ki bi sicer ostala vedno neizpolnena. Naravno je, da vsled tega je v njeni palači skoro vedno gorka kljuka, za katero prijemajo razni prosilci. Kdor želi za se ali za druge kako podporo, priznanje, imenovanje, dovoljenje, in kakor se imenujejo vse te reči v človeškem življenji, upa da pot k baronici Angelini mu ne more škodovati. [...] Posebno v osebnih in volilnih zadevah veljala je vedno kot orakel, kateri so prašali za navod, svet ali pomoč najvišje glave goriške. Kdor se je njej priporočil ter poslušal njen glas in izpolnoval njene migljeje, ni se kesal. V volilnih zadevah v mestno starešinstvo goriško dajala je včasih avtentične odgovore ter osmešila marsikoga, ki je mislil, da zna (Soča, 2. 11. 1888, št. 44).«

Njeno ime je povezano tudi z občinsko zgradbo v Gorici. Leta 1908 je goriški občini podarila družinsko palačo, prej v lasti

plemiške družine Attemsov Svetokriških, v vrednosti 330.000 kron. Danes v stavbi domuje goriška občinska uprava (Gallarotti 1993: 52). Poleg političnih povezav in sodelovanja z vidnimi goriškimi italijanskimi in nemškimi političnimi predstavniki, je Angiolina Ritter glavno sled pustila na področju človekoljubne dejavnosti.

Dobrodelno delovanje

Da gre za izjemno človekoljubno osebnost je izpostavil že omenjeni članek v Soči: »Ta gospa se odlikuje po svoji veliki milosrčnosti in radodarnosti, s katero hoče priklicati blagoslov božji na svojo rodovino. Kjer se začne v Gorici kako dobrodelno podjetje, je ta plemenita gospa gotovo poleg; za zavetišče sv. Jožefa v Št. Roku darovala je mnogo tisočakov in se ni strašila dela, ko jej je bilo ponujeno pokroviteljstvo in vodstvo tega zavoda, temveč je srčno in požrtvovalno vzela na se ves trud, ki je združen s takim odgovornosti polnim poslom (Soča, 2. 11. 1888, št. 44).« Angiolino Ritter lahko najdemo v obeh osrednjih dobrodelnih društvih in pri glavnih

dobrodelnih dogodkih tekom večine druge polovice 19. in začetka 20. stoletja. Že v 70. letih 19. stoletja se je zanjo uveljavil naziv »*mati revežev*« (L'Isonzo, 22. 12. 1875, št. 102). V tem obdobju se je najprej vključila v Gospejno društvo društvo v podporo revežem (*Associazione delle Signore Goriziane a sollievo dei poveri*/Görzser Frauenverein zur Unterstützung der Armen), v katerem je delovala vse do smrti leta 1910. Društvo je združevalo več kot sto oseb, predvsem vidnih javnih osebnosti, med katerimi so izrazito prevladovale ženske članice. Delovanje je bilo usmerjeno v več smeri in je okvirno obsegalo pripravo dobrodelnih sejmov (bazarjev), organizacijo javne kuhinje in javnih dogodkov, na katerih je članstvo, skupaj s podporo oblasti ter širše javnosti zbiralo sredstva in opozarjalo na tegobe revnega prebivalstva (Devetak 2022: 90–125). Angiolina Ritter je bila med bolj aktivnimi članicami in je več desetletij delovala kot odbornica društva. Poleg administrativnega dela je pomagala tudi s pogostimi in bogatimi donacijami, aktivnim delovanjem pri javnih pobudah, organiziranju dogodkov in pri spodbujanju sorodstva ter drugih goriških plemiških družin, da so se odzvali na pozive k darovanju. Bila je tudi med ustanoviteljicami društva Karitas (*Caritas*), ki je nastalo leta 1876 na pobudo družine Ritter von Záhony. Društvo si je za glavni namen zadalo skrb za revno prebivalstvo Gorice z iskanjem primerne zaposlitve zanje, materialno pomočjo z delitvijo oblačil in drugih uporabnih predmetov, predvsem ženskam (ASGO, *Capitanatto distrettuale di Gorizia*, b. 15, f. 117, d. 13.663). V društvu je več deset let opravljala funkcijo odbornice. Obema društvoma je darovala na tisoče kron, oblačila, hrano in druge uporabne predmete (L'Isonzo, 22. 12. 1879, št. 281).

Tako sama kot njena družina so se angažirali tudi izven dobrodelnih društev. Ob različnih priložnostih so darovali visoke zneske za socialno ogrožene v Gorici in deželi. Med

drugim najdemo člane in članice družine med glavnimi podporniki goriške mestne sirotišnice (*Alcuni* 1903: 50). Dobrodelne dogodke je Angiolina Ritter prirejala tudi v lastni režiji. Na enem izmed njih, leta 1881, je zbrala sredstva za pomoč 80 revežem (*L'Eco del Litorale*, 22. 12. 1881, št. 102). Revne družine so se tudi same neposredno obračale nanjo in obiskovale njen dom, kjer so jim poskušali pomagati (*Corriere di Gorizia*, 11. 12. 1888, št. 148). Leta 1883 je bil na njeno pobudo in prizadevanja v Gorici ustanovljen azil *San Giuseppe* (Sv. Jožef), v katerem so vzgajali sirote in revne deklice ter skrbeli zanje. V njegovo delovanje je investirala velike finančne zneske (Gallarotti 1993: 52). Njena prizadevanja je prepoznala tudi državna oblast. Cesar Franc Jožef jo je ob obisku Gorice, novembra 1900, odlikoval z redom Elizabete drugega razreda. Šlo je za odlikovanje, namenjeno izključno ženskam, ne glede na socialni status, za izredne dosežke na cerkvenem in karitativnem področju (Spletni vir 3). Še pred državno oblastjo, se ji je poklonila tudi goriška občina, s poimenovanjem ene od mestnih ulic po njej (*Via Angiolina*), ki se nahaja v zahodnem delu mesta. Ulica je ime dobila že leta 1895, Antonella Gallarotti pa v svojem zapisu izpostavlja dve posebnosti. Prva je ta, da so ulico poimenovali po še živeči osebi, kot druga pa, da je bilo za poimenovanje uporabili le ime in ne tudi priimka, kar nakazuje na splošno prepoznavnost dobrodelnice ter njeno vlogo v goriški družbi (Gallarotti 1993: 52).

Angiolina Ritter je umrla 23. julija 1910, v starosti 84 let. Deželno časopisje je ob smrti pozitivno ovrednotilo njeno javno delovanje in poudarilo človekoljubnost, ki ga je desetletja izkazovala goriškim nižjem družbenim slojem (*Gorica*, 23. 7. 1910, št. 58).

Sklep

Angiolina Ritter se je uveljavila kot osrednja ženska figura v goriškem javnem

prostoru na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Njeno samostojno in društveno dobrodelno delovanje je pozitivno vplivalo na razvoj dejavnosti v deželi, hkrati pa je močno pripomoglo k lažšanju vsakodnevnih tegob socialno šibkejšega mestnega prebivalstva. Svojo vlogo in družbeno moč je uporabila za več desetletna prizadevanja na področju socialnega dela ter s tem pridobila spoštovanje ter ugled tako pri oblastnih strukturah, različnih družbenih skupinah in v širši javnosti.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri:

ASGO, *Capitanatto distrettuale di Gorizia*, b. 15, f. 117, d. 13.663

Časopisni viri:

Corriere di Gorizia 1888

Gorica 1910

L'Eco del Litorale 1881

L'Isonzo 1875, 1879

Soča 1888

Objavljen vir:

Alcuni cenni storici intorno al Civico istituto per fanciulli abbandonati in Gorizia dall'epoca della sua fondazione fino al presente. Gorizia: Paternolli, 1903.

Literatura:

Devetak, R. 2019a: Gospodarska kriza na Goriškem in Gradiškem v letu 1879 ter ukrepi oblasti in dobrodelnih institucij za njeno reševanje. V: Kolenc, P. et al (ur.) *Marušičev zbornik: zgodovinpisec zahodnega roba: prof. dr. Branku Marušiču ob 80-letnici*. Ljubljana: Založba ZRC, 2019, 281–299.

Devetak, R. 2019b: *Vstop žensk v javni prostor in vloga društev na Goriškem in Gradiškem 1867–1918: doktorska disertacija*. Ljubljana: [R. Devetak].

Devetak, R. 2022: Žensko dobrodelno delovanje v 19. stoletju: primer goriškega Gospejnega društva za podporo revežem. *Res novae: revija za celovito znanost* 7, št. 1, 90–125.

Dudeková, G. 2017: *Municipal Social Welfare in Bratislava during the 19th and Early 20th Centuries: Examples and Modernisation Trends*. V: Fejtová, O et al (ur.) *Poverty, Charity and Social Welfare in Central Europe in the 19th and 20th Centuries*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 143–162.

Frohman, L. 2008: *Poor Relief and Welfare in Germany from the Reformation to World War I*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gallarotti, A. 1993: *Donne per Gorizia*. Monfalcone: Edizioni della Laguna, cop..

Marušič, B. 2015: Poskus orisa industrije na Goriškem pred in po prvi svetovni vojni. V: Miklavčič Brezigar, I. (ur.) *Industrijska dediščina na Goriškem – prispevki in pričevanja: [Meblo, MIP, Tekstina, SIA, Salonit, Lipa, Remiza – in še mnogo drugih]: katalog razstave*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2015, 7–12.

Marušič, B. 2008: Železnice na Goriškem (1860–1918). *Acta Histriae* 16, št. 3, 261–276.

Porter, D. 2002: *Health Care and the Construction of Citizenship in Civil Societies in the Era of the Enlightenment and Industrialisation*. V: Grell O. P. et al (ur.), *Health Care and Poor Relief in 18th and 19th Century Northern Europe* (ur.). Aldershot: Ashgate Publishing Company, 15–31.

Ritter-Záhony, E. 1915: *Chronik und Stammbaum der im Jahre 1829 in Österreich mit dem Prädikat »von Záhony« geadelten Familie Ritter aus Frankfurt a. M..* Brünn: Rohrer.

Selišnik, I.; Cergol Paradiž, A. 2016: Delovanje žensk od karitativnosti do socialnega dela: zgodovinski pregled razvoja dobrodelnosti in začetki idej socialnega dela v letih 1850–1941 na Slovenskem. *Socialno delo* 55, št. 5/6, 239–251.

Spletni viri:

Spletni vir 1: <https://www.movio.beniculturali.it/pmfvg/viverelottocentoatrieste/it/43/1a-famiglia-sartorio> (dostop: 11. 8. 2022).

Spletni vir 2: https://ricerca.gelocal.it/ilpiccolo/archivio/ilpiccolo/2012/08/13/NZ_30_01.html (dostop: 11. 8. 2022).

Spletni vir 3: <https://archiviodistatogorizia.cultura.gov.it/donna-generosa/> (dostop 12. 8. 2022).

Dijak Štefan Lapajne o oblačilnih navadah idrijskih deklet in idrijskem govoru (1873)

BRANKO MARUŠIČ

✉ branko.marusic@guest.arnes.si

Izveček: Časopisni članek (*Soča*, 6. 11. 1873) Štefana Lapajneteta poroča o čipki kot viru za ustvarjanje blagostanja idrijskih deklet. Obenem pa članek opozarja na objavo besedil v idrijskem govoru, ki bi ga bilo treba strokovno raziskati. Slednjega pisec ni storil, kar kaže tudi njegova objava zgolj nekaterih primerov govora.

Ključne besede: Idrija, čipke, idrijski govor, J. I. N. Baudouin de Courtenay.

Lo studente Štefan Lapajne e abbigliamento delle ragazze di Idria (Idria) e il dialetto d'Idria (1873)

Riassunto: Un articolo di Štefan Lapajna uscito sul giornale *Soča* il 6 novembre 1873 parla del pizzo come fonte di sostentamento delle ragazze di Idria (Idria). Inoltre, l'articolo richiama l'attenzione sulla pubblicazione di alcuni testi in dialetto d'Idria che dovrebbero essere oggetto di ulteriori ricerche. L'autore non le svolse, dato che pubblicò solo alcuni brani relativi al dialetto d'Idria.

Parole chiave: Idria, pizzo, dialetto d'Idria, J. I. N. Baudouin de Courtenay.

Šestega novembra leta 1873 je tednik *Soča*, glasilo istoimenskega goriškega »slovenskega političnega društva za obrambo narodnih pravic«, v svoji 45. številki objavil v podlistku članek z naslovom *Idrijska dekleta*. Podpisal ga je avtor, ki se je skrnil za inicialkama G. L. Suplent na goriški gimnaziji (med letoma 1871 in 1873) Fran Levec, ki je obenem tudi sourejal glasilo *Soča*, je v svojem izvodu tega lista (letniki 1872 in 1873)¹ zapisoval in dodajal podatke o avtorjih nepodpisanih člankov v *Soči* (1872, 1873) ali člankov, ki so bili v tem listu podpisani s psevdonimi ali

kako drugače. V »Levčevem« izvodu *Soče* sta začetnici L. G. razrešeni kot: osmošolec Štefan Lapajne iz Idrije. Ni znano, ali je ta mladi Idrijčan pred tem že objavljaj. Toda leta 1872 je po naročilu ljubljanskega Dramatičnega društva napisal veseloigro *Stric iz Amerike*; za to društvo je tudi prevedel dve nemški komediji. Njegove biografije tudi ne navajajo, da bi po objavi prvih anonimnih prispevkov z večjim literarnim, prevajalskim ali publicističnim pisanjem nadaljeval.

Lapajnetov članek o idrijskih dekletih ima pravzaprav dva vsebinska dela, ki se prepletata. Prvi je zajet v naslovu (idrijska dekleta), drugi del pa predstavlja idrijski govor, ki je izrečen iz ust deklet in ni nič »manj zanimiv«

¹ Hrani ju časopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

Štefan Lapajne (1855–1912) vir: dlib.si.

od prvega dela. Članek, objavljen na tem mestu, je dobesedno prepisan in popravljen/dopolnjen le tam, kjer so se primerile očitne tiskovne napake:

»Idrija je znana vsemu božjemu svetu. Razni stroji idrijskega rudnika so občudovanja vredni, in skozi mesto gredoči popotnik se ustavlja sè zadovoljnostjo pri njih. Ne le človeški stroji zanimajo turista, nego tudi božje stvari in to so idrijska dekleta. Uprašal se je gotovo sam sebe : ‚Od kod neki to, da idrijska dekleta tako lepo in snažno oblečena hodijo? Saj, kakor mi pravijo idrijski rudar pač komaj toliko zasluži, da svoj život s težavnostjo preredi‘. Zares trda se godi našemu rudarju; slabo plačo ima in po vrhu mu še tuji uradniki in drugi filistri še njegove stare pravice požirajo. De lakote[Za lakoto] bi moral umreti, ako bi ne znale ženske čipek klepljati [klekljati.]. In če se naša dekleta lepo in snažno oblačijo, je zbog njih pridnosti. A to nij moja svrha, nego le nekoliko besedij o njih govoru. ‚Nam je povštr glih tak perrajan [prirojen], kukr kajnu sedlu‘, mi je rekla enkrat neka ženska, ko sem razgovarjal z njo o znanih rečeh.

In res, ko deklica šole dovrši, jej pravijo mati: ‚Do zdej sva te z očitam redila jen pa oblačila, od zdej zanaprej pa le ahtaj, da se boš sama oblačila, mi te ne bama več, sma ti že dost dal.‘ Deklici, šolskih klopj se iznebiti, mrgolè zdaj druge skrbi po glavi. Ona ne misli više, kedaj se bode naučila nemške slovnice ali iz nemškega berila popis mačke in miši, nego misli vedno na to, kako bo hitela klepljati, da bode prej čipke prodala in si s tem denarom kaj kupila. Rano, uže še predno solčni žarki v sobo perkukajo, sedi mati sè svojimi hčerami okrog mize, ker premetajo ročno klinčke iz ene roke v drugo; zvečer pri mraku je najdeš pri istem delu. Od jutra do večera sede neprenehoma; po zimi še celó malo noči ukradejo sladkemu spanju. Zberò se namreč mnoge ženske, ter hodijo vse v eno hišo klepljat. Ne le, da s tem mnogo svečave prihranijo, ampak tukaj se tudi dobro zabavajo in zabavljajo. Po zimi je navadno ‚preja‘, katero prično in končajo slovesno. Priskrbé si vina in potic. Začne se živahno žlobudranje in mrmljanje starih; mej smehom in kihanjem se pregiblajo jezički, da je veselje. Tudi jaz sem se udeležil tacega večera. Ko noter vstopim kot nepovabljen gost, kazal se mi je čuden prizor. Dobre so volje bile uže. Nekatero so skrivale potice, druge vino pod klop. Tretja pa pogumno ponudi mi potico dejaje ‚trinken sie sich‘, nalije mi vina ‚schneiden si sich‘. Obče veselosti nij bilo ne konca ne kraja.

Novi prazniki se bližajo in nova obleka mora biti. Če gre v cerkev o velicij praznikih – in to mora biti – ima vselej kaj novega na sebi. ‚Zdaj baje velikanačni praznič, murma kaj zaslajšt, da ma nave, da nabama mižnarje na stran pelale.‘ Vse tiste dni imata čevljar in šivilja dovolj opraviti. In kako se pogledavajo v cerkvi ko pride, lepo dekle in vsa nalispana v cerkev! Marsikatera si misli ‚čak kader bm spice spit predala, si čem tudi jest pa tako napravv‘. Tudi mej tednom se zberó ter obdelujejo in obrekujejo človeka, da b ga pes ne povohal. ‚Oh kako so nus, nus zdej, tista Katrca, k se zanaša na ubozga kajžarja, ksi ži rekla, ja riskej, pa nkar k ni neč!‘ Druga pravi: ‚Oh, pa v nidile je bla v parazulu, sm je jest vidla. Tretja : ‚Oh, al v parazulu je bla, ovbe[ojoj!] nu bejš

Idrijska dekleta pri klekljanju, začetek 20. stoletja (fototeka Mestnega muzeja Idrija, foto: M. Papež).

bejš, saj ni skor za vrit [verjeti] tu.' ,Ja nu kukr češ, saj sm je jest tudi vidla', Mar naj bsi kuharska cunjne obejsla na glava, bse ji blu bel prglihalu; vim, da se i ni neč prglihalu v parazulu.' ,Oh, tulk kukr krav sedlu,' pravi zopet druga. ,In saj nij neč cvart ksihta [ljubkega obraza], kaj je taka, kakr kejšen galdeš [?].'

Hvalevredno je to, da idrijska dekleta so vedno v drugi obleki. Hvalevredno je ne za to, ker lišp mnogo stane in veliko denarja potrebuje, ampak za to, ker kaže koliko si upajo naša dekleta sè svojo pridnostjo prislužiti. In čednost je lepa stvar. Vsako nedeljo in vsak praznik se drugačno oblačijo. Najlepšo priložnost ima opazovala ob nedeljah in ob času dijaške maše, kajti tistikrat se prikažò najlepše in najokusnejše opravljena dekleta v cerkvi. Se vè, da imajo hudobni ljudje svoje vzroke ter pravijo, da si šolarčki bodoči gospodje, in ti si uže mladih nog bodočo gospò, izberò. In da si v časih tudi ti mladi ljudje uže namežikavajo, tudi nij nič neverjetnega. Iz cerkve gredoče vidijo pa lepe fante, ki se postavijo pred cerkev, kateri tudi marsikatero glasno opombico mej memo hodeči ženski spol vržejo. Kakor povsod se pogovarjajo po tudi takoj po službi božji dekleta največ o lepih fantih in pa o obleki, katero je to ali uno dekle v cerkvi na sebi imelo. ,As vidla, kakšna je bla pa dans tista a-a anegava absihtova [onegava nadzornikova], viš nina sestra se je ad vseh adlačila v cirkvi, vsa je bla v panklčkih

[trakcih] in je imila urlonasta [damast?] jupca s prklidram [?] na hrbt.'

Vedel bi še mnogo in mnogo tacih rečij navesti, ki bi kazalo, kake zanimiva so idrijska dekleta, in kako nič manj ni zanimivo idrijsko narèčje. Jezikoslovci bi morali tudi to preiskovati in našli bi, da nij brez posebnostij. To se mora reči, da je idrijska govornica velika mešanica nemških elementov. In to je tudi naravno, ker imamo v Idriji toliko tujih uradnikov, kakor primermo nikder drugod. Narodno, brezpolitično društvo, ki bi ni imelo posebno nalogo, društvo ki bi posebno kultiviralo slovensko lepoznanstvo, bi bilo tukaj na svojem mestu.«

V Idriji, 30. septembra 1873.

Štefan Lapajne je bil rojen 24. decembra 1855 v Idriji, v družini Štefana Lapajneteta in Pepe Juliani. Lapajnetovi, ki so izvirali z Vojškarske planote, so bili znana idrijska družina, ki je zapustila pomembne sledi v družbenem življenju kraja. Štefanov oče, in prav tako Štefan, je bil dvakrat izvoljen za župana mesta Idrija. Ukvarjal se je s trgovino, tudi s trgovino s čipkami (špicami). V dveh zakonih se mu je rodilo pet otrok. Štefan (1855–1912), ki je obiskoval gimnazijo v Ljubljani, je bil iz prvega zakona. Njegov polbrat Dragotin je tudi posegel v politiko in bil kar trikrat

izvoljen za župana Idrije. Med njegovim delovanjem je bila v Idriji ustanovljena mestna realka s slovenskim učnim jezikom (1901). Štefanov bratranec Franc (Franz) Lapajne je v Idriji od leta 1875 vodil trgovino s čipkami. Njegovi potomci od leta 1893, po več desetletjih premora, v Idriji nadaljujejo s podedovano dejavnostjo.²

Štefan Lapajne (1855) je nadaljeval šolanje v Gorici, kjer je dokončal sedmi in osmi razred gimnazije ter maturo (1874). Tu sta ga slovenski jezik učila in uvajala v slovensko pisanje že omenjeni suplent, Ljubljčan (Ježica) Fran Levec, in nekdanji suplent, goriški dijak Štefan Širok, rojak iz Ravnice pri Grgarju. Oba sta bila sodelavca časnika *Soča* in sta morda vplivala na Lapajneto, da se je oglašil v javnosti s svojim člankom o idrijskih dekletih in idrijskem govoru/dialektu, pa tudi še nato, ko se je podpisal z L. G. pod dnevno vestjo, ki je poročala o občnem zboru goriške kmetijske družbe (*Soča*, 30. 7. 1874, št. 31). Toda Lapajne je tedaj lahko sprejemal podobne vplive tudi od svojih sošolcev. Med njimi so bili Franc/Frančišek Sedej iz Cerknega, kasnejši goriški nadškof, šolnik in pevmški rojak Anton Primožič in Anton Mikuluš, prav tako iz Pevme. Vsi trije so bili tesni sodelavci ruskega jezikoslovca poljskega rodu Jana Ignacyja Niecisława Baudouina de Courtenaya, ki je od aprila leta 1872 po slovenskih deželah, zlasti zahodnih, opravljal jezikovne raziskave v okviru raziskave južnoslovanskih narečij. Gorica pa je bila izhodišče, s katerega je tedaj opravljal svojo nalogo. Pri tem so mu z informacijami pomagali domači poznavalci in pričevalci, med njimi tudi dijaki:

poleg treh že omenjenih še Mihael Vuga iz Solkana, Matej Lutman iz Štandreža in Miha Golob iz doline reke Bače, pa še učiteljica Katinika Stanič iz Kanala in skupina Cerkljanov (Janez Jereb, Ivan Eržen, Franc Mavrič). Iz uporabljenih virov ni mogoče ugotoviti, če je bil med sodelavce Baudouina de Courtenaya vključen tudi Štefan Lapajne. Gotovo pa je bil Lapajne z njegovim delom seznanjen, saj je ruski jezikoslovec kar sproti poročal o poteku svojega raziskovanja tudi v slovenskem osrednjem in lokalnem časopisju, pogosto krat kar polemično. Morda pa je prav to razlog, da se je Štefan Lapajne oglašil, zato se ustavimo najprej pri Baudouinu de Courtenayu.

Rusko-poljski jezikoslovec se je pri raziskavah izkazal z izredno marljivostjo in pokazal tudi veliko sposobnost organizatorja. Rezultate svojega raziskovalnega dela na področju jezikoslovja, ki ga je opravljal na slovenskem ozemlju, predvsem zahodnem, je strnil v besedilu, napisanem v slovenskem jeziku, ki je z naslovom *Nektere opazke ruskega profesorja* izhajalo v *Soči* od št. 51 (5. 12. 1872) do št. 29 (17. 7. 1873) in bilo nato ponatisnjeno v posebni brošuri leta 1873 v Gorici. Poročilo ni bilo izrazito strokovno jezikovno, saj je avtor vanj vpletal različne prigode, ki so se mu primerile in vtisnile v spomin pri terenskem delu, s čimer je »dokazoval nujnost druženja jezikoslovne teorije s praktičnim proučevanjem živih jezikov v vsej zvrstni raznolikosti« (Kenda Jež 2017: 189). Jezikoslovno vsebino je torej vseskozi dopolnjeval ne le z zanimanjem za jezikoslovne, pač pa tudi s posluhom za socialne razmere ter z živahnimi stiki s slovenskimi intelektualci in jezikoslovci. Posebno pozornost je posvečal ženskam.³ Zavzemal se je za njihovo enakopravnost in spoštljivost, ki bi jim jo morali

² Podatke o rodbini Lapajne, ki izvira iz zaselka Ogalce, mi je z naklonjenostjo po e-pošti (14. 9. 2022) posredoval gospod Peter Lapajne iz Idrije, pravnuk Petra Lapajneto (1846–1909), brata Štefana Lapajneto (1826–1890). Podatke o svojem prastarem očetu Štefanu Lapajnetu (1855–1912) pa mi je prav tako ljubezno posredoval gospod Igor Hlaviček iz Valburge (Smlednik), in sicer tudi po e-pošti (3. 10. 2022).

³ Malo pred izidom Lapajnetovega članka je Štefan Širok objavil v *Soči* daljši članek *Ženstvo pri Grkih in Rimljanih*.

izkazovati. Menil pa je, naj enakopravnost velja tudi v odnosih med ljudmi in narodi. Zavzemal se je za svobodo tiska, za ločitev cerkve od države, bil je proti antisemitizmu in smrtni kazni.

Vsa ta miselnost se je v njem snovala in oblikovala tudi, ko je prišel med ljudi oziroma v kraje zahodne Slovenije, kjer se mu je ustvarjala in potrjevala tudi pri jezikovnih problemih. Opravljal je daljše in krajše obiske v okolici Gorice, v Brdih, na Krasu, nadaljeval v Vipavski dolini, na Tolminskem in Gorenjskem (bohinjski kot, Bled). V prvem obdobju svojih jezikoslovnih raziskav se je dotaknil tudi Nadiške in Terske doline ter Režije.

V tem velikem delokrogu pa ni bilo mesta za Idrijo, ki je s svojim z nemščino močno okrepljenim vplivom najverjetneje izostala iz jezikoslovčevega zanimanja. Ta izostanek je spodbudil Lapajnetovo željo: »Jezikoslovci bi morali tudi to preiskovati in naši bi, da nij brez posebnostij!« Baudouina de Courtenaya pa je bolj zanimalo Cerčno z okolišem, kar je potrdil leta 1884 z objavo razprave *Der Diaklet von Cirkno (Kirchheim)*.

Tvegano bi bilo vzpostavljati vzporednico med pisanjem in dognanji Baudouina de Courtenaya z vsebino članka Štefana Lapajneteta; izšel je sicer pet mesecev zatem, ko je bilo v Soči zaključeno objavljanje poročila *Nekaj opazk ruskega profesorja*. Nekoliko ju povezuje pravzaprav le Lapajnetov poziv za proučevanje idrijskega dialekta, mnogo manj pa kak izviren pogled na takrat še vedno velikega zanimanja vredno žensko vprašanje, ki ga je ruski profesor dobro in v bistvu poznal. Lapajne je ugotavljal, da socialni položaj deklet v Idriji ni dober, a vendar jim to stanje ne zmanjšuje želje, da se ne bi dobro in po modi oblačile ter da bi bile všečne tudi moškemu svetu. Lapajne se raziskave o idrijskih dekletih ni lotil sistematično in teoretično podkovan. Ugotovil pa je, kako so dekleta spoznale, da izpolnijo svoje zlasti

oblačilne želje, če posamezno ali v skupini s klekljanjem ustvarjajo čipke in jih nato prodajo, da dobijo denar za obleke. Klekljanje v skupini lahko postane družabni dogodek, ki mu je Lapajne prisostvoval, ko je dekleta zalotil pri hrupni zabavi z vinom in poticami.

S podatkom o prodaji čipk je Lapajne posegel v idrijsko stvarnost, ki je prav sredi sedemdesetih let 19. stoletja pričela ustvarjati novo obrtno oziroma gospodarsko usmeritev sicer rudarske Idrije in njenega širšega okoliša – ustvarjanje čipk in njihova prodaja. Pri tej preobrazbi je najbolj vidno vlogo odigrala rodbina Lapajne, zlasti Štefanov oče, ki je skupaj ženama Pepi in kasnejšo Karolino vodil v Idriji trgovino s čipkami, podobno tudi njegov nečak in Štefanov bratranec Franc (Franz) Lapajne.

Štefan Lapajne se je po končanem srednješolskem šolanju odločil za študij prava. Študiral je na Dunaju (1874–1878) in se nato najprej izpopolnjeval kot odvetniški pripravnik ter kot praktikant na sodiščih. Od leta 1881 do upokojitve (1907) je služboval v organih v okviru kranjske deželne uprave v nekaterih mestih na tedanjem Kranjskem (Ljubljana, Postojna, Litija, Logatec, Radovljica, Črnomelj). Leta 1903 je postal vodja okrajnega glavarstva v Postojni in bil prav tam okrajni glavar. Leta 1907 je v nemščini objavil daljši prispevek k zgodovini Postojnske jame. Bil je vzoren sodelavec strokovnega glasila *Slovenski pravnik* ter v reviji z razlago objavil več priročnih objav državnih in deželnih zakonov.

VIRI IN LITERATURA

Kenda-Jež, K. 2017: Baudouin de Courtenay. V: *Novi slovenski biografski leksikon*. B-Bla/ 2, 189.

Soča od št. 51 (5. 12. 1872) do št. 29 (17. 7. 1873).

Ivana, torka in štrija v terskem bajeslovnem izročilu

DANILO ZULJAN KUMAR | ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

✉ danila.zuljan@zrc-sazu.si

Izvleček: Prispevek predstavlja pripovedi o treh ženskih bajeslovnih bitjih, tj. Ivani, torki in štriji, ki so poznana v zahodni Beneški Sloveniji v Italiji, kjer se govori tersko narečje slovenščine. Pripovedi je zbrala Bruna Balloch in jih objavila v dveh knjigah, *Mladi lipi* (2010) in *Lučicah na oknah* (2018). V slovenski fonetični transkripciji sem jih zapisala avtorica članka, jim dodala prevod v slovenski knjižni jezik ter komentarje o leksemih in strukturah, ki so v osrednjem slovenskem prostoru manj znani ali nepoznani.

Ključne besede: ljudsko pripovedništvo, tersko narečje, bajeslovna bitja, Ivana, torka, štrija.

Creature mitiche Ivana, torka e štria nei racconti in dialetto sloveno del Torre

Riassunto: Il contributo presenta i racconti di tre creature mitiche femminili, ovvero Ivana, torka e štrija, legate alla Slavia Veneta occidentale (in Italia), dove si parla il dialetto sloveno del Torre. I racconti sono stati raccolti da Bruna Balloch e pubblicate in due libri, *Mlada lipa* (2010) e *Lučice na oknah* (2018). L'autrice dell'articolo li ha trascritti nella trascrizione fonetica slovena, ha aggiunto una traduzione in lingua letteraria slovena e i commenti sui lessemi e le strutture meno conosciute o sconosciute nell'area centrale slovena.

Parole chiave: narrativa popolare, dialetto del Torre, creature mitiche, Ivana, torka, štrija

Uvod¹

Prispevek predstavlja tri pripovedi o treh ženskih bajeslovnih bitjih, tj. Ivani, torki in štriji, ki so izvorno zapisane v dveh zbirkah pripovedi v terskem narečju slovenščine, in sicer *Mladi lipi* (2010) in *Lučicah na oknah* (2018) Brune Balloch. Vsaka zgodba je prikazana v izvorni terski narečni obliki, zapisani v slovenski nacionalni fonetični transkripciji, s prevodom v slovenski knjižni jezik.² Besedilom so dodani jezikoslovni komentarji, v katerih so izpostavljeni v osrednjem sloven-

skem prostoru manj poznani ali neznani leksemi in strukture, ob izposojenih leksemih in strukturah pa tudi izvorna oblika.³ V majhni meri so na primerih iz besedil navedene izstopajoče glasoslovne značilnosti.

Ivana

Lik Ivane spada v kategorijo divjih žen ali divjih bab, ki so živele odmaknjeno od človeške družbe in so predstavljale »vez med človeškim in božanskim« (Ivančič Kutin 2018: 20).

¹ Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS. Zapisan je v vnašalnem sistemu ZRCola, ki ga je na ZRC SAZU razvil dr. Peter Weiss.

² V obeh zbirkah so sicer pripovedi zapisane v poenostavljeni fonetični transkripciji.

³ Ob tem mi bodo v pomoč naslednji slovarji: Faggin (1989), Šlenc (2006), Erat (2008), Snoj (2009/2015) in Grant Dizionario Bilengâl Talian Furlan (2000).

V eni od pripovedi jo je Bruna Balloch označila kot »veliko in široko baburo, z razritim in zardelim obrazom od dela, nosi dolga krila do stopal in nabrana v pasu. Živela je v jami v Moracah, zgoraj nad Subidom. Rodila ni nobenega otroka in ni imela moža, tako je pazila na otroke, ki ji jih je pripeljal škret,⁴ ko jih je našel po vasi po avemariji« (Balloch 2010: 123).

S sorodnimi liki, ki so v slovenskem pripovednem izročilu precej razširjeni (Ivančič Kutin 2018: 19), jo družijo njen ambivalentni značaj: čeprav je čudaška in se izogiba ljudem, je do brega srca in skrbi za otroke. Med njimi so taki, ki jih k njej pripelje škret, toda največ je takih, ki so umrli, še preden so bili krščeni, kot nam pripoveduje spodnja pripoved. Ivano tako lahko razumemo kot skrbnico otroških duš, ki so ta svet zapustile hitro po rojstvu.

Ivàn:na⁵

Ou Morà:cax, or nad Səbì:dan, je d'na veli'ka jà:ma an nùɔtər ži'vi an kùà:že Juà:na. Nì:ma mò:ža, an otrùɔk 'hè, tà:ko uà:rje 'te, kə je or pərɔliɛ'čè Škrè:tić.

'Tu naše uá:sə u'pə vi'ɔdo, kə pə avemari:je se ne smiɛ poxa'jatə uò:ku.⁶ 'Kak ne bó:ua, tà:ko pri:de Škrè:tić,⁷ a ué:me za kòpi:n⁸ an a ne'se or x Ivà:ne. 'Tor⁹ se zà:bə¹⁰

- 4 Škret (← stvnem. scrato 'gozdni škret') je bajeslovno bitje, ki je v terskem prostoru najbolj poznano, in sicer v taki meri, kot so poznane krivapete v Nadiških dolinah. Živi v gozdu, oblečen je v rdeče in rad nagaja ljudem, posebej otrokom. Nihče ga še ni videl, veliko ljudi pa je že občutilo posledice njegovega vpliva (več o tem gl. v Žuljan Kumar 2020).
- 5 V pripovedih je, kot že navedeno, zabeležen tonemski naglas, ki pa zaradi svoje splošne neizrčitosti in slabe zaznavnosti v terskem narečju ni zanesljiv.
- 6 Ter. uò:ku 'okoli, naokrog'.
- 7 Struktura 'Kak ne bó:ua, tà:ko pri:de škrè:tić je rabljena v pomenu pogojnega odvisnika 'če kdo ne uboga, pride škretič'.
- 8 Ter. kòpi:n 'vrat, zatilje' (← furl. copin 'zatilje').
- 9 Ter. 'tor 'tam gor'.
- 10 Ter. se zà:bət(ə) 'pozabiti' je dobesedni prevod (kalk) it. povratnega glagola dimenticarsi in furl. dismemoreási 'pozabiti'.

za xí:šo¹¹ ... za brá:tre, za má:mo an cá:čə,¹² za ná'a í:me¹³ ... Tà:ko ne lè:da ute'čə¹⁴ damò:u.

Ivàn:na mɔ naprà:və kó:uɔ¹⁵ za spá:tə z lí:stjan an s stè:jɔ. Za ɥ'se te otro'ke Ivàn:na kù:xa blò:j, kə je d'na žú:pa narè:ta z zè:mjɔ, z uɔ'do, s koraní:nami, z já:bukə ...

Ivàn:na je 'hɛx má:ma an è:tu¹⁶ diejo,¹⁷ də stoj'jo líɛpo.¹⁸

'Kak prà:və, də tə otrò'cə so te duši:ce 'tɛx, kə muorje'jo¹⁹ prez svè:taa²⁰ 'kərsta / .../.'« (Balloch 2018: 194).

Ivana

»Gor v Moracah, gor nad Subidom je velika jama in noter živi in ukazuje Ivana. Nima moža niti otrok in tako pazi na tiste otroke, ki jih gor privleče škretič.

V naši vasi vsi vedo, da se po avemariji²¹ ne sme potepati okoli. Če kdo ne uboga, pride škretič, ga ujame za vrat in ga nese gor k Ivani. Tam pozabi na dom, na brate, mamo, očeta, na svoje ime. Tako ne poskusi zbežati domov. Ivana mu pripravi posteljo za spati z

¹¹ Ter. se zà:bə za xí:šo 'pozabi na hišo = dom'.

¹² Ter. cá:ča 'oče' je podobno kot mama in tata prvotno otroška beseda.

¹³ Ter. ná'a í:me 'njegovno ime', ampak v tem primeru dejansko 'svoje ime'.

¹⁴ Zveza osebne glagolske oblike in nedoločnika, kot v primeru ne lè:da ute'čə, torej ne gleda uteči, se v terskem narečju rabi v pomenu namernega odvisnika: gleda 'išče načine', da bi ušel.

¹⁵ Ter. kó:ua 'postelja' (← furl. cove 'postelja'). Beseda se v terskem narečju rabi za živali kot 'brlog', v prenesenem pomenu pa tudi za ljudi, npr. ter. è:nje rɛ:m ou kó:uo 'zdaj grem gor v brlog' = v svojo posteljo.

¹⁶ Ter. è:tu 'tam'.

¹⁷ Glagol deti, ter. diɛtə 'reči', ki ima v SSKJ kvalifikator starinsko, je v terskem narečju pogosto v rabi.

¹⁸ Ter. stà:tə líɛpo je kalk iz furlanščine in italijanščine 'biti, počutiti se dobro'.

¹⁹ Pri terskem glagolu muorjèta 'umreti' je prišlo do metateze um → muo.

²⁰ Ponaglasni e je v primerih, kot je ter. svè:taa 'svetega', prešel v a (vokalna harmonija), glas g pa je v večini terskih govorov izpadel.

²¹ Tj. potem ko odzvoni avemarijo 'v čast Mariji'.

listjem in steljo. Za vse otroke kuha Ivana bloj, ki je juha, narejena z zemljo, vodo, koreninami, jabolki ... Ivana je njihova mama in tam pravijo, da se počutijo dobro.

Pravijo, da so ti otroci dušice tistih otrok, ki umrejo brez svetega krsta /.../«

Torka

Torka, imenovana tudi torklja, tvorka, torek, štorca, štorcklja, turcklja, glodež (Kropej 2008: 106), je bajeslovno bitje, ki je dobilo ime po dnevu v tednu. Povezujemo ga s slovanskim ženskim sredozimskim božanstvom, imenovanim Mokoš, ki je bila zaščitnica ženskih opravil, predvsem preje, tkanja in pranja (Kropej 2008: 106, Baš 2005: 62–63). Po ljudskem verovanju je torca kaznovala predice in tkalke, če so delale v času prepovedi, npr. ob torkih in četrtkih v kvatrnem tednu. V hišo je vstopila kot bela žena in povzročila, da so kolovrati začeli delati sami, preja pa je bila zjutraj zavozlana in uničena (Baš 2004: 62, Kropej 2008: 331).

V dveh knjigah zgodb s terskega območja je več pripovedi o torkah. Ena od njih z naslovom *Torke* (Balloch 2018: 200) pripoveduje, kako so starejše ženske tkale platno pri Kovačiji. Ljudje so vedeli, da se torke bojijo možkih, zato je ženske ob tkanju vedno stražil eden od njihovih mož. Toda neko noč je šel mož, ki je bil na straži, spat, torke pa so pojedle njegovo ženo, da so od nje ostale samo kosti.

V drugi zgodbi z istim naslovom so torke opisane kot velika, umazana in zelo grda ter krvoločna dekleta.

²² Ter. 'ørde'grde'.

²³ Ter. 'ørdo narè:te'grdo narejene' = 'slabo urejene'.

Tó:rke

Tó:rke so b'le d'ne velí:ke velí:ke an 'ørde²² xè:r, so b'le zariš 'ørdo narè:te.²³ So b'le u'se umà:žene, zatùø kə so žəviéle po xò:stax²⁴ tej diuja'čəna. 'Nex là:se so b'le tej ørbí:da, zacefudrà:ne.²⁵ So mièle no kó:žo roboli'nasto²⁶ tej žà:be an nox'te 'čərne an dò:ue. Te xè:rə so b'le zariš dò:je; nì:so mo'le vida'ta²⁷ možè:!. Ž'e'ne an otro'ke so ošpà:rale,²⁸ mój:že 'ne. 'Kər so sriédle²⁹ dna'a t'je po xò:stə, so dà:le ø:ku nà'a, kar jex je b'lo an a so rəsprá:le³⁰ tej bè:lve³¹ an a so sniédle.³² 'Kər so b'le lá:čne, še zé:mjo so 'jədle, an pì:le so uó:do to ustá:ujjen è:tu, kə so b'le nùøtər stanó:le,³³ te ží:ue ní:ta³⁴ an d'rue mi:kane žiùà:u. Se nì:so 'maj umi:le, tà:ko so dəštò:lte³⁵ tej prà:se t'je u kulè:tu.³⁶ Srè:jəca, kə so žəviéle 'nəmə³⁷ tu la'ue 'təx stà:rex 'dan 'bot! (Balloch 2018: 196).

Torke

Torke so bila zelo visoka dekleta, bila so zares neurejena. Bila so umazana, ker so živele po gozdovih kot divje živali. Njihovi lasje so bili zavozlani kot robida. Kožo so imela nagubano kot žabe in nohte črne in dolge.

²⁴ Ter. po xò:stax 'po gozdovih'.

²⁵ Ter. là:se zacefudrà:ne 'zavozlani lasje'.

²⁶ Ter. robolinà:sto 'gubasto'.

²⁷ Ter. nì:so mo'le vida'ta 'niso mogle videti' = 'niso prenesle'.

²⁸ Ter. so ošpà:rale 'so prihranile' = 'jim niso škodovala'.

²⁹ Ter. so sriédle 'so našle, srečale'.

³⁰ Ter. rasprá:ta 'raztrgati'.

³¹ Ter. bè:lva 'zver' (← it. belva, furl. belve 'zver').

³² Glagol snesti, ter. sniéstə 'snesti, pojesti', ima v Sinonimnem slovarju slovenskega jezika kvalifikator starinsko, v terskem narečju pa je rabljen kot nevtralni glagol.

³³ Ter. stanó:la 'vodna bolha'.

³⁴ Ter. ží:ua ní:t 'zelo tanka in dolga glista, ki živi v vodi, gordius aquaticus'.

³⁵ Ter. dəštò:lte 'umazane'.

³⁶ Ter. kulè:t (nejasno, morda v zvezi s furl. culat 'zadnji del zaklane živali') (Zuljan Kumar 2016: 267).

³⁷ Ter. 'nəmə 'samo' (← furl. nome 'samo').

Ta dekleta so bila res divja, moških niso prenesla. Ženskam in otrokom niso škodovala, moškimi pa so. Ko so kakšnega našla v gozdu, so ga obkrožila in ga raztrgala kot zveri ter ga pojedla. Ko so bila lačna, so jedla še zemljo in pila stoječo vodo, v kateri so bile vodne bolhe, žive niti in druge majhne živali. Nikoli se niso umila, tako so bila umazana kot prašič v svinjaku. Še sreča, da so nekoč živela samo v glavah starejših ljudi!

Štrija

Za tersko štrijo velja enako kot za čaravnice drugod, tj. da so demonična bitja z magičnimi močmi ali navadne ženske s sposobnostjo čaranja (Kropej 2008: 309), za kar najdemo dokaze tudi v pričujočih pripovedih Brune Balloch. Ena od njih, tj. *Štrije tu cirkue* (Balloch 2018: 256), se osredotoča na prizadevanje vaškega župnika, ki je vedel, da se štrije v Subidu srečujejo enkrat na teden, da najde način, kako jih razkrinkati, saj so bile pomešane med običajnimi vaščankami. Noč za nočjo je iskal rešitev, dokler je ni našel v črni knjigi, in sicer v obliki magične formule v latinščini. Nekega dne je po večernicah, ko so ljudje odhajali iz cerkve, prebral te latinske besede. Nenadoma je skupina žensk začela bloditi po cerkveni ladji in ni mogla najti izhoda. Toda duhovnik po tem, ko je ugotovil, kdo so čaravnice, in dobil potrditev, da so iz vasi, v črni knjigi ni mogel najti magičnih besed, s katerimi bi jih osvobodil, zato so ženske po cerkvi blodile celo noč. Drugo jutro, ko se je vrnil, so ga čaravnice obkrožile in raztrgale skupaj z njegovo črno knjigo. Ko so to storile, so našle vrata in se ena za drugo odplazile domov. Od takrat v vasi ni bilo več slišati o čaravnicah.

V pripovedi lahko razberemo spomin na preganjanje sposobnih žensk s strani cerkvenih demonologov iz časa lova na čarovni-

ce in ljudski nauk, naj se nihče, niti duhovnik, ne vtika v čarovniške obrede.

Štrije tu cirkue

'Dan ospùot je vièdu, kə štrije³⁸ so b'le še t'la u Səbı:de, tej pou'sən. So diɛ'lale 'nɛx kò:ngrege³⁹ 'dan 'bot po tiɛd'ne an 'on ni 'tu ta'a, ni 'tu ni diɛ'lajo slà:bo jù:dan, 'paj ni vièdu, 'kee so te štrije za jen potru'catə⁴⁰ an jex men'datə.⁴¹ Je lè:du 'fin⁴² tə na tən 'čərnən li:bərne,⁴³ ka'ko jex moriɛtə obriɛstə, kər so b'le zmiɛ'šane s tən drù:zən žè:nan.

Je lè:du ... lè:du, obrà:cu pà:žəne⁴⁴ nù:ojɛ an dà:n ...

Je biɛɹ žej avəlì:d,⁴⁵ kər mo je pà:dlo ó:ko tə na te besiɛde, kə je lè:du (rà:nk Tı:níc jex je poz'nu, ma ja jex se ne naò:rdan⁴⁶ 'vić).

Ospùot je jà:ɹ: »È:nje 'uas 'man, 'uas 'cön jè:tə tu skap'ce!«

Vàčə'rənca se je fəni:lə⁴⁷ an on je

38 Ter. *štrija* 'čarovnica' (← furl. *strie* 'čarovnica, coprnica, vešča').

39 Ter. *kò:ngrega* 'bratovščina, srečanje' (← it. *congregia*, ~ furl. *congregazion* 'bratovščina').

40 Ter. *potru'cata* 'zagroziti' (← srvnem. *Trutzen* 'kljubovati, dražiti, jeziti').

41 Ter. *men'datə* (← furl. *mendà* 'popraviti, spremeniti, izboljšati').

42 Ter. *fin* 'celo' (← furl. *fin* 'do').

43 Ter. *li:bərən* 'knjiga' (← it. *libro*, furl. *libri* 'knjiga').

44 Ter. *pà:žəna* 'stran' (← it. *pagina*, furl. *pagiine* 'stran').

45 Ter. *avəlìd* 'obupan, razočaran' (← furl. *avilít*, it. *avvilito* 'razočaran').

46 Ter. *naò:rdanə se* 'spomniti se' (nejasno; ~ furl. *ricuardà*, it. *ricordare* 'spomniti se').

47 Ter. *fəni:tə se* 'končati se' (← furl. *finì*, it. *finire* 'končati').

48 Ter. *rı:ja* 'vrstica' (← furl. *rie* 'črta, vrstica').

49 Ter. *pər lati:n* 'po latinsko' (← furl. *par* 'po', ← furl. *latin* 'latinski, latinsko').

50 Ter. *t'rop* 'čreda, trop' (← furl. *trop* 'čreda'; besedo poznamo tudi v slovenskem knjižnem jeziku v pomenu 'četa, tolpa', kamor je bila prevzeta iz star. it. *tropo* 'čreda' (od tod je današnje it. *troppo* 'preveč'), furl. *tròp* 'čreda' in stfrc. *troupe* (beseda danes pomeni 'četa, tolpa')) (Snoj 2009/2015).

prebrà:u to ri:jo⁴⁸ besied pər lati:n.⁴⁹

Jú:djə so š'lə 'uon, ma 'dan liəp t'rop⁵⁰
žè:n se so blodí:le nap'rej ... na'zaj
... 'doų za ʉrà:tax an oų kò:rne.⁵¹ Ni'so
mo'le obriěštə ʉ'rat od cierk'ue za je'tə 'uon
še o'ne. Tà:ko so mù:orle stà:tə è:tu cè:lo
nù:ojé, zatùə kə ospùot ni 'mu obriěštə tə na
'tən 'čərnən li:bərne te drù:e besiede pər
lati:n, za jex liberà:tə⁵² 'dan 'bot, kə je
spoznu an zdoviědu, 'kee so te štri:je od
nà:še uà:sə.

Je zuonięła jut'rənca d'ruu dà:n an ospùot
je 'šu ta-s sakreští:je⁵³ tu cier'ku za má:šo
spiět: è:tu so ble š'hé ʉ'se te štri:je.

So dà:le ʉò:ku ná'a an a so ʉsa'a
rəzprà:le. Mo so zè:le še te 'čərnən li:bər an a
so rəzprà:le tə'kej, kə ni ostà:nu ciejū
nè:nčər⁵⁴ čartò:n,⁵⁵ kə je dər'žu ʉ'se čà:te⁵⁶
'kop.

Tè:bot štri:je so obriědle ʉrà:ta an d'na
po 'bot se so sfulí:le⁵⁷ 'uon an so š'le damò:u
(Balloch 2018: 256).

Čarovnice v cerkvi

Župnik je vedel, da so čarovnice kot povsod drugje tudi v Subidu. Enkrat na teden so se dobivale na svojih srečanjih in on ni hotel tega, ni hotel, da ljudem povzročajo težave, toda ni vedel, kdo so čarovnice, da bi jim zagrozil in jih izsiljeval. Iskal je celo v črni

knjigi, kako bi jih našel, ker so bile pomešane med druge ženske.

Iskal je ..., obračal strani noč in dan ... Skoraj je že obupal, ko mu je oko padlo na besede, ki jih je iskal (pokojni Tinič jih je poznal, ampak jaz se jih ne spomnim več). Župnik je rekel: »Zdaj vas imam, ujel vas bom v skopec!«

Večernica je končala in on je prebral izbrano vrstico besed v latinščini.

Ljudje so šli iz cerkve, toda večja skupina žensk je blodila po cerkvi naprej ... nazaj ... do vrat in do kora. Niso mogle dobiti cerkvenih vrat, da bi šle ven tudi same.

Tako so, potem ko je župnik spoznal in ugotovil, kdo so čarovnice iz naše vasi, morale ostati notri celo noč, ker v črni knjigi ni mogel najti drugih latinskih besed, ki bi jih osvobodile.

Drugi dan je zvonila jutrnjica in župnik je šel iz zakristije v cerkev, da bi zmolil mašo: tam so bile še vse čarovnice. Obkrožile so ga in ga vsega raztrgale.

Vzele so mu črno knjigo in so jo raztrgale tako, da ni od nje ostala niti platnica, ki je držala vse strani skupaj.

Takrat so čarovnice našle vrata in se ena za drugo splazile ven ter šle domov. Od takrat v vasi ni bilo več ne slišati ne videti čarovnic.

51 Ter. *oų kò:rne* 'na koru' (← prek srvnem. *kōr*, stvnm. *chōr* iz lat. *Chorus* 'zbor, množica, ples več plesalcev') (Snoj 2009/2015), beseda *cōr* v istem pomenu je poznana tudi v furlanščini (it. *coro*).

52 Ter. *liberà:tə* 'osvoboditi, izpustiti' (← furl. *liberà*, it. *liberare* 'osvoboditi, izpustiti').

53 Ter. *sakreští:ja* 'zakristija' (← clat. *Sacristia* ← *sacrista* 'mežnar' ← lat. *sacer* 'svet, bogu posvečen') (Snoj 2009/2015).

54 Ter. *nè:nčər* 'niti' (← furl. *nancje* 'niti').

55 Ter. *čartò:n* 'karton' (← furl. *cjarton* 'karton').

56 Ter. *čà:rtə* 'stran' (← furl. *cjarte* 'papir, stran').

57 Ter. *sfulí:tə* se 'skrivaj se umakniti, splaziti se', glagol je onomatopejski in posnema pihanje vetra (Bezljaj 1977: 133).

VIRI IN LITERATURA

- Balloch, B. 2010: *Mlada lipa: pravece domah narete: izbor besedil iz publikacije Mlada lipa = testi scelti dalla pubblicazione Mlada lipa*. Dapit, R. (ur.), Trusgnach L. (ur.) & Zuljan Kumar, D. (ur.). Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko = Circolo culturale [Ivan Trinko].
- Balloch, B. 2018: *Lučice na oknah: naš sviet pouan naposebnosti = il nostro mondo pieno di meraviglia*. Dapit, R. (ur.), Trusgnach L. (ur.) & Zuljan Kumar, D. (ur.). Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko = Cividale del Friuli, Circolo culturale [Ivan Trinko].
- Baš, A. (ur.) 2004: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Bezljaj, F. 1977: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Prva knjiga. A–J. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Erat, J. 2008: *Furlansko-slovenski slovar*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici. Dostopno na: <http://sabotin.p-ng.si/~jezik/furlanscina>.
- Faggin, G. 1985: *Vocabolario della lingua friulana 1–2*. Udine: Del Bianco editore.
- Grant *Dizionari Bilengâl Talian Furlan*, 2000. Udine: Centri Friûl Lenghe, ARLEF. Dostopno na: <https://arlef.it/grant-dizionari-bilenghe-talian-furlan>.
- Ivančič Kutin, B. 2007: *Slovar bovškega govora*. Ljubljana: Založba ZRC. Spletna različica iz leta 2015 dostopna na: Fran: <https://www.fran.si>.
- Ivančič Kutin, B. 2018: *Krivopete. Divje žene z nazaj zasukanimi stopali v slovenski folklori*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Kropej, M. 2008: *Od ajda do zlatoroga. Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec: Mohorjeva založba, Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SA-ZU, Celovec: Narodopisni inštitut Urban Jarnik.
- Ramovš, F. 1952: *Morfologija slovenskega jezika: skripta, prirejena po predavanjih Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 2014. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC. Dostopno na: Fran: <https://www.fran.si>.
- Šlenc, S. 2006: *Veliki italijansko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.
- Snoj, M. 2014: *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC. Dostopno na: Fran: <https://www.fran.si>.
- Snoj, M. 2009/2015: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. Spletna različica iz leta 2015 dostopna na: Fran: <https://www.fran.si>.
- Zuljan Kumar, D. 2016: SLA V161(c).01 'hlev za svinje'. V: Škofic, J. (ur.) (et al.): *Slovenski lingvistični atlas. 2, Kmetija. 2.2 Komentariji*. Ljubljana: Založba ZRC, 267.
- Zuljan Kumar, D. 2019: Pripovedni svet Terskih dolin. V: Rezočnik, L. (ur.) in Šekli, M. (ur.): *Slovenski jezik in njegovi sosede*. Zbornik Slavističnega društva 29, 407–416.
- Zuljan Kumar, D. 2020: Bajeslovna bitja Terskih dolin. V: Jožef-Beg, J. (ur.): *Večnaslovniška odprtost pravljic: mednarodni znanstveni simpozij: Novo mesto, 17. september 2020: zbornik prispevkov*. Novo mesto: Slavistično društvo Dolenjske in Bele krajine, 19–29.

Goriške perice pred prvo svetovno vojno

PETRA TESTEN KOREN | ZRC SAZU, Inštitut za kulturno zgodovino

✉ petra.testen@zrc-sazu.si

Izvleček: Članek se ukvarja z opravili peric na Goriškem. Naporno delo so najpogosteje opravljale okoliške ženske, a tudi mestne služkinje. Delo je bilo razporejeno po dnevih celotnega tedna. V obdobju pred prvo svetovno vojno v Gorici ni obratovala nobena pralnica, vendar so glede tega vprašanja vseskozi potekale debate med občino in družino industrialcev Ritter, ki je postala lastnica bregov ob Soči. Medtem so perice nadaljevale s svojim delom tako na bolj nevarnih bregovih Soče kot v okoliških vodotokih Kornu in Vrtojbi ter pri številnih vodnjakih po mestu. Perice so pomembno prispevale k proračunu domačih družin, obenem pa skrbele za vez med podeželjem in mestom.

Ključne besede: (slovenske) perice, pranje perila, Koren, Vrtojba, Soča, Gorica, podeželje – mesto.

Lavandaie Goriziane prima della prima guerra mondiale

Riassunto: L'articolo tratta delle faccende svolte delle lavandaie del Goriziano. Questo difficile lavoro era svolto più spesso dalle donne del circondario, ma anche dalle domestiche cittadine. Il lavoro veniva svolto tutti i giorni della settimana. Nel periodo antecedente la prima guerra mondiale a Gorizia non esisteva alcuna lavanderia pubblica, ma al riguardo erano in corso dibattiti tra il comune e la famiglia Ritter, dedita all'industria, che divenne proprietaria delle sponde del fiume Isonzo. Nel frattempo, le lavandaie continuavano il loro lavoro sia sulle sponde più pericolose del fiume Isonzo sia in prossimità dei flussi Koren (Corno) e Vrtojba e anche presso i numerosi pozzi intorno alla città. Le lavandaie contribuivano in modo determinante al bilancio familiare, intrattenendo allo stesso tempo il legame tra campagna e città.

Parole chiave: lavandaie (slovene), lavanderia, Corno, Vrtojba, Isonzo, Gorizia, campagna – città

Perice so vse do prve svetovne vojne tudi na Goriškem sodile v poklicno skupino služinčadi. Na s Slovenci poseljenem prostoru so bili za ta delovni segment prebivalstva v uporabi naslednji izrazi: služkinja, dekla, hišna, sobarica, kuharica, pestunja, guvernanta, »baja« (dojilja), likarica, perica, »pedenarica«, dojilja, pa tudi kočijaž, vrtnar, »portir« itd. Šlo je za poklic, ki je tedaj pritegnil večino aktivne ženske delovne sile, ki se je zaposlovala v meščanskih gospodinjstvih, najpogosteje kot »dekleta za vsa hišna dela« oziroma »splošne služkinje«, torej »deklice za vse«. Na Goriškem je bilo podobno, o čemer pričajo popisi prebivalstva goriških ulic, ki

ponujajo različice poimenovanj za služinčad tudi v nemškem in italijanskem jeziku (ASPG – Censimenti, 1830–1910).¹ Posebna naredba

¹ Prim. za it. jezik: služkinja (serva, servetta, serva di casa, domestica servente, domestica, serva salariata), služabnik (servo, servo di casa, servente, serviente, domestico), hlevar (staliere, stalliero), sobarica (domestica cameriera, cameriera, sotto cameriera), kuharica (cuoca, domestica cuoca, sotto cuoca), varuška (bambinaja, bambinaia, fantesca), vzgojiteljica (istitutrice, educatrice), guvernanta (governante), dojilja (balia), ključarica (donna di chiavi), likarica (stiratrice), perica (lavandaia), vrtnar (giardiniere, giardiniere assistente, ortolano, giornaliero ortolano), kočijaž (cocchiere), skrbnik palače (guardiano del palazzo) in izrazi, ki kažejo, da gre za služinčad oziroma opravila služinčadi (servendo,

deželne vlade za Slovenijo, izdana junija 1921, ki sicer sega v povojni čas, je ujela opredelitev hišnih in gospodinjskih pomočnic (izraza, ki se »kot bolj nevtralna« uveljavita za služkinje po prvi svetovni vojni) takole: »To so one osebe, ki vršijo gospodinjska dela proti plačilu v gospodinjstvu gospodarja ali gospodinje in so sprejeta v družino. To so kuharice, sobarice, pestunje, dojilje, dekle, perice, domače šivilje, pomožne delavke« (Ženski list 1933: 55).

Kdo pa so bile perice? Od kod so prihajale in kaj so počele? Raziskave, ki so se sicer ukvarjale predvsem s pericami iz okolice Trsta, vendar so ravno tako primerljive in primerne za razumevanje goriških peric, so pokazale, da je bila bližina mestu zagotovo eden od dejavnikov, ki so krojili in sploh

omogočali delo peric. Perice so enkrat tedensko peš, z velikim košem na glavi, prihajale v mesto po umazano perilo in prinašale čisto v gospodinjstva, kjer so prevzemale novo zadolžitev. Obenem je pri tem delu opaziti vzorec, ki priča, da so si žene in dekleta s pomočjo generacijske in organizacijske mreže predajale posel iz roda v rod. Na drugi strani so tudi gospodinje, podobno, po priporočilih, medsebojni izmenjavi mnenj in mreži poznanstev jemale na delo le žene, ki se jih je držal sloves dobrih delavk. Odnos naklonjenosti med gospodinjami in pericami je bil nemalokrat vzajemen, nenazadnje so si tudi perice prizadevale za »dobre družine«, ki so se jih držale vse življenje (Repinc 2001: 129–130). Opozoriti seveda gre na stik podeželja z mestom, ki so ga perice vzpostavljale in sooblikovale. Nenazadnje so novosti in znanje, ki so ga prinašale s seboj, ko so se vračale na svoje domove, zaznamovali domače vasi (Kalc 2004: 361–361; Repinc 2001: 138–140). Sovaščankam in sorodnicam so

servizio domestico, servizi domesticci, servizi personali, di servizio). Prim. za nem. jezik: služkinja (Dienstmädchen), varuška (Kinder mädchen, Kindsmagd), dekla (Magd, Dienstmagd), kuharica (Köchin), posel (Dienstbote), guvernanta (Gouvernante), sobarica (Stubenmädchen), hlapec (Knecht, Hausknecht), služabnik (Diener, Bediente) itd.

Perice (foto: M. Ličen-Prepih, hrani: Goriški muzej).

odpirale tudi »okno v svet«, saj so ustvarjale socialne mreže, preko katerih je na podlagi poznanstev in priporočil tudi marsikatera služkinja dobila zaposlitev v mestu, in to pri dobri družini. Poleg tega je bila ekonomska pomoč peric (tudi služkinj) za preživetje družin v težkih trenutkih nemalokrat ključnega pomena.

Pranje perila je bila obrt, ki je bila zaradi svoje specifičnosti – kot samostojna ženska dejavnost – in številčnosti vpletenih žensk pomembna panoga. Vezana je bila na »zrela leta«, družinski kontekst, saj so pri delu največkrat sodelovale vse ženske predstavnice družine, čeprav je bila nosilka starejša ženska. Perice so bile navadno poročene ali ovdovele ženske, v povprečju stare med 40 in 50 let. Redko katera naj bi bila mlajša od 33 let, s pranjem perila pa so se ukvarjale vse do pozne starosti (prim. Kalc 2004: 361; Orehovec 2001: 109–148).

Postopek pranja perila

Opravila peric so bila za mestno življenje nujna, kot je sol potrebna za kruh. To naporno delo so torej najpogosteje opravljale ženske iz bližnje okolice mest, vendar tudi mestne služkinje. Težaško delo je bilo razporejeno po dnevih in točno določenem ritmu skozi celoten teden.² Ob ponedeljkih (včasih tudi nedeljah), ko se je cikel začel, so perice obiskale vse svoje odjemalce in zbrale njihovo umazano perilo ter ga odnesle k sebi domov. Tu so ga najprej dale namakati. Naslednji dan se je začela »žehta« ali pranje perila (Planissi 2004: 27). Vodo, ki so jo perice za takšno opravilo potrebovale, so zajemale v bližnjih izvirih ali vodnjakih, razporejenih po mestnih trgih, nemalokrat pa so po okoliških

hribih ljudje zbirali deževnico s streh v za to pripravljenih podzemnih zbiralnikih. Služkinje po gospodinjskih v Gorici, kjer pred prvo svetovno vojno še ni bilo tekoče vode, so jo morale v hišo prinašati s pomočjo različnih posod. Prav zato je pomanjkanje vode, predvsem v poletnem času, močno odmevalo tudi v dnevnem časopisu.

Perilo se je pralo z doma pridelanim milom, sledilo je razkuževanje in beljenje tkanin s pomočjo pepela. Tega so po gospodinjskih za beljenje tkanin pridobivali iz zogle nelega lesa, največkrat drv, ki so jih uporabljali v pečeh za ogrevanje lastnih domov. V veliki posodi oziroma kotlu, napolnjenem z vodo, je perica najprej prekuhala pepel in nato brozgo precedila, da ji je ostala le obarvana voda, v katero je vsula perilo in vse skupaj ponovno zavrela ter nekaj časa kuhala. Sledilo je izplakovanje, tepežkanje perila kar na večjem kamenju ob potokih, včasih pa na za to prilagojenih pralnih deskah, na pol topjenih v eno izmed bližnjih tekočih voda. V neposredni okolici Gorice sta bila to največkrat potoka Koren in Vrtojba ali reka Soča. Seveda je bilo treba najpozneje v četrtek zaključiti z izplakovanjem perila, saj se v nasprotnem primeru cikel, ki je vključeval sušenje in likanje, ni mogel pravočasno končati. Nato se je perilo sušilo, včasih kar po grmovju in drevju ob potokih, kjer je potekalo izplakovanje.

Na koncu pa je bilo treba vse skupaj še zlikati s pomočjo likalnikov, ki so se odpirali kot škatlice in v katere se je namestila žerjavica, ta pa je tlela in tako grela plosko površino priprave. Ti likalniki so imeli ob robu luknjice, saj je bilo treba žerjavico z guganjem priprave vsake toliko spodbuditi, da je ponovno zažarela in tako ogrela ploskev za likanje. Sledilo je zlaganje čistega perila in njegovo vračanje lastnikom v mestu. In nov cikel se je lahko spet začel.

² O tem težaškem delu je ostalo bogato ustno izročilo. Glej tudi: Destovnik 2002: 60; Repinc 2001: 127–144; Musetti, Lampariello Rosei, Nanut, Rossi 2007: 273–274. Avtorica prispevka je poslušala o postopku pranja perila doma in med pogovori s številnimi Goricankami.

Vprašanje pralnice in pranja perila

V Gorici pred prvo svetovno vojno ni obratovala nobena pralnica, vendar so glede tega vprašanja vseskozi potekale žgoče, večletne debate med občino in posamezniki, npr. družino Ritter,³ ki je postala lastnica bregov ob Soči. Poseben problem je predstavljal najbolj dostopen teren, kjer so perice redno opravljale svoje delo. Do vidnejše interakcije je prišlo leta 1875, ko je občinski svet razpravljaval o predlogu družine Ritter, da zgradi pralnico in sušilnico perila, saj so v družini nameravali v koraku z industrijskim razvojem širiti svojo proizvodnjo in graditi nove industrijske objekte, ti pa bi z infrastrukturo posegli v prostor, kjer je bil za perice najlažji dostop do tekoče vode, in sicer na območju Stračic. Leta 1892 ni bilo še nič domenjenega, še manj pa narejenega. Goriške perice so bile prisiljene na daljšo pot do reke Soče in nato na težko opravilo v veliko nevarnejših razmerah ob bolj neprijaznem bregu – v bližini tranzitnega čolna, na področju Sv. Andreja. Zabeležen je celo smrtni primer perice, ki je na poti domov zaradi prevelikega napora nenadoma omagala (Planissi 2004: 28). Da takšnih epizod ni bilo malo, govorijo tudi vesti v lokalnem časopisju, kot je naslednja: *»Utonila je preteklo nedeljo v Kornu pod Kostanjevico priletna perica, ki je bila nesla perilo prat. Pri njenem delu jo je zadel mrtud, da je padla v vodo, ki ni globoka. Ker ni bilo človeka zraven, ki bi jo bil izvlekel iz vode, je reva poginila na žalosten način: v nedeljo pri delu«* (Soča, 22. 12. 1882).

Šele leta 1902 je inženir Bresadola poslal na občino pismo z načrtom, kako bi na

različnih koncih mesta zgradili javne pralnice in s tem olajšali težaško delo peric. Ideja je bila izražena takole: *»/Z/graditi več javnih pralnic v različnih mestnih okrožjih, da ne bi silili perice, da se po nepotrebnem utrujajo, ko prenašajo perilo sem ter tja, iz mesta v Stračice«* (Planissi 2004: 28). Medtem je postalo tudi vprašanje preskrbe mesta z vodo in vzpostavitve vodovodnega omrežja že prav pereče. Leta 1903 je občina sprožila postopek za izdelavo projekta mestne pralnice, vendar do uresničitve ni nikoli prišlo.

Na drugi strani mesta – ob Kornu – so se prav tako ves čas pojavljale težave zaradi peric. Na občino je v letu 1876 celo priromalo protestno pismo prebivalcev ob omenjenem potoku, saj se jim je zdelo nevdružno, da perice s svojim *»mlatenjem«* perila pričnejo že ob treh zjutraj in tako kršijo pravila javnega reda in miru. To pa ni bil edini problem, ki je zmotil okoliške prebivalce. Po njihovem mnenju je bil potok neprimeren za pranje, saj so se vanj stekale industrijske odplake pa tudi fekalije posameznih gospodinjstev. Ves ta material se je nabiral in zadrževal v plitkejših kotanjastih predelih struge in kontaminiral perilo. V naslednjem letu je občina z odlokom prepovedala nočno pranje in aktivnosti ob Kornu, kršiteljem je bila zagrožena celo denarna kazen, če bi se upirali, pa aretacija in (najbrž nekajurni) zapor (Planissi 2004: 28). Nekaj podobnega se je dogajalo tudi ob potoku Vrtojba, saj je zaradi nizkega vodostaja pretežni del leta iz vsakovrstnih odplak grozilo podobno alarmantno stanje kot v primeru potoka Koren.

Problemi pa se niso končali ob izplakovanju perila, ampak so se še bolj javno kazali, ko je bilo treba te ogromne količine blaga posušiti. V zapisih je zaslediti, da je bilo po goriških ulicah videti sušenje perila tako, kot da bi se tkanine odločile za invazijo na mesto. Župan Maurovich je moral v letu 1883 nasloviti na perice pisno opozorilo, saj so obešale perilo po vseh grmih in drevesih po mestu, tudi ob

³ Družina Ritter je domovala v mestu že vse od leta 1819 in se je prvotno ukvarjala s predelavo sladkorja. V letu 1843 so pridobili še nekatere manjše obrate, med njimi kovnico bakra, mlin in žago ob Soči, ter nakupili nekatera zemljišča v mestu. Hkrati so pričeli postavljati na območju goriškega predmestja Stračic oziroma v bližnji slovenski vasi Podgora velike obrate, če ne že kar graditi malo industrijsko predmestje, imenovano tudi *»goriški Manchester«*. Več glej: Luchitta 1987: 65–87; Marušič 2005: 59.

glavnih mestnih ulicah. Ob tej priložnosti je nastal celo seznam stranskih ulic, na katerih jim je bilo dovoljeno opravljati svoje delo. Ulice so bile naslednje: Toscolano, dell Colle, del Bosco, dei Campi, degli Scogli, Cordajoli, dei Leoni in della Barca (Planissi 2004: 29).

Nacionalna trenja ob vodi

Občutljivost za vprašanje narodnosti, ki so ga tudi na Goriškem vodile moške intelektualne elite, se je med slovensko populacijo kazalo na ulicah vse od druge polovice 19. stoletja, npr. v izkazovanju pripadnosti slovenski narodni skupnosti z rabo slovenskega jezika v javnem prostoru, z nakupovanjem pri slovenskih trgovcih, za kar so bili prebivalci mesta posebej pozvani, itd. Tudi slovenske perice (oziroma služkinje) v Gorici so bile pozvane, naj izkazujejo svojo pripadnost matični narodni skupnosti, s tem pa so postale vidnejše v povezavi z angažiranostjo slovenske nacionalne skupnosti glede vprašanja narodnostne uveljavitve in nasploh glede utrditve položaja slovenskega prebivalstva v mestih, kot sta bili Gorica in bližnji Trst. O tem denimo pričajo pozivi v dnevnem časopisu, ko so bile ob rednih popisih prebivalstva nagovorjene, naj jasno izrazijo svojo pripadnost Slovincem tako, da pod rubriko uporabni jezik vpišejo slovenščino.⁴

Ženske, ki so skrbele za perilo mestne gospode, so vstopale v gospodinjstva nemalokrat tuje govorečih družin, v njihov intimni prostor, kjer so prihajale v stik tudi z njihovim intimnim perilom,⁵ s čimer je postala

nevarnost (simbolne in fizične) kontaminacije še večja. Nevarnost »okužbe« Slovenk z nečim, kar je pripadalo tujemu, drugačnemu, je terjala posebno pozornost. Poleg tega so perice kot ženske – po mnenju moških elit in voditeljev posebej ranljive pripadnice slovenskega naroda, ki jih je bilo treba zaščititi – s svojo samostojno obrtjo in zaslužkom ter stiki z življem v mestu uhajale izpod moškega nadzora. Končno naj bi zaradi obilice dela zanemarjale tudi svoje dolžnosti kot matere in žene, torej vzgojo otrok, skrb za gospodinjstvo itd. – skratka vse, kar bi od njih tedanja družba glede njihovih dolžnosti in moralnih vrlin pričakovala. Strah pred škodljivimi mestnimi navadami in pohujšanje ter kvarjenje žena, ki so odhajale v mesto, se je tudi po drugih narodnostno mešanih središčih oklicalo za »vir sramote« (Verginella 2006: 84).

Zaradi pomanjkanja pisnih virov (kar je sicer razumljivo, saj niti ni bilo v navadi, da bi perice pisale dnevnik), ki bi živo pričali o vsakdanjem dogajanju, težko ocenimo, kako zelo so bili posamezni (ženski) poklicni profili dejansko vpleteni v boj za narodnostno ozaveščanje. A eden od fragmentov, ki pričajo o tovrstni angažiranosti, so že omenjene časopisne notice, novice, obvestila, poročila o denimo predavanjih, povezanih z narodno-buditeljskimi temami, ki so se jih udeleževale tudi ženske, med njimi služkinje itd. Naj zato zaključimo z bolj šegavo objavo, in sicer s sporom, pravzaprav bolj pretepom med ženskami ob vodnjaku, ki se je spremenil v pravo »narodno« bojišče med furlanskimi in slovenskimi deklami:

»Babji Sedan se je vršil v torek zjutraj v Gorici pri vodnjaku na Korenju. Zaradi jednega škafa vode sprla se je Furlanka z slovensko deklo, lasale, vlačile sti seter si dajali najfjinejše naslove. Zdaj pa pride še jedna furlanska baba iz ‚geta‘, ter poda se i ona v boj seveda proti ‚šklavi‘. To je bil pravi Sedan: škafi so ležali na

čistega ter umazanega glej: Douglas 1994, cop. 1966; Verginella 2003: 73.

⁴ Popisi prebivalstva, ki so vsebovali rubriko uporabni jezik/lingua usuale, so se vršili v letih 1880, 1890, 1900 in 1910. Zadnje leto je bilo prav zaradi sporne rubrike o uporabnem jeziku v Gorici in Trstu treba opraviti revizijo štetja; ugodeno je bilo pritožbi Slovencev zaradi nepravilnosti pri popisu, zato se je štetje za omenjeno rubriko ponovilo. Več o tem vprašanju in posledicah glej: Testen Koren 2013: 200–206; 2013a: 58–61; 2016: 49, 54–57; Cergol Paradiž, Testen Koren 2022; *Special-Orts-Repertorium*.

⁵ O nevarnosti kontaminacije in konceptualizaciji

bojišči, babe trgale so si lase, nohti so imeli dovolj opravila po obrazih, kitlje so se po tleh vlačile, – a zmagala je končno vendar korenjaška slovenska dekla. Boj je trajal v navzočnosti vsega korenjskega prebivalstva četert ure, a policaja ni bilo ne blizu ne poleg.

Priporočal bi pa prihodnjič, kadar se imajo furlanke in sploh babe pri vodnjaku pretepati, naj blagovoljno pustijo doma umetno napravljene debele kite, da jih ne bodo potem, kakor pri tem boju, okolo vodnjaka sramotno iskale« (Soča, 5. 9. 1879).

Hudomušno objavo pretepa ob vodnjaku je mogoče brati tudi drugače, kot kazalec resnosti pomena ne samo dostopa do vode, preskrbe z vodo, ampak tudi vprašanja vodovoda, ki se je kot ideja dolgo porajalo na ravni mestne politike in seveda razplamtevalo prava nacionalna občutja. Medtem pa so – ne glede na vse prepreke in težave – perice vsekozi delale in pomembno prispevale k proračunu domačih družin, obenem pa skrbele za vez med okoliškim podeželjem in mestom.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri:

ASPG – Archivio Storico Provinciale – Gorizia, Censimenti della popolazione del comune di Gorizia 1830–1910.

Obljavljene viri:

Special-Orts-Repertorium, Gorica in Gradiška, za štetja v letu 1880, 1890, 1900 in 1910.

Časopisni viri:

Soča, 5. 9. 1879.

Soča, 22. 12. 1882.

Ženski list, X, 1933, št. 8.

Literatura:

Cergol Paradiž, A., Testen Koren, P. 2022: Slovenske priseljenke v Trstu: vprašanje identitete ob ljudskem štetju 1910. Dve domovini: razprave o izseljenstvu, [št.] 55, 151–171.

Destovnik, I. 2002: Moč šibkih. Ženske v času kmečkega gospodarjenja. Celovec: Založba Drava.

Douglas, M. 1994 (cop. 1966): *Purity and Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. New York, London: Routledge.

Kalc, A. 2004: Žensko prebivalstvo v Trstu leta 1775: nekaj socialno-demografskih in gospodarskih vidikov ter metodoloških vprašanj. *Zgodovinski časopis*, 58, št. 3/4, 2004, 337–376.

Luchitta, A. 1987: L'industria cotoniera nella contea di Gorizia e Gradisca. *Annali di storia isontina: societa, economia, beni culturali*, št. 3, 65–87.

Marušič, B. 2005: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem: 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej.

Musetti, G., Lampariello Rosei, S., Nanut, D., Rossi M. (ur.) 2007: *Donne di frontiera. Vita società cultura lotta politica nel territorio del confine orientale italiano nei racconti delle protagoniste (1914–2006)* 2. Trieste: Il Ramo d'Oro Editore.

Orehovec, M. 1997: Delo Istrank v Trstu, *Etnolog*, 7=(58), 115–129.

Orehovec, M. 2001: *Ženske in delo v Istri v 20. stoletju*, magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo.

Planissi, F. 2004: *Feminità goriziane*. Gorizia: Edizioni della Laguna.

Repinc, M. 2001: Perice v Boljuncu. *Etnolog*, 11=(62), 127–144.

Testen Koren, P. 2013: Plačano hišno delo, pravne norme in vsakdanja praksa: goriške služkinje v 19. in na začetku 20. stoletja. V: Verginella, M. (ur.). *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*. 1. izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete: Studia humanitatis, 185–212.

Testen Koren, P. 2013a: Služkinje kot del slovenske narodne skupnosti na Goriškem ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. V: Grdina, I. (ur.). *Eliminacizem in emancipacija: zbornik razprav*. Ljubljana: Založba ZRC, 45–61.

Testen Koren, P. 2016: La nostra "materia prima": le donne slovene a servizio a Gorizia tra otto e novecento. V: Verginella, M. (ur.). *Sconfinamenti storiografici e attraversamenti di confini*. Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia. *Qualestoria*, a. 44, n. 1, 47–63.

Verginella, M. 2003: O nevidni ženski delovni sili. *Delta*, št. 3/4, 71–79.

Verginella, M. 2006: *Ženska obrobja. Vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta.

Frammenti o uršulinkah na Goriškem: med izobraževanjem deklet in posedovanjem kolonske zemlje na Blančah

PETRA KOLENC | ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa

✉ petra.kolenc@zrc-sazu.si

Izvleček: Leta 2017, potem ko so pustile izraziti pečat v duhovnem, kulturnem in vsakdanjem življenju mesta, so uršulinke po skoraj 350 letih zapustile Gorico. Njihova zapuščina, ki je preživela dve svetovni vojni, je po zaslugi regionalnega organa, ki skrbi za dediščino v Furlaniji - Julijski krajini (ERPAC – Ente Regionale per il Patrimonio Culturale), našla zavetje v različnih goriških ustanovah (knjižnicah, arhivih, muzejih), ki so prevzele skrb nad gradivom. Prispevek predstavi pomen uršulink v Gorici z ozirom na obdelovalno površino območja Blanč, ki so jo uršulinke oddajale kolonskim kmetom in kjer je kasneje nastala Nova Gorica, in oriše pečat, ki so ga pustile pri izobraževanju deklet na Goriškem.

Ključne besede: uršulinke, samostan, kmetijske posesti, koloni, Blanče.

Frammenti sulle Orsoline nel Goriziano: tra l'educazione delle ragazze e il possesso di terra colonica a Bianca

Riassunto: Nel 2017, dopo quasi 350 anni dalla loro venuta nel Goriziano, le Orsoline si sono trasferite. Hanno però lasciato un segno distintivo nella vita spirituale, culturale e quotidiana della città. Grazie all'Ente regionale che si prende cura del patrimonio nella Regione Friuli Venezia Giulia (ERPAC - Ente Regionale per il Patrimonio Culturale) la loro eredità, sopravvissuta a due guerre mondiali, ha trovato rifugio in diverse istituzioni goriziane (biblioteche, archivi, musei). L'articolo presenta brevemente l'importanza delle Orsoline per Gorizia, anche per quanto riguarda i terreni nell'area denominata Bianchič/Bianca, che le Orsoline affittarono ai coloni e dove in seguito è stata costruita Nova Gorica. Inoltre, esse hanno lasciato il segno nell'educazione delle giovani Goriziane.

Parole chiave: Orsoline, monastero, tenute agricole, coloni, Bianchič/Bianca.

Red uršulink, ustanovljen leta 1535 v Bresci, je poimenovan po svetnici, katere kult se je močno razširil v srednjem veku in renesansi. Uršula je bila bretonska princesa, ki si je izbrala, da bo življenje posvetila Bogu. Prisiljena poročiti pogankega princa, je skupaj z enajst tisoč devicami pred poroko romala v Rim, na poti domov so celotno procesijo

napadli Huni, vse device skupaj z Uršulo so umrle mučeniške smrti. Prav istovetenje z žrtvovanjem devic, ki so pospremile Uršulo na romanje v Rim, je leta 1530 spodbudilo Angelo Mercì, da je z odobritvijo ordinarija v Brescii ustanovila red sester uršulink (prim. Pillon 2001: 22).

Območje Blanč s prehodom čez tir državne železnice pri severnem kolodvoru iz leta 1908 (hrani R. Kolenc).

Leta 1672 je bil z dekretom dunajskega apostolskega nuncija ustanovljen samostan uršulink v Gorici. V samostan se je že 8. aprila istega leta naselilo prvih šest uršulink s predstojnico samostana Caterino Lambertini, ki je že ob samem prihodu v mesto navezala dobre stike s tedanjim goriškim plemstvom (Lantieri, Panizzoli, Coronini, Tacco, Morelli, Garazolli, Cobenzli, De Grazia, Strassoldo, Petazzi, Attems). Prav plemstvo je bilo glavni podpornik sester, v zameno za odlično izobrazbo plemiških deklet, ki so jo pri uršulinkah z molitvijo, vezenjem, klekljanjem in drugimi gospodinjskimi znanji skoraj 300 let pridobivala dekleta z Goriške in tiste, ki so k uršulinkam prihajale iz Ljubljane, Trsta, Gradca in celo Salzburga. Prav z umetelnimi ročnimi deli, kot so izdelava čipk, vezenin, robcev, nogavic, prtov, tepihov, pregriňjal in ostale praznične opreme doma, tudi s peko slaščic, so uršulinke stopale na trg.

Tako so z lastno ekonomijo, pa tudi s prodajo zemljišč poskrbele in upravičevale svoje delovanje, zidavo samostana ter cerkve, kjer so sodelovale z vidnimi pokrajinskimi umetniki tistega časa, kot so bili Leonardo Pacassi, Matthias von Gorz, Ermagora Bensa (Il monastero 2001: 12–17). Nepremičnine je samostan pridobival večinoma med začetkom 17. in začetkom 19. stoletja, ko so jih v dar prepuščali različni redovi ter posamezniki. Uršulinska posest se je množila tudi z zaporednimi zamenjavami in nakupi in je bila sestavljena predvsem iz kolonskih posesti, ki so se uporabljale za pridelavo vina (prim. Pilon 2001).

Uršulinke so bile tudi ene od najpremožnejših lastnic rodovitne zemlje na goriški ravnini v bližini samostana uršulink (AAG, Terreni del monastero 1735–1852). Goriške kmetijske posesti so oddajale kolonom v obdelovanje.

Območje Blanč s severno železniško postajo, remizo in drevoredom, ki je vodil do pokopališča na Grčni. Sodeč po poškodovanih hišah je fotografija nastala po oz. med prvo svetovno vojno, med letoma 1915–1918 (PANG 583, zbirka fotografij, popisna enota 157).

Samo na območju Blanč,¹ kjer je po drugi svetovni vojni zrasla Nova Gorica, so imele

več kot 50 njiv, 4 hiše in klet (Klemše 2017: 15). V nadškofijskem arhivu (AAG, Terreni del monastero 1735–1852) so v seznamu zemljišč samostana navedeni priimki kolonov, ki so obdelovali uršulinsko zemljo na območju Blanč.² Tu so že med letoma 1735 in 1852 družine Boschin (slov. Boškin), Bressan (slov. Brešan), Brumati (Brumat), Ferisin in Vecchiet z dodanim krajevnim določilom »della Bianca« obdelovale uršulinsko zemljo, kar potrjuje tudi register najema, rent in dolgov, ki so jih do uršulink imeli naseljeni koloni na Blanči (AAG, Terreni del monastero 1735–1852).

Prvotni uršulinski samostan na ulici Via delle Monache v Gorici (Ulica redovnic), je bil med prvo svetovno vojno poškodovan in

¹ Ledinsko ime Blanče, kot se rabe spominjajo domačini (ustni vir 1, 2) so poimenovali prostor na goriški ravnini med Frnažo in severno železniško postajo, na levi zamejen s potokom Koren, na desni pa je prehajal v solkansko polje. Snop opozori na slovanski izvor krajevnega imena Blanca, ki je izpeljano iz češ. travnika, pašnika, belorus. »praznega zemljišča pred vasjo« oz. rus. »poplavi izpostavljenega travnika ob reki« (2009: 64). Na območju se je govorilo tako slovensko kot furlansko (ustni vir 1, 2), zato bi lahko bila verjetna izpeljava iz slovanske besede, ki je bila kasneje pofurlanjena (Faggin 1985: 82). oz. poitalijančena z obliko zapisa Blančić, Blancig. Klemše (2017: 11–12) v svoji razpravi ponuja razlago poimevanja območja, ki je bilo zelo blatno, torej Blanča, Blatna. Bezljaj (1977: I, 65) dopolnjuje najverjetnejšo razlago besede kot: »tista polja, oziroma travniki, ki so bili zamočvirjeni in tudi osojni«. Nastanek imena Blanče/Blanča (it. della Bianca, furl. Blančić, Blancig, nem. Blantsche) nekateri avtorji povezujejo s starejšim imenom cerkvice Sv. Trojice, Bela Nedelja oz. »Sv. Trojica na Blanči«, kot jo poimenujejo Attemsove vizitacije (prim. Pavlin 2013: 332).

² Katastrsko so Blanče spadale pod Gorico, ki je mejila na katastrsko občino Pristava (Prestau/Prati) in katastrsko občino Solkan (Klemše 2017: 12).

je zavoljo vseh dejavnosti postal premajhen, po vojni pa je regulacijski načrt mesta predvidel cesto, ki bi prečkala uršulinske vrtove, zato so se redovnice odločile, da bodo poiskale nov prostor, mirnejši, ki bo hkrati omogočil kvalitetnejše bivanje in izobraževanje deklet. Kar nekaj vil je bilo zanimivih za bodoči samostan. Izšel pa se je predlog urbanista Maksa Fabianija, ki je kljub začetnemu onemogočanju bratov Loser uspel leta 1922 odkupiti njihovo vilo Ceconi in jo namenil novemu uršulinskemu samostanu. Prvotni samostan, vključno s cerkvijo iz 18. stoletja, je bil v prvi vojni tako močno poškodovan, da so ga po vojni opustili, uršulinski izobraževalni program pa nadgradili v mnogo večji vili Ceconi na Svetogorski ulici (Via Montesanto), ki je vodila proti Solkanu.

Uršulinke so imele s kupoprodajnimi pogodbami lastnih nepremičnin kar številne zaplete s ponudniki, kupci, koloni. Vsak se je namreč na svoj način pogajal z njimi in vsakemu so se v naivni želji po čim ugodnejši prodaji nepremičnine posvetile. Glede številnih nepremičnin, ki so bile v lasti goriških uršulink na Blančah, v Solkanu, Rožni Dolini in Kromberku, poleg nekoliko oddaljenejših v Koprivi (Capriva del Friuli), Podgori (Piedimonte) in Ločniku (Lucinico), so po prvi svetovni vojni, ko so bile številne nepremičnine uničene, začele pogovore o prodaji zemljišč naseljenim kolonskim kmetom, ki so bivali na omenjenih območjih že več kot 200 let. Za prodajo so med letoma 1920 in 1924 zadolžile Pia Meyerja, ki je skrbel za nepremičnine uršulinskega samostana že pred vojno. Prav ta pa je sestram povzročil kar nekaj preglavic s krajo denarja od prodanih posesti. Prodaja zemljišč ter kolonskih nepremičnin med letoma 1920 in 1922 je uršulinkam služila predvsem za zasilno popravilo starega samostana (Via delle Monache) in priprave na ureditev vile Ceconi ter delovanje ustanove Pro Famiglia, ki je prevzela tudi terjatve vojne škode na prodane posesti.

* * *

Med letoma 1903 in 1906 je na območje Blanč zarezala infrastruktura nove železnice. Časopis *Soča* (16. 4. 1904, št. 81) je v prispevku z naslovom *Na Blanči* leta 1904 napovedal zarezo v krajini goriške ravnine: »Dolej je bilo lepo, tiho romantično na Blanči. Kmetič je molče delal po svojih njivah ali se malce pojezil na živino, po prijaznih potih pa je korakal le posamezen človek, več jih je bilo ob svetkih, idočih v Solkan, kaki zaljubljeni pa so se šetali ob nizkem gostem grmičevju ali tik ljubkega drevja ter pogledovali na Sv. Valentin ali na Sv. Goro in na Sv. Katarino ter si stiskali roke ... odslej pa bo vse drugače. Sekira je posekala grmičevje ter drevje je padlo, vidi se lepa prostrana planjav na Blanči, na kateri bo stal kolodvor pa mehanična delavnica [kasnejša remiza, op. a.], ako jo prisodijo Gorici, ter kjer se bo razvijalo živahno gibanje v velikem prometu ob urnem gibanju rok ter ob žvižgu lokomotive. Ako stopiš na Blančo, je ne prepoznaš več, tako je že predelana, presekana ter zravnana pa pripravljena na stavbe in ceste, katere jo popolnoma pretvorijo. Vsaki dan hodi sedaj premnogo ljudi na Blančo gledat, kaj in kako delajo železnico, in vse sanja o bližnji bodočnosti, ko prisopiha izza ovinka pod Sv. Valentinom prvi vlak, odkoder se sedaj pa sedaj čuje pok, mine pokajo, da se razlega daleč ter se pokadi proti Solkanu.«

Kmetje v bližini železniške proge so šele v začetku dvajsetih let 20. stoletja postali lastniki uršulinske zemlje, tudi tiste na Blanči. Večina hiš na območju je bila poškodovanih med prvo svetovno vojno, prav uršulinke pa so na svoja pleča dobile tudi vso vojno škodo, zato je bil prodaja zemljišč ena od logičnih potez. Koloni so v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja na odkupljeni zemlji ponovno sezidali hiše. Večje skupine domačij so tako kot pred vojno stale ob glavnih poteh na obrobju ravnine. Kmetijo je poleg stanovanjskega dela sestavljalo še več ali manj gospo-

darskih poslopij: hlev, svinjak, senik, razni prizidki in nadstreški ter dvorišče z vrtom. Okoli hiš je bil običajno še sadovnjak in trte (prim. Nusdorfer Vuksanović 2002: 240). Kmetje so na njivah, ki so bile boljše kakovosti v primerjavi s solkanskim poljem, gojili koruzo, pšenico, ječmen, krompir, fižol in druge vrtnine, posebej rdeč radič (Nusdorfer Vuksanović 2002: 240). Na ozemlju so prevladovale ilovnate njive, ki jih je prečkal Erjavčev drevored (Via del Camposanto, današnja Erjavčeva ulica), ta je do (novega) goriškega pokopališča³ vodil mimo ene izmed opekarn, na mokrotnem travniku ob potoku Koren je bilo nekaj samotnih kmetij, ki so pripadale bližnji Grčni, zaselku, ki je spadal pod Kromberk. O močvirnatem terenu govori tudi prispevek iz *Goriške straže* (16. 3. 1921, št. 11, *Dopisi. Iz goriške okolice*), ki sicer opozarja na to, da v Solkanu po prvi vojni še niso vzpostavili poštnega urada, je pa iz prispevka zaznati zgražanje nad povezavo med Gorico in Kromberkom, ki govori o namočenem terenu: »In ceste! Ali je najti na tem božjem svetu slabjših cest kakor je cesta iz Gorice v Kromberg, ali iz Solkana v Kromberg. Ob deževju bi človek lahko utonil v blatu!«

Kasnejše geološko poročilo, ki je bilo pripravljeno, preden so začeli graditi novo mesto, tudi opisuje goriško ravnino, veliko približno 4 km², ki proti Panovcu pada in prehaja v izrazito močvirnat teren, »zato steka vsa voda proti J, kjer jo sprejema mali potok, ki prihaja z V iz okolice Kromberka. Ker ima potok, ki teče čez mesto Gorica prenizko strugo, zastaja voda v bližini Panovca in je zaradi tega

svet močvirnat. Ob deževju nastaja začasno malo jezero, ker potok ne more odvajati vse vode. Zahodni del solkanske ravnine sestoji pretežno iz proda, proti vzh. pa prevladuje ilovica, deloma peščena, deloma glina. Zato so napravili v zadnjem času blizu kolodvora opekarno, ki naj bi izrabljala to glino. Sedaj pa opekarna sredi mesta nima pravega namena« (PANG, Geološko poročilo za gradnjo Nove Gorice).

* * *

Po zgledu goriških uršulink sta nastala tudi graška (1686) in ljubljanska (1702) samostana. Leta 1774 izdan Splošni šolski red, ki je utemeljil šolo kot splošno državno ustanovo, je posegel tudi na področje izobraževanja, ki ga je do tedaj obvladovala Cerkev. Od leta 1778 pa je bilo izobraževanje pri uršulinkah vključeno v del javnega izobraževanja, ki je predvidelo obvezno obiskovanje pouka za otroke od šestega do dvanajstega leta starosti v treh vrstah javnih šol (enorzredne trivialke, trirazredne glavne šole in štirirazredne normalke). Leta 1782 je goriške uršulinke obiskal cesar Jožef II. in jim osebno zagotovil, da njihovega reda, posebej pomembnega za šolanje deklet, ne bodo ukini-li, kot se je to zgodilo goriškim klarisam, ki so se zato pridružile uršulinkam. Francoska okupacija Gorice je uršulinkam prepovedala dotok novih sester in poklicno izobraževanje. Šele leta 1821 je v samostanu ponovno zaživelo učiteljišče, ki je delovalo vse do leta 1875, ko je postalo šolanje del javnega izobraževalnega sistema. Sestre uršulinke in njihovo izobraževanje deklet pa je postalo del zasebnega šolanja, vendar je vse od leta 1886 ohranjalo javni značaj z italijanščino kot učnim jezikom. Leta 1907 je začela delovati zasebna šola v nemškem jeziku, takoj po prvi vojni pa je pri sestrah uršulinkah nekaj časa potekalo tudi šolanje v slovenskem jeziku (med 1918 in 1919).

³ T. i. Cimitero della Grassigna (pokopališče na Grčni) (več glej Makuc 2022: 37–43) je nastal leta 1880, potem ko so opustili dotedanje pretesno pokopališče sredi mesta, ki je služilo svojemu namenu od leta 1823, danes Parco della Rimembranza. Na novem pokopališču so pokopavali do prve svetovne vojne, ki je uničila do tedaj pokopanih 27.287 posmrtnih ostankov in več kot 3000 pokopanih padlih vojakov (prim. Nusdorfer Vuksanović 2002, prim. tudi Kosovel 2016: 44–47).

Povojni čas je bil zaradi porušenih poslopij za izobraževanje še posebej zahteven. Pouk sester se je tako zatekel v vilo Ceconi, kjer se je program usmeril v trgovsko izobraževanje, gospodinjstvo šolo ter šolo krojenja in šivanja. Po letu 1940 so uršulinke odprle tudi srednjo oz. administrativno šolo, ki je delovala vse do šolskega leta 1945/46. Po drugi svetovni vojni se je izobraževanje uršulink osredotočilo na predšolsko vzgojo, osnovno in srednje izobraževanje. Vzgojanje deklet je trajalo vse do leta 1990, zato je bil spomin na uršulinke še posebej živ med ženskami, ki so bile deležne vzgoje, ki so jo v Gorici posredovale »nune« uršulinke. O njih mi je pripovedovala tudi nona Margerita (ustni vir 3) rojena na Grčni, očetu Francu Gruzovinu z Blanč in materi Mariji Vecchiet z Grčne, potomka kolonov, ki so davno pred rojstvom Nove Gorice na območju med Blančami in Grčno obdelovali uršulinsko zemljo, in deklet, izobraženo v uršulinski dekliški trgovski šoli. Spomin nanjo, na eno izmed številnih deklet, ki so bivale med slovensko-furlanskim vsakdanom med Grčno in Blančami ter mestom Gorico, kjer je prejela izobrazbo v italijanskem (delno pa tudi nemškem) jeziku, kot je bilo to po letu 1924 edino možno na polju izobraževanja v mestu, je hkrati spomin na tisti duhovni in kulturni prostor Gorice, ki so ga zaznamovale tudi sestre uršulinke.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri:

AAG – Archivio arcivescovile di Gorizia, Sezione I, A, Terreni del monastero 1735–1852, vol. 49–52.

PANG – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Zbirka Gradnja Nove Gorice, t. e. 1, Geološko poročilo za gradnjo Nove Gorice in drugi dokumenti.

PANG 583, zbirka fotografij, popisna enota 157.

Literatura:

Bezlaj, F. 1977: Etimološki slovar slovenskega jezika, A-7, Ljubljana: RSS.

Faggin, G. 1985: *Vocabolario della lingua Friulana*. A-L. Udine: Del Bianco.

Il monastero di Sant'Orsola a Gorizia. Trecento anni di storia e arte. 2001. Gorizia: Casa di Risparmio di Gorizia.

Klemše, V. 2017: Solkan v jožefinskem katastru. V: *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, št. 41, 9–16.

Kosovel, B. 2016: Pozabljeni predhodnik Nove Gorice. Nekoč je tam stalo Novo pokopališče. V: *Razpotja*. Zima 2015/2016, št. 22, 44–47.

Makuc, N. 2022: Drobci iz novogoriške predzgodbe: goriško pokopališče na Grčni med ustno tradicijo in korespondenco dr. Henrika Tume. V: *Izvestje*, 19, 2022, str. 37–43.

Nusdorfer Vuksanović, M. 2002: Ko so na Solkanskem polju še orali. Kjer je zrasla Nova Gorica? V: *Zbornik Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici*, 219–244.

Pavlin, V. 2013: Župnija sv. Štefana v Solkanu in njen katapan iz leta 1757. V: *Arhivi*, 36, št. 2, 329–346.

Pillon, L. 2016: L'archivio del monastero di S.Orsola donato alla diocesi. V: *Voce Isontina*, 26. 4. 2016.

Pillon, L. 2001: Dalle carte alla storia. L'Archivio storico del monastero. V: *Il monastero di Sant'Orsola a Gorizia. Trecento anni di storia e arte*. 2001. Gorizia: Casa di Risparmio di Gorizia, 21–45.

Portelli, I. 2017: Orsoline a Gorizia: una presenza iniziata 345 anni fa. V: *Voce Isontina*.

Sgubin, R. (ur.) 2022: *Tra la terra e il cielo. I meravigliosi ricami delle Orsoline. Quaderno didattico*. Gorizia: Ente Regionale per il Patrimonio Culturale della Regione Friuli Venezia Giulia.

Ustni viri

Ustni vir 1 – Marko Velušček (1952), Kromberk.

Ustni vir 2 – Mirjam Kolenc (1949), Nova Gorica.

Ustni vir 3 – Margerita Gruzovin por. Velušček (1923–2009), Nova Gorica.

Drobci iz novogoriške predzgodbe: goriško pokopališče na Grčni med ustno tradicijo in korespondenco dr. Henrika Tume¹

NEVA MAKUC | ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa

✉ neva.makuc@zrc-sazu.si

Izveček: Prispevek osvetljuje del novogoriške predzgodbe. Rdeča nit prispevka je namreč nekdanje goriško pokopališče na Grčni, ki je bilo opuščeno v obdobju prve svetovne vojne in na področju katerega je začela po drugi svetovni vojni nastajati Nova Gorica. Tematika je na kratko predstavljena preko nekaj drobcev iz okoliške ustne tradicije in arhivske zapuščine dr. Henrika Tume.

Ključne besede: pokopališče, Gorica, Nova Gorica, Milena Komel, Ljudmila Erjavec, Milena Erjavec, Fran Erjavec.

Alcuni frammenti del passato di Nova Gorica: Il cimitero di Gorizia a Grčna (Grassigna), tra tradizione orale e il materiale archivistico dell'avvocato Henrik Tuma

Riassunto: L'articolo tratta di un piccolo pezzo di storia legato al territorio su cui dopo la seconda guerra mondiale fu edificata la città di Nova Gorica. In quella zona c'era infatti il cimitero di Grčna (Grassigna), che durante la prima guerra mondiale era stato abbandonato. Questo tema è brevemente presentato tramite alcuni frammenti della tradizione orale del luogo ed anche tramite il materiale custodito nel lascito archivistico dell'avvocato Henrik Tuma.

Parole chiave: cimitero, Gorizia, Nova Gorica, Milena Komel, Ljudmila Erjavec, Milena Erjavec, Fran Erjavec

V zadnjih letih se vse pogosteje govori o nekdanjem goriškem pokopališču, na katerem je bila zgrajena Nova Gorica. Odraščala sem ob zavesti, da je bila Nova Gorica zgrajena na pokopališču. Za del takratnega okoliškega prebivalstva, ki se je lahko opiralo na

krajevno ustno tradicijo, je bilo morda to preprosto samoumevno dejstvo. Pričujoči prispevek na kratko predstavlja omenjeno novogoriško predzgodbo, in sicer zgolj preko nekaj drobcev iz okoliške ustne tradicije in arhivske zapuščine dr. Henrika Tume.

Milena Komel (1925–2021), katere dekliški priimek je bil Culiatti (Kuljat), je odraščala pri svoji stari mami v bližini kasnejše Nove Gorice, v Kromberku, natančneje v predelu,

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa ARRS-NRU/P6-0052-0618-2017/3. Program je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Milena Culiatti (Kuljat) v mladih letih (vir: družinski arhiv Majde Nemec, Šempeter pri Gorici).

imenovanem Kozaršče oziroma Kožaršče (ustni vir 1; ustni vir 2). Leta nazaj mi je pogosto omenjala, kako so pri gradnji novega mesta na dan prihajale krste (ustni vir 1). To dejstvo naj bi bilo samoumevno tudi povojni mladini iz okoliških krajev, ki je v Novo Gorico zahajala v šole (ustni vir 2). Pri gradnji novega mesta je sodeloval tudi oče Majde Nemec, Jožef Komel iz Kromberka (1923–1997), in sicer pri kopanju jarkov za kanalizacijo na bodoči magistrali (Kidričeva ulica), ki naj bi na ta način sekala del nekdanjega pokopališča. Jarke naj bi kopali zelo globoko. Krste naj bi bile zaradi sestave tal precej dobro ohranjene. Po postavitvi cevi naj bi krste ponovno zakopali, a stran od cevi (ustni vir 2; Nemec 2017: 200).

Gradnja goriškega pokopališča na Grčni se je začela maja 1877. Že ob načrtovanju novega pokopališča so se začele polemike o

primernosti izbranega kraja, in sicer zaradi ilovnate zemlje in bližine vodotoka Koren. Leta 1880 se je začela njegova uporaba. Nadomestilo je starejše goriško pokopališče Sv. Križa/Santa Croce, ki je bilo preblizu mesta, natančneje tam, kjer je danes v Gorici Park spomina/Parco della Rimembranza. Leta 1916 so pokopališče na Grčni zaradi bližine poteka spopadov soške fronte opustili. Spopadi so ga hudo prizadeli. Po vojni je bilo sicer ponovno nekoliko urejeno. Leta 1918 je Gorica začela uporabljati novo mestno pokopališče, ki danes leži prav med slovensko-italijansko državno mejo (v smeri Vrtojbe) in Ulico bratov Rusjan/Via Fratelli Rusjan. Po drugi svetovni vojni je na solkanskem polju začela rasti Nova Gorica (Di Bartolomeo 2010–2011: 38–41; Vuga 2018: 38–41; o tem tudi: Nusdorfer Vuksanović 2017: 94–95; Kosovel 2015: 44–47; spletni vir 1).

Na goriško pokopališče na Grčni ni vezana le ustna tradicija, ki se je ohranjala pri okoliškem prebivalstvu, ampak tudi nekaj korespondenčnih drobcev, ohranjenih v arhivski zapuščini politika in odvetnika dr. Henrika Tume (1858–1935), ki se hrani na Raziškovalni postaji ZRC SAZU v Novi Gorici. Tuma je nekaj pozornosti posvetil tudi problemu prenašanja posmrtnih ostankov zaslužnih Slovencev, ki so bili pokopani na opuščeni pokopališču na Grčni. Posebne skrbi je bil deležen naravoslovec in pisatelj Fran Erjavec (1834–1887), čigar spomenik danes stoji na t. i. aleji slavnih mož v Novi Gorici.² Po njem so poimenovane ena izmed novogoriških osnovnih šol, osnovna šola s slovenskim učnim jezikom v Štandrežu/Sant'Andrea pri Gorici v Italiji, pa tudi ena izmed glavnih novogoriških ulic, in sicer prav tista, ki mesto najbolje povezuje z Gorico v Italiji, čeprav to

² Današnji spomenik, ki je bil postavljen 15. oktobra 1972 in je delo kiparja Borisa Kalina, naj bi bil blizu njegovega prvotnega groba (Pavšič 1973: 28–29; Kosovel 2015: 48).

vlogo danes najbrž vedno bolj prevzema Kolodvorska ulica ob Trgu Evrope/Piazzale della Transalpina.

Fran Erjavec je od leta 1871 pa vse do smrti poučeval na goriški realki. Nepričakovano je umrl 12. januarja 1887 v Gorici (Soča 14. 1. 1887, let. 17, št. 3, [1–2]; opomba v: Tuma 1994: 25; Jevnikar 1977). Politik, publicist in založnik Andrej Gabršček (1864–1938) je v delu *Goriški Slovenci. Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice* (Ljubljana 1932–1934) na kratko opisal nenadno smrt Frana Erjavca, ki naj bi »pretresla vso Slovenijo in dalje čez njene meje je šla vest o smrti znamenitega Slovenca, pisatelja in učenjaka«. Izpostavil je, da so se pogrebni slovesnosti udeležili mnogi pomembni ljudje, med drugimi tudi grof Franc Coronini, deželni poslanci, razna društva in nasploh velika množica ljudi. Zbrane je nagovoril dr. Josip Tonkli (Gabršček 1932–1934: I, 250–251).³ Že kmalu po njegovi smrti so se začela zbirati sredstva za njegov spomenik. Osnoval se je poseben odbor, katerega člani so bili učitelj in politik Ivan Berbuč (1845–1924), literarni zgodovinar Julij Kleinmayr (1847–1913), duhovnik in politik Anton Gregorčič (1852–1925), pesnik Simon Gregorčič (1844–1906) ter zdravnik Andrej Lisjak (1849–1922). Odbor je organiziral zbiranje sredstev za postavitve kamnitega nagrobnega spomenika Franu Erjavcu in za pomoč sirotam. Poziv je bil objavljen 28. januarja 1887 v časopisu *Soča*, 1. februarja 1887 pa tudi na primer v *Ljubljanskem zvonu*. K sodelovanju so vabili »vse rodoljube in častilce rajnega narodnega buditelja in strokovnjaka na znanstvenih poljih«. Prispevki so se zbirali po večjih krajih, na veselicah in shodih na Goriškem, pa tudi v Ljubljani. V pozivu je zaznati za tisto obdobje običajno poudarjeno nacionalno noto (*Soča*, 21. 1. 1887, let. 17, št. 5, [2–3]; *Ljubljanski zvon* 1887, 7,

št. 2, 128). Podoben poziv je bil objavljen tudi v časopisu *Soča* že 21. januarja 1887. V njem je bil naveden tudi podatek, da sta bili takrat Erjavčevi hčeri gojenki samostana v Škofiji Loki. Tam sta bili še vsaj januarja 1889 (*Soča*, let. 17, št. 4, [1], let. 18, št. 3, [3], let. 21, št. 3, [3]).

Dne 28. oktobra 1887 je časopis *Soča* poročal, da se bo Erjavcu lahko postavilo velik spomenik. Ker pa je bilo na kraju, kjer je bil pokopan, premalo prostora, naj bi odbor kupil »poseben prostor v gaju (do zdaj še malo nasajen) ali parku«, kjer bi bilo dovolj prostora za postavitve večjega spomenika (*Soča*, let. 17, št. 44, [3]). Postavitve spomenika pa se je zavlekla (več o tem *Soča*, let. 17, št. 45, [3], let. 18, št. 44, [3], let. 21, št. 3, [3]). Kasneje je Andrej Gabršček izpostavil uspešnost te pobude.⁴ Odbor je namreč zbral precej sredstev, s katerimi so postavili lep spomenik in finančno podprli Erjavčevi hčerki, Ljudmilo in Mileno (Gabršček 1932–1934: I, 251, 284). Dne 10. januarja 1890 je časopis *Soča* poročal, da je Odbor za Erjavčev spomenik in ustanovo zbral 2651 goldinarjev ter 12 krajcarjev, ki so se hranili pri Goriški ljudski posojilnici. Navedeni so bili tudi stroški, ki jih je odbor imel, na primer z venci, pridobitvijo posebnega prostora v pokopališkem parku, prenosom posmrtnih ostankov Frana Erjavca in njegovega prezgodaj umrlega sina itd. Skupni stroški so znašali 844 goldinarjev in 61 krajcarjev. Veliko večino preostalega denarja sta dobili Erjavčevi hčeri oziroma njun varuh Franjo (Fran) Ferfili, ki je prevzel tudi skrb za spomenik. Kasneje naj bi ta obveznost prešla na hčeri (*Soča*, 1890, let. 20, št.

³ Podrobno je o pogrebni slovesnosti poročal časopis *Soča*, 21. 1. 1887 (*Soča*, let. 17, št. 4, [1–2]).

⁴ *Soča* je na primer objavljala darovalce in poročala o dogodkih v zvezi z nabiranjem prispevkov (*Soča*, 21. 1. 1887, let. 17, št. 4, [3], št. 5, [3], št. 6, [3], št. 7, [3], št. 8, [3], št. 9, [1, 3–4], št. 10, [3], št. 11, [3–4], št. 12, [3], št. 13 [4], št. 14, [3], št. 15, [3], št. 17, [3], št. 20, [3], št. 21, [3], št. 23, [3], št. 25, [3], št. 26, [3], št. 28, [1–2], št. 29, [1–2, 3], št. 30, [1–2], št. 31, [1–2], št. 33, [3], št. 39, [3]).

Milena Erjavec, hči Frana Erjavca v starosti enaindvajset let (foto: A. Jerkič). Vir: Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK.

2, [3]). Na spomeniku so bili zapisani verzi Simona Gregorčiča: »Bil mož si cel in učenjak in zvest domovju sin; dokler bo živ Sloven še kak, bo živel Tvoj spomin« (Marušič 2017). Franc Ferfila je bil očitno skrben glede tovrstnih zadev, saj je leta 1891 poskrbel za prenos posmrtnih ostankov dr. Karla Lavriča s starega na novejšo pokopališče na Grčni (Gabršček 1932–1934: I, 296, II, 495). Franc Ferfila (1845–1915) je bil dolgoletni direktor goriške plinarne. Njegova sestra Marija Ferfila se je poročila s Franom Erjavcem. Andrej Gabršček je Ferfilo opisal kot »zavednega in narodnega Slovenca« ter kot »staro narodno korenino iz Lavričeve dobe« (Gabršček 1932–1934: II, 495–496, citata v II, 495; Vetrlih 1977) (Gabršček 1932–1934: II, 496).

Na tematiko goriškega pokopališča na Grčni in na zadnje počivališče Frana Erjavca se, kot že nakazano, navezuje tudi arhivska

zapuščina Henrika Tume (1858–1935), ki se hrani na Raziskovalni postaji ZRC SAZU v Novi Gorici. Gre za dve kopiji pisem, ki jih je Tuma poslal Ljudmili Erjavec, hčerki Frana Erjavca. Ljudmila se je rodila 14. aprila 1875 v Gorici. Del mladosti je, kot omenjeno, preživela v Škofji Loki. Maturirala je 18. julija 1894 v Gorici. Med letoma 1894 in 1909 je delovala v Šolskem domu v Gorici. V tem obdobju je opravila tudi strokovni izpit (1897). Na prelomu prvega in drugega desetletja 20. stoletja⁵ je poučevala v Krminu/Cormons, med 1915 in 1919 pa pri Sv. Jakobu v Trstu. Andrej Gabršček je pohvalil Ljudmilino delovanje pri »našem rodovitnem manjšinskem delu«. Drugega marca 1912 naj bi bila »vrta« blagajničarka na občem zboru podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda ter Bralnega društva, ki je potekalo na krminski šoli. Med vojno se je družina zatekla v Krško. Leta 1919 se je Ljudmila preselila v Jugoslavijo, kjer je nato vse do konca leta 1934 poučevala v Ljubljani. V povojnem obdobju sta v Ljubljani bivali tudi njena sestra in njuna mati Marija Erjavec, ki je umrla leta 1941. Ljudmila je umrla 29. februarja 1960 v Lovranu (Gabršček 1932–1934: II, 272, 401, 496, citat II, 401; Bufon [1965]: 163–165; Lavrenčič Pahor 1994: 19–21, 130).

V zgoraj omenjenem arhivu sta ohranjeni dve kopiji Tumovih pisem Ljudmili Erjavec.⁶ Ni pa ohranjen noben njen odgovor. Prvo pismo je datirano z 2. novembrom 1932 in se nanaša na prenos posmrtnih ostankov Frana Erjavca in Franja Ferfile (RP NG, šk. E, F, fasc. Ljudmila Erjavec):

⁵ V Krminu naj bi po Lavrenčič Pahor 1994: 130 Ljudmila Erjavec poučevala med letoma 1909 in 1911, Andrej Gabršček pa jo je omenjal kot učiteljico v Krminu še v marcu 1912 (Gabršček 1932–1934: 401).

⁶ V omenjenem arhivu je ohranjena tudi korespondenca med Henrikom Tumo in Franom Erjavcem (RP NG, šk. E, F, fasc. Fran Erjavec), deloma objavljena v Tuma 1994: 85–88.

2. novembra [193]2.

Velecenjena gospodična
Ljudmila Erjavec, učiteljica
Na ženskem "Liceju"
Ljubljana, Šubičeva ul. 9

Dosedanji uspeh nabiralne akcije za spomenik Vašega pok. g. očeta je jako minimalen, radi tega pričakujem, da svoj prispevek po svoji moči povišate. Tudi družina Ferfila se ni zglasila ter Vas prosim, da posredujete. Radi bi spravili skupaj vsaj 500.-Lit. in mišlim, da bi s tem zagotovili prenos ostankov Vašega pok. g. očeta in g. Franca Ferfila.

Z odličnim spoštovanjem

Na hrbtni strani istega lista je tudi kopija pisma, ki ga je Tuma glede iste problematike poslal vdovi politika in publicista Antona Dermote (1876–1914).

2. novembra [193]2.

Velecenjena gospa
I.Dermota, vdova
Železniki nad Škofjo Loko.

Pisal sem vam radi groba in spomenika Vašega sedaj pok. svaka dr. Antona Dermota. Dne 10. novembra t. l. je rok za priglasitev, da se spomeniki na stroške sorodnikov prenesejo ter ohranijo. Za vsak prenos je stroškov približno 500.-Lit. V Gorici se je sestavil odbor, ki nabira darove v to svrhu, vendar reflektira pri družinah, ki so znane, za izdatno pomoč. Vsled tega se še enkrat obračam na Vas, da po možnosti pošljete Din. 1000.-, oziroma, kolikor premorete, da se prenesejo ostanki pok. dr. Antona Dermota in spomenik na novo pokopališče.

Z odličnim spoštovanjem

Tuma je Ljudmili Erjavec poslal še eno pismo, s katerim ji je sicer le preposlal pismo drugega pošiljatelja:

11. marca [193]3.

Velecenjena gospodična
Ljudmila Erjavec, učiteljica
Ljubljana, Bleweisova c. 11

Danes sem prejel od g. Mateja Primožiča iz Gorice pismo, kateremu je bilo priloženo pismo, ki Vam ga pošiljam. Čital ga seveda nisem. Po želji g. Primožiča Vam ga prilagam.

Z odličnim spoštovanjem

Izmed treh na tem mestu objavljenih pisem izstopata prvi dve, ki kažeta Tumova prizadevanja po prenosu posmrtnih ostankov Slovencev, ki so na prelomu 19. in 20. stoletja delovali v prid slovenske skupnosti, z opuščene goriškega pokopališča na Grčni na novejšo goriško pokopališče. V teh primerih gre za Frana Erjavca, Franja Ferfilo in Antona Dermoto.

Na novo goriško pokopališče so bili Erjavčevi posmrtni ostanki preneseni leta 1932 (Kosovel 2015: 48). Erjavčev grob, za katerega danes skrbijo štandreški prebivalci in šolarji, je ob grobu dr. Karla Lavriča. Ni znano, kdaj so bili na novo pokopališče preneseni Lavričevi posmrtni ostanki (Marušič 2017).⁷

O Erjavčevih hčerah žal ni veliko podatkov. V Ljubljanskem zvonu je leta 1935 izšel krajši prispevek Ljudmile in Milene Erjavec, datiran z decembrom 1934 v Ljubljani in naslovljen Glose. Opombe k »Zbranemu delu Frana Erjavca«. V njem sta sestri zavračali mnoge trditve, ki jih je zapisal Anton Slodnjak (1899–1983), urednik Erjavčevega Zbranega dela (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1934–1939). V prvem zvezku naj bi Slodnjak zapisal marsikateri nepravilen podatek iz Erjavčevega zasebnega življenja, ki naj bi ranil »rodbinsko čast«. Sestri sta na

⁷ Omenjena grobova na pokopališču v Gorici je leta 1968 obnovil Klub starih goriških študentov, leta 2015 pa je za to poskrbel Kulturni dom Gorica (Marušič 2016: 176).

primer zavrnilo namige o slabih odnosih med Franom Erjavcem in njegovim bratom Mihaelom zaradi ljubezni iz mladosti, o siromaštvu očetove primarne družine itd. Poleg tega sta branili ugled svoje stare mame, Franove matere Elizabete Erjavec, rojene Bezlaj. Zavrnilo sta namigovanja na njeno neprimereno življenje zaradi vnovične poroke. Med drugim sta izpostavili, da je bil njun oče družaben človek in da se je na primer v Gorici družil s slovenskimi in nemškimi prijatelji ter sodelavci. V njihov dom v Gorici naj bi redno zahajali notar Ignacij Gruntar (1844–1922), pesnik Josip Pagliaruzzi (1844–1922) in Simon Gregorčič (Erjavec 1935: 59–61). Ohranila se je fotografska zapuščina družine Erjavec. Franova hči Milena je zbirko fotografij družine ter več zaslužnih Slovencev prepustila Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (Bufon [1965]: 165).

Leta 1947 se je na solkanskem polju začela gradnja Nove Gorice. Tone Virant, ki je leta 1948 sodeloval pri gradnji novega mesta v okviru 4. slovenske mladinske delovne brigade, se je petdeset let kasneje spominjal, da jih je Primorska »sprejela s pesmijo in veseljem, kakršnega ne prej ne kasneje nismo več doživeli« (Virant 2017: 153). Glede območja, kjer so potekala dela, pa je zapisal: »Območje sedanje Nove Gorice je bilo takrat neposeljeno.⁸ Zemljišče je bilo večinoma močvirnato, poraslo z visoko travo, in Divje poljane so bile zanj kar pravo ime. Naši brigadi je pripadala čast, da smo v tej divjini začeli z zemeljskimi deli. Danes, ko je na gradbiščih vse polno delovnih strojev, je težko razumeti, s kakšnimi težavami smo se spoprijemali takrat. Naši stroji' so bile le naše roke, krampi, lopate, macole, svedri in samokolnice.«

(Virant 2017: 154). Nova razmejitvev, ki je razdelila nekdanje povezano območje, tudi Gorico in njeno okolico, je močno zaznamovala povojno življenje. Prebivalstvo vzhodno od vzpostavljene nove razmejitve med Jugoslavijo in Italijo je nujno potrebovalo urbano središče. Z zanosom se je tako na solkanskem polju, kjer so bili tudi ostanki opuščene goriškega pokopališča, začela graditi Nova Gorica.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Arhivski vir

RP NG – Raziskovalna postaja ZRC SAZU v Novi Gorici, Nova Gorica: Arhiv dr. Henrika Tume. Korepondenca.

Časopisni viri

Ljubljanski zvon. *Leposloven in znanstven list* 1887, let. 7, št. 2, 128. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-F2YCKGIF>.

Erjavec, L. 1935. Glose. Opombe k »Zbranemu delu Frana Erjavca«. V: *Ljubljanski zvon*, let. 55, št. 1. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-To4ZFUv9/?page=25&sortDir=ASC&sort=input&fformattype=serial=article&query=%27rele%253dLjubljanski%2Bzvon%40AND%40date%3D1935%40AND%40issue%3D1%27>.

Soča 1887–1890, let. 17–20. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-0KXWQ2PM>.

Objavljeni viri

Tuma, H. 1994: *Pisma: osebnosti in dogodki (1893–1935)* (ur. Branko Marušič). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU; Trst: Devin.

Ustni viri

Ustni vir 1 – Milena Komel (1925–2021), Kromberk.

Ustni vir 2 – Majda Nemeč (1949), Šempeter pri Gorici, 30. 8. 2022, 24. 11. 2022.

LITERATURA

Bufon, Z. [1965]: Fran Erjavec na Primorskem. V: *Jadranski koledar 1966*. [Trst]: Založba tržaškega tiska, 163–165.

⁸ Franjo Mozetič iz Bilj se na primer spominja, da »v mestu ni bilo ničesar razen Frnaže, hiše in pokopališča« (Kolenc 2017: 18). Dejansko je bilo na območju manjše število hiš oziroma domačij (Rosa, Uršič 1998: 4).

Di Bartolomeo, M. 2010–2011: *Prima di Nova Gorica, il Nuovo Cimitero*. V: Isonzo Soča. *Giornale di frontiera*. Časopis na meji, št. 89, 38–41.

Jevnikar, M. 1977: Erjavec, Fran (1834–1887). Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi-183104/#primorski-slovenski-biografski-leksikon> (23. avgust 2022). Izvirna objava v: *Primorski slovenski biografski leksikon: 4. snopič Čotar - Fogar, 1. knjiga*. Uredniški odbor Gorica, Goriška Mohorjeva družba, 1977.

Kolenc, P. 2017: Pesem graditeljev Nove Gorice: ali kako je socialistični realizem dosegel Solkansko polje. *Razpotja: revija humanistov Goriške*, let. 8, št. 29, 12–19.

Kosovel, B.; Pahor, K. (ilustrator) 2015. Pozabljeni predhodnik Nove Gorice. V: *Razpotja*, let. 6, št. 22, 44–47.

Lavrenčič Pahor, M. 1994: *Primorski učitelji 1914–1941. Prispevek k preučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem*. Trst: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino.

Marušič, B. 2016: *Doktor Karel Lavrič (1818–1876) in njegova doba* (ur. Petra Testen). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Marušič, B. 2017: [Govor ob grobu Frana Erjavca v Gorici]. Gorica, 7. 12. 2017 (neobjavljen tipkopic).

Mercina, M. 2017. Dediščina Frana Erjavca. V: *Proteus*, let. 80, št. 3–4, 160–165. https://issuu.com/prirodoslovno.drustvo/docs/proteus_november_december_2017za_ne.

Nemec, M. 2017: Frnaža in gradnja Nove Gorice. V: *Narodu Gorico novo bomo dali v dar: ob sedemdesetletnici Nove Gorice* (Str. 200–201). Nova Gorica: Območno združenje Zveze borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja, 2017, 200–201.

Nusdorfer Vuksanovič, M. 2017. Ko so na solkanskem polju še orali. V: Marušič, B. (ur.): *Narodu Gorico novo bomo dali v dar: ob sedemdesetletnici Nove Gorice*. Nova Gorica: Območno združenje Zveze borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja, 88–101.

Pavšič, T. 1973. *Kulturno delo kluba starih goriških študentov*. Nova Gorica: Goriški muzej.

Rosa, J.; Uršič, I. 1998: *Na Solkanskem polju je raslo mesto. 50 let Nove Gorice. 50 (naj)starejših posamičnih javnih stavb v mestu Nova Gorica, zgrajenih od leta 1948 dalje*. Nova Gorica: Pokrajinski arhiv.

Vetrih, J. 1977: Ferfila, Franjo (1845–1915). Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi-1008620/#primorski-slovenski-biografski-leksikon> (24. avgust 2022). Izvirna objava v: *Primorski slovenski biografski leksikon: 4. snopič Čotar - Fogar, 1. knjiga*. Uredniški odbor Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1977.

Virant, T. 2017: Postavili smo temelje Novi Gorici. V: Marušič, B. (ur.): *Narodu Gorico novo bomo dali v dar: ob sedemdesetletnici Nove Gorice*. Nova Gorica: Območno združenje Zveze borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja, 153–154.

Vuga, T. 2018: *Projekt: Nova Gorica*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije, Založba ZRC.

Spletni vir:

Spletni vir 1: Kosovel, B.; Vuga, T.; Belingar, T.; Drole, E. *Goriško pokopališče* [Elektronski vir]. Režija in scenarij Kosovel B.; kamera in montaža Abrahamsberg A. Goriški sprehodi. [San Bruno]: YouTube, 2016. <https://youtu.be/n4F-x4q8FII> (dostop: 12. 12. 2022).

Kratke biografije izbranih goriških Slovenk iz naše polpretekle zgodovine

BARBARA ŠATEJ | Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino

✉ barbara.satej@ff.uni-lj.si

Izveček: Ko sem bila pred časom povabljena k sodelovanju pri pisanju krajših gesel za biografski leksikon *Dizionario delle donne*,¹ v katerem bi dobile prostor tudi goriške Slovenke, sem se odločila, da bom iz kroga goriških ustvarjalk, ki so pustile svoj pečat v goriškem prostoru, predstavila sedem posameznic, ki so vsaka po svoje opozorile nase. Nanje sem naletela pri raziskovanju zgodovine goriških Slovenk v obdobju od 1850 do 1941. O nekaterih se je že veliko pisalo, o drugih malo manj. Vse so živele v Gorici in so s svojim delovanjem na umetniškem ali literarnem področju opozorile nase, vse so bile narodnozavedne Slovenke, ki so pustile sled v goriški preteklosti.

Ključne besede: goriške Slovenke, Gorica, slikarke, publicistke, pesnice, pisateljice.

Brevi biografie delle donne slovene di Goriziano dalla storia semi-passata

Riassunto: Ho deciso di presentare sette donne del Goriziano che hanno lasciato il loro segno in quest'area, ognuna a modo suo. Le ho incontrate durante lo svolgimento del lavoro di ricerca sulla storia delle donne slovene del Goriziano nel periodo dal 1850 al 1941. Alcune sono state già ampiamente trattate, altre meno. Vivevano tutte a Gorizia e con le loro attività nel campo artistico o letterario hanno attirato l'attenzione su di sé. Erano tutte donne slovene, consapevoli a livello nazionale. Hanno lasciato un segno nella storia del Goriziano.

Parole chiave: donne slovene di Goriziano, Gorizia, pittrici, publiciste, poetesse, scrittrici

Šantel, Avgusta st., roj. Aigentler, slikarka (Stainz (Avstrija), 12. 5. 1852–Ljubljana, 29. 5. 1935)

Avgustin oče je bil Hugon Edle von Aigentler, pravnik in slikar miniaturist iz Gradca, mati pa Henrika Fischer, nečakinja znane-

ga slikarja Josipa Tominca. Avgusta je odrasčala na avstrijskem Štajerskem. Obiskovala je slikarsko akademijo v Gradcu in Münchnu, igrala na klavir in violino, učila se je francoščino, nekaj časa tudi angleščino. Šolanje v Münchnu je prekinila zaradi poroke z Antonom Šantlom, matematikom in fizikom, in se preselila v Gorico, kjer je mož dobil službo kot gimnazijski profesor. V zakonu se jima je rodilo šest otrok. Šantlova sta jim privzgojila ljubezen do umetnosti (slikarstvu so se

¹ Izdaja leksikona je bila predvidena pri videmski založbi Forum, a žal projekt ni bil izpeljan. Zahvaljujem se dr. Nevi Makuc in uredništvu *Izvestja* za objavo pripravljenega besedila.

zapisali tudi hčerki Henrika in Avgusta ter sin Sašo) in jim nudila vso potrebno izobrazbo. Poleg tega, da je skrbela za družino, se je Avgusta aktivno vključila tudi v goriško javno kulturno življenje. Med drugim je dobrih 15 let (1892–1895, 1897–1908) predsedovala ženski podružnici Družbe sv. Cirila in Metoda v Gorici. Vseskozi se je tudi slikarsko udeleževala. Za kratek čas je poučevala risanje na Višjem dekliškem zavodu v Gorici. Leta 1900 se je udeležila prve slovenske umetniške razstave v Ljubljani, leta 1912 pa prve slovenske razstave v Gorici v hiši odvetnika Antona Dermote. V njenem slikarskem opusu – blizu ji je bila romantična tradicija s potezami realizma – prevladujejo portreti v pastelu, v črni ali barvni kredi. Portretirala je zlasti goriško aristokracijo in meščanstvo. Ustvarila pa je tudi nekaj krajin, tihožitij in nabožnih slik. Med prvo svetovno vojno je z družino zapustila Goriško. Umrla je v Ljubljani.

Šantel, Henrika (Henrieta), slikarka

(Gorica, 17. 8. 1874–Ljubljana, 15. 2. 1940)

Henrika je bila najstarejša hčerka goriškega filozofa in matematika Antona Šantla ter slikarke Avguste Šantel, pri kateri je dobila prvo slikarsko znanje in izkušnje. Obiskovala je žensko akademijo v Münchnu, pol leta se je v slikarstvu izpopolnjevala še na Dunaju. Po vrnitvi v Gorico je od mame prevzela poučevanje risanja na Višjem dekliškem zavodu. Med vojno je z družino zapustila Goriško in se leta 1929 dokončno naselila v Ljubljani, kjer je učila na zasebni šoli Probuda ter bila članica umetniških klubov Grohar in Lada.

Münchenska slikarska šola jo je okužila s plenerističnim slikarstvom, blizu ji je bil tudi impresionizem. Po naročilu je risala portrete v olju, akvarelu in pastelu, slikala pa je tudi cerkvene slike po cerkvah v Gorici in okolici. Posvetila se je tudi figuralnemu slikarstvu. Leta 1900 je začela s svojimi deli sodelovati na različnih slovenskih in jugoslovanskih

Henrika Šantel. Portret sestre Dunice (Ljubljana, 1900). Slika iz zbirke Zgodovinskega muzeja v Gorici.

la doma pri materi Avgusti, kasneje pa se je vključila v goriško kulturno življenje. Med drugim je na Dunaju obiskovala žensko umetnostno šolo pri slikarki Tini Blau-Lang in se eno leto učila slikanja v Münchnu. Leta 1909 je opravila tudi izpit iz poučevanja violine. Slikala je v olju, akvarelu in pastelu, med motivi ji je bilo blizu cvetlično tihožitje. Posvečala pa se je tudi grafiki. Z akvareli je sodelovala na razstavi leta 1900 v Ljubljani in leta 1904 v Beogradu, svoja dela pa razstavljala tudi po številnih drugih jugoslovanskih krajih.

Rojc, Melita, slikarka

(Gorica, 6. 5. 1879–Zalošče (Dornberk), 11. 8. 1924)

Kot hčerka iz dobro stoječe goriške družine – njen oče je bil priznan goriški zdravnik Aleksij R. Rojc – je bila deležna za tiste čase ustrezne izobrazbe. Govorila je več jezikov, igrala je na klavir in violino, svojo nadarjenost pa je pokazala tudi na slikarskem

področju. Po očetu, na katerega je bila zelo navezana, je podedovala tudi strast do ljudskega blaga, ki ga je zbirala po Tolminskem, Vipavskem in Gorenjski.

Prvo slikarsko znanje je pridobila pri goriški slikarki Avgusti Šantel, ki je v Gorici vodila slikarsko šolo. Svoj umetniški čut pa je razvijala tudi z ogledi slikarskih razstav in znanih galerij na svojih številnih potovanjih. Že leta 1902 se je na II. slovenski umetniški razstavi v Ljubljani poleg priznanih slovenskih umetnikov predstavila s tremi akvareli. Tej tehniki se je tudi najbolj posvetila. Leta 1907 je s šestimi slikami sodelovala na 1. slovenski umetniški razstavi v Trstu. Razstavljala pa je tudi na Dunaju, v Zagrebu in Münchnu ter se počasi uveljavljala v slovenskih umetniških krogih. Slikala je krajino, pa tudi portrete. Ohranjenih je nekaj njenih akvarelov z goriškimi in gorenjskimi motivi. Med prvo svetovno vojno se je namreč njena družina umaknila na Bled, kjer so imeli svojo letoviško hišo, in tam je našla nove navdihe. Njeni bolj znani akvareli so *Kanal*, *Dekle pred znamenjem na polju*, *Gorenjski motiv*, med portreti pa *Ded Anton*, *Babica Terezija*, *Portret matere*, *Goriški postopač*. Več njenih slik je bilo po takratni navadi reproduciranih na razglednicah. Po vojni je Rojčičeva v Gorici skrbela za bolnega očeta. Po kratki boleznici leta 1924 umrla. Pokopana je v družinski grobnici v Zaloščah.

Belinger, por. Ferjančič, Gizela (psevd. Gisela Majeva), pisateljica

(Gorica, 2. 5. 1887–Trst, 19. 6. 1976)

Leta 1906 je uspešno maturirala na goriškem učiteljskišči, leta 1911 pa opravila še strokovni izpit. Poučevala je po različnih šolah na Primorskem in v Italiji. Med vojnama je živela v Gorici ter se v svojem publicističnem in javnem delovanju posvetila zlasti vzgoji in izobraževanju ženskega spola. Pri Goriški Mohorjevi družbi je pod psevdonimom Gisela Majeva izdala pet priročnikov na temo

moderne vzgoje, zakona in gospodinjstva: *Materinstvo* (1926), *Vzorna gospodinja* (1930), *Nova kuharica* (1931), *Telesna vzgoja otrok* (1932) in *Duševna vzgoja otrok* (1934). Z objavljenimi deli je kot učiteljica in predvsem mati s koristnimi nasveti ter izkušnjami želela pomagati mladim materam, ženam in gospodinjam. Pri tem se je opirala tudi na takratne tuje priznane pedagoške avtorje. Strokovne članke in prevode iz italijanščine je objavljala v revijah *Mladika*, *Slovenka*, *Naš čolnič*, *Ženski svet*, *Jadranka*. V letih 1922 in 1923 je urejala goriško *Slovenko*, prvi slovenski ženski list na Goriškem, ki pa je žal izhajal le dobro leto. Ko se je *Slovenka* s tržaško *Jadranko* združila v skupno žensko glasilo *Ženski svet*, je bila Belingerjeva kot članica uredniškega odbora zadolžena za Goriško. Leta 1922 je sodelovala pri ustanovitvi goriškega Splošnega ženskega društva in v njegovem okviru pripravila več predavanj. Leta 1924 je bila imenovana za prvo načelnico dekliskega odseka Prosvetnega društva v Gorici. V tej vlogi je na temo vzgoje predavala društvenim članicam po številnih primorskih vaseh. Po vojni je živela in delala v Trstu, kjer je leta 1946 izšel tudi njen učbenik *Slovensko berilo za višje razrede slovenskih ljudskih šol*.

Bevk, Davorina (roj. Bratuž Martina, psevd. Martina Seljak), publicistka

(Gorica, 14. 11. 1894–Ljubljana, 18. 8. 1971)

Leta 1914 je maturirala na ženskem učiteljskišči v Gorici. Takrat se je tudi preimenovala iz Martine v Davorino. Med prvo svetovno vojno je poučevala v koprskem okraju (Istra), po vojni pa po raznih krajih na Goriškem. Kot zavedno *Slovenko* so jo fašistične oblasti z odlokom 1927. premestile v Careno (Piemont), vendar se je kmalu vrnila v Gorico. Opustila je poklic učiteljice ter se osebno in poklicno povezala s Francetom Bevkom, pisateljem in publicistom. Na njegovo pobudo se je poskusila v pisanju. Leta 1933 je pod psevdonimom Martina Seljak pri Goriški

matici izšel njen priročnik *Ljubi moj domek*. Naslednje leto je pod istim psevdonimom v delu *Matijčkova odpravnina in drugi spisi* objavila spis *Žena v raznih poklicih*. S prispevki je sodelovala še pri *Koledarju Goriške matice* in zborniku *Luč*. Zaradi protifašističnega delovanja je bila dvakrat zaprta, in sicer leta 1928 ter 1943. Po kapitulaciji Italije se je priključila partizanom, bila ena od članic glavnega odbora Antifašistične fronte žena in sodelavka uredništva revije *Naša žena*. Po vojni je z možem živela v Ljubljani.

Šorli, por. Bratuž, Ljubka, pesnica

(Tolmin, 19. 2. 1910 – Gorica, 30. 4. 1993)

Po končani trgovski šoli 1925. se je zaposlila v materini trgovini v rojstnem Tolminu. Kot narodnozavedna Slovenka je sodelovala v ilegalnih študentskih organizacijah ter kulturnih in prosvetnih društvih na Tolminskem. Po poroki z Lojzatom Bratužem, goriškim skladateljem in učiteljem, se je preselila v Gorico. Leta 1937 so ji fašisti zastrupili moža, ostala je sama z dvema malima otrokoma. Zaradi moža in svoje narodne zavednosti ter narodnoobrambnega in kulturnega delovanja je bila pod stalnimi političnimi pritiski. Leta 1943 so jo po večmesečnem mučenju in zasliševanju zaprli v taborišče Zdravščina pri Gorici (Poggio Terza Armata). Po kapitulaciji Italije je poučevala na Tolminskem in opravila učiteljski tečaj. Leta 1946 se je vrnila v Gorico, opravila učiteljsko maturo in do upokojitve poučevala po slovenskih šolah v Gorici ter njeni okolici. Vse do smrti je aktivno sodelovala v kulturnem in prosvetnem življenju goriških Slovencev. Bila je tudi članica Društva slovenskih pisateljev. Svojo prvo pesem je objavila leta 1927 v ilegalnem dijaškem listu *Soča*, sledile so objave v *Koledarju Goriške Mohorjeve družbe*, *Družini*, *Duhovnem življenju*, *Božjih stezicah*, *Katoliškem glasu* itd. Leta 1957 je v samozaložbi izdala *Venec spominčic možu na grob* (gre za sonetni venec z akrostihom po vzoru F.

Prešerna), 1973. so izšle njene *Izbrane pesmi*, 1985. pa pesniška zbirka *Rumeni ko zlato so zdaj kostanji: pesmi rodnemu Tolminu*. Njena poezija je izpovedna lirika, preprosta in melodična, klasičnih pesniških oblik. V pesmih z religiozno noto izpričuje bolečino ob izgubi moža, ljubezen do Tolminske in Goriške ter dogodke v času vojne. Čez 150 njenih pesmi so uglasbili, prevladujejo uglasbitve soproga Lojzeta Bratuža ter goriškega skladatelja in duhovnika Vinka Vodopivca. Šorlijeva se je preizkusila tudi v prozi. Napisala je nekaj krajših črtic, dramskih prizorov in vzgojnih člankov.

VIRI IN LITERATURA

- Brecelj, M. 1975: Belinger por. Ferjančič Gizela. V: *Primorski slovenski biografski leksikon*, 2. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 57–58.
- Brecelj, M. 1975: Bevk Davorina. V: *Primorski slovenski biografski leksikon*, 2. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 71.
- Dobova, M. 1926: Upodablajoče umetnice novejšje dobe. V: *Slovenska žena*. V Ljubljani: Jugoslave Express Réclame Company, 76–77.
- Gerlanc, B. 1971: Beseda v spomin verni Bevkovi življenjski sopotnici. V: *Idrijski razgledi*, 16, št. 3, 154–160.
- Gerlanc, B. 1972: Davorina Bevk - Bratuž (14. 11. 1894–18. 8. 1971). V: *Jadranski koledar*, 75–77.
- Jevnikar M. 1994: Ljubka Šorli. V: *Jadranski koledar*, 115–118.
- Koršič, V. 1989: Šantel Avgusta (Gusti). V: *Primorski slovenski biografski leksikon*, 15. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 504.
- Koršič, V. 1989: Šantel Avgusta ml. V: *Primorski slovenski biografski leksikon*, 15. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 505.
- Koršič, V. 1989: Šantel Henrieta (Henrieta, Jeti). V: *Primorski slovenski biografski leksikon*, 15. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 506.
- Koršič Zorn, V. 1979: K odkrivanju goriške slikarke Melite Rojic. V: *Goriški letnik*, št. 6, 333–336.
- Koršič Zorn, V. 2000: Umetnost 20. stoletja na Goriškem in v Posočju. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 31–32.
- Lampe, E. 1900: Prva slovenska umetniška razstava. V: *Dom in svet*, 13, št. 21, 671.
- Mihurko Poniž, K. (ur.) 2010: Ljubka Šorli (1910–1993). Nova Gorica: Univerza, 2010.
- Pahor, M. 1994: *Primorski učitelji*. Trst: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino, 470.
- Pavšič, T. 1989: Šorli Ljubka, por. Bratuž. V: *Primorski slovenski biografski leksikon*, 15. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 567–570.
- Pirjevec, M. 1999: Ljubka Šorli, pesnica temnega upanja. V: *Primorska srečanja*, št. 218, 483–487.
- Rehar Sancin, L. 2012: *Nojevo pero*. Trst, ZTT = EST.
- Šantel, A. 2006: *Zgodbe moje pokrajine*. Ljubljana: Nova revija.
- Šantel, A. et al. 2006: *Življenje v lepi sobi*. Ljubljana: Nova revija.
- Vidmarjeva, R. 1926: Melita Rojčeva. V: *Ženski svet*, 6, št. 4, 97–98.

Pisma Primork v elektronski zbirki PISMA¹

KATJA MIHURKO PONIZ | Univerza v Novi Gorici, Raziskovalni center za humanistiko

✉ katja.mihurko.poniz@ung.si

Izvleček: V prispevku je predstavljena zasnova, zgodovina razvoja, obseg in pomen elektronske zbirke PISMA. Razloženo je, zakaj so pisma pomembna v humanističnem raziskovanju. Posebna pozornost je usmerjena v pisma žensk, ki so živele na področju Primorske.

Ključne besede: pisma, korespondence, aleksandrinke, druga svetovna vojna, elektronske zbirke.

Lettere dell' donne di Litorale nella raccolta elettronica PISMA (lettere)

Riassunto: Il contributo presenta il contenuto, la storia dello sviluppo, la portata e l'importanza della raccolta digitale di lettere PISMA (Lettere). Inoltre, l'articolo spiega perché le lettere siano importanti nella ricerca umanistica. Particolare attenzione è rivolta alle lettere delle donne del Litorale.

Parole chiave: lettere, corrispondenza, aleksandrine, seconda guerra mondiale, collezioni digitali

Pisma nudijo intimen in avtentičen vpogled v posameznikova oziroma posamezničina razmišljanja, saj običajno niso namenjena širši javnosti. Pogosto vsebujejo številne podatke o različnih ljudeh, publikacijah, dogodkih in še o marsičem, kar zadeva življenjsko in delovno okolje (glej Dumont 2016), zato so dragocen vir informacij.

V elektronski zbirki Pisma (<https://pismarh.ung.si/>) pri projektu Raziskovalnega centra za humanistiko Univerze v Novi Gorici so tudi pisma, ki so jih napisale ženske, rojene na Goriškem. V članku bom predstavila zbirko, razložila, zakaj je pomembno, da pisma

zbiramo v elektronskih zbirkah, kako jih digitaliziramo in opremimo z metapodatki, kako jih lahko vključimo v znanstvene raziskave, kako prispevajo k boljšemu razumevanju kulturne dediščine, zakaj so tovrstni projekti zanimivi za širšo javnost ter kako zbirka prispeva k boljšemu poznavanju in razumevanju ženskih življenj na Goriškem.

O zbirki

Zbirka obsega ob številnih pisemih različnih posameznikov dve zaključeni korespondenci iz družinskih arhivov, ki omogočata raziskave zgodovine vsakdanjega življenja: korespondenco med aleksandrinko Felicito Koglot Peric in njenim možem Francom Pericem ter korespondenco družine Kremenšek, ki poleg pisem družinskih članov vključuje pisma redovnic katoliškega reda sester

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa Historične interpretacije 20. stoletja (P6-0347), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Nôtre Dame, pa tudi pisma prijateljev in znancev družine. Zbirka vključuje tudi korespondenco literarnega omrežja avtoric slovenske moderne (Ivanka Anžič Klemenčič, Elvira Dolinar, Vida Jeraj, Zofka Kveder, Marica Nadlišek Bartol, Ljudmila Poljanec, Marica Strnad, Kristina Šuler) in tistih avtorjev, s katerimi so si dopisovale (Anton Aškerc, Ivan Cankar, Josip Murn Aleksandrov). Ta pisma hrani Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana.

Zbirka nastaja v okviru programske skupine Historične interpretacije 20. stoletja (P6-0347) in projekta Transformacije intimnosti v literarnem diskurzu slovenske moderne (J6-3134) ter kot participativni projekt, saj pri prepisovanju pisem sodelujejo tudi prostovoljke in prostovoljci.

Iz pisem zberemo metapodatke, kot so: pošiljateljica oziroma pošiljatelj, prejemnica oziroma prejemnik, kraj, iz katerega je pismo poslano, kraj, kamor je poslano, datum prejema pisma, spol pošiljateljice oziroma pošiljatelja in spol prejemnice oziroma prejemnika. Za vsa pisma določimo največ pet ključnih besed iz naslednjega seznama: antifeminizem, aleksandrinstvo, branje, cenzura, dom, domoljubje, družabnost, Dunaj, druga svetovna vojna, delavnost, dvojna morala, erotika, feminizem, finance, gledališče, gospodarstvo, gospodinjstvo, izobraževanje, kmetijstvo, kulinarika, kultura in ume tnost, kulturno posredništvo, literarne revije, literarna kritika, ljubezen, materinstvo, migracije, moško prijateljstvo, običaji in praznovanja, oblačila, očetovstvo, osebna razmerja, otroštvo, podeželsko življenje, politika, poroka, potovanja, Praga, prva svetovna vojna, rastlinski svet, religija, samocenzura, slovanofilstvo, smrt, spolnost, sreča, starševstvo, šport, topofilija, Trst, učiteljstvo, ure dnikovanje, vreme, Zagreb, zakon, zdravje, ženske revije, žensko-moško prijateljstvo, žensko prijateljstvo, živali.

Pomen korespondenc za humanistične raziskave

Raziskave in obdelave korespondenc kot pomembnih dokumentov za razumevanje intelektualnega horizonta predstavnikov ter predstavnic določene dobe so pomemben dokument za (kulturno)zgodovinske in literarnovedne raziskave (prim. Gilroy in Verhoeven 2000). Pisma pomembno zaznamuje dialoški odnos ter vpetost v socialno in komunikacijsko mrežo, torej kdo je povezan s kom, kakšna je narava te povezave in kako ta povezava vpliva na delovanje posameznika (prim. MacFadden, 2009). Izsledki preučevanja korespondenc omogočajo širše, globlje in bolj natančno razumevanje različnih družbenih ter kulturnozgodovinskih fenomenov, procesov in konceptov.

Korpus pisem je v literarnozgodovinskih raziskavah pomemben tudi za literarnoznanstveno ovrednotenje avtorja: pisma omogočajo vpogled v literarne zglede oziroma vplive, bralne navade in tudi medbesedilne navezave (prim. Scherber 2018). Pismo torej ni zgolj medij, kanal komunikacije, temveč je ob nastanku in recepciji povezano z najrazličnejšimi načini razumevanja literature ter kulture. Prav tako so pomembna in dragocena pisma oseb, ki niso delovale kot javne osebnosti, lahko bi jih imenovali »anonimneži«, saj nam ta pisma nudijo vpogled v zgodovino vsakdanjega življenja, še posebej zgodovino čustev, ki je z zgodovinskimi viri, kot so matične knjige in drugi podobni dokumenti, ne moremo celostno raziskati. Pisma iz preteklih obdobij lahko nenazadnje razkrijejo izvor naših kulturnih identifikacij, dilem in tudi težav, njihovo raziskovanje pa nam lahko pomaga pri soočanju in premagovanju tistih, s katerimi se soočamo sami.

Preučevanje pisem je zahtevno, saj ponovno sestavljanje raztresenih črk, celo enega samega znanega posameznika, ostaja izredno naporen postopek, ki včasih zahteva vseživljenjsko delo skupine strokovnjakov

(glej Hotson 2019). Tudi zato je pomembno, da tovrstni projekti potekajo v veliki ter interdisciplinarni skupini raziskovalk in raziskovalcev, še posebej s področja digitalne humanistike. Sodobna tehnologija omogoča digitalizacijo, vendar to ni dovolj, četudi je zelo pomembna, saj omogoča uresničevanje cilja, ki je opisan v dokumentu *Skupna programska pobuda o kulturni dediščini in globalnih spremembah: nov izziv za Evropo: "Digitalizacija kulturne dediščine prispeva k ohranjanju krhkih artefaktov in spomenikov, saj njihova reprodukcija omogoča, da lahko postanejo dostopni prihodnjim rodovom in shranijo izvornike. Da bi digitalna kulturna dediščina postala bolj dostopna, uporabnejša, prenosljiva in trajnostna, so nujne raziskave o digitalizacijskih metodah, modeliranju, interoperabilnosti vsebin, terminologijah in dolgoročnem hranjenju"* (<http://jpi-ch.eu/>). Da bi dosegli vse te cilje, moramo digitalizirana pisma opremiti z metapodatki in jih shranjevati tako, da so v celoti dostopna raziskovalni skupnosti in v največji možni meri tudi širši javnosti.

Zgodovina zbirke PISMA

Pred zasnovo zbirke smo pregledali in preučili različne elektronske zbirke oziroma digitalne repozitorije, ki vsebujejo pisma. Med temi zbirkami smo kot najustreznejšo za izhodišče zasnove slovenske zbirke prepoznali zbirko Letters 1916-1923.

Zasnovo zbirke smo testirali s prvo elektronsko zbirko podatkov (<http://sipk-pisma.ung.si/>), ki je nastala v okviru projekta Digitalizacija kulturne dediščine Primork in Notranj v programski shemi "Projektno delo z negospodarskim in neprofitnim sektorjem – Študentski inovativni projekti za družbeno korist 2016–2020" (glej tudi Mihurko et al. 2020). Naslednja izvedba je potekala v letih 2021–2022. Študent Poslovno-tehniške fakultete Univerze v Novi Gorici Maksim Gojkovič je pod mentorstvom izr. prof. dr.

Anete Ivanovske zasnoval novo elektronsko zbirko, v katero so bila prenešena pisma iz prve izvedbe in dodana številna nova pisma. Vnašanje in opremljanje novih pisem je v veliki meri potekalo v okviru projekta Transformacije intimnosti v literarnem diskurzu slovenske moderne, ki elektronsko zbirko uporablja kot virtualno raziskovalno okolje.

V zadnji tretjini leta 2022 smo zbirko prenovili tudi oblikovno in ji dodali še nove možnosti iskanja.

Pisma žensk iz Goriške

Poleg že omenjene korespondence med Felicito Peric Koglot in Francem Pericem so v zbirki tudi pisma Ane Bizjak različnim naslovnikom in nekaj pisem, ki so bila poslana njej. Ta pisma je v prepis posodil gospod Darko Žnidarčič iz Solkana. Del te korespondence, ki sicer še ni prepisan, je v italijanščini in je zanimiv za raziskave o taboriščih, saj jih je Ana Bizjak pošiljala iz taborišča Frascette. Dragocena so tudi pisma, zapisana v primorskem narečju, ki ji jih je pošiljal prvi mož Jožef Bizjak, saj razkrivajo čustvovanje primorskega fanta, ki sicer ni imel visoke formalne izobrazbe, a je želel v pismu izraziti svojo ljubezen. Med pismi iz te podzbirke je še posebej pretresljivo pismo, ki ga je napisala Antonija Kobal julija 1943 hčerki Ani Bizjak v taborišče, četudi ji je pisanje šlo težko od rok:

Draga mi hčerka,

naj prvo te prav lepo pozdravim jast kot usi ostali v družini ne zameri mi ki ti tako potretkoma pišem ki veš da se teško k temu pripravim zatoraj bom pa kar pa soje napisala ki drugače že itak ne znam. Najprvo ti naznanjam da Tvoj dragi sinček se nahaja pri najbolšem zdravju in zadovolnem srcem nič ti ni treba imet skrbi vem da za te je teško a bo že boljše le kar korajžno saj vendar usaka reč ima en konec. In nadalje ti bomo pomagali kar je v naših močeh učeraj smo ti poslali

ELEKTRONSKA ZBIRKA PISMA

Prejšnje zbirke

Iskanje v pismosloju filtriraj

*...jo v uari, rudo...
...rdečo...
...Juncum se...
...doba...*

Elektronska zbirka Pisma nastaja v Raziskovalnem centru za humanistiko v okviru programske skupine *Historične interpretacije 20. stoletja (I6-0347)* in projekta *Transformacije intimnosti v literarnem diskurzu slovenske moderne (I6-3134)* ter kot participativni projekt, saj pri prepisovanju pism sodelujejo tudi prostovoljke in prostovoljci.

IZBRANI POSILJATELJI

Ivan Cankar 1876-1918	Marija Nadlišek Bartol 1862-1949	Zofka Drevler 1878-1940	Izabela Barjanič 1903-1981	Josip Krpan 1849-1919

ZAKAJ ZBIRKA PISMA

Pisma predstavlajo pomemben del kulturne dediščine, ker omogočajo intimen in avtentičen vpogled v razmišljanja posameznika ali posameznice.

Pisma lahko vsebujejo številne podatke o različnih ljudeh, zapise, ki razkrivajo poglede na družbeno in zgodovinska dogajanja. Razkrivajo nam tudi, kaksi so avtorji in avtorice pisem živeli, kaj so pomembni podatki za zgodovino vsakdanjega življenja. Pisma iz preteklih obdobij lahko razkrijejo izvor naših kulturnih identifikacij, dilem in tudi težav, njihovo raziskovanje pa nam lahko pomaga pri soočanju in promišljanju težav, s katerimi se soočamo sami.

KDO SMO

Univerza v Novi Gorici deluje v okolju, kjer se nahaja bogata kulturna dediščina, ki v veliki meri še ni bila digitalizirana. Problem, ki ga s projekti razrešujemo, je, kako s sodobnimi prisoopi s področja digitalne humanistike obdelati zgodovinske vire, da postanejo dostopni za široko javnost in nadaljne raziskave; kako se jim približati skozi umetniške digitalne prakse in jih posredovati v učnem procesu.

Urednica zbirke je dr. Katja Mihurko Ponič, pisma prepisujejo, urejajo in razmišljajo v zbirko raziskovalke in raziskovalci Raziskovalnega centra za humanistiko ter prostovoljke in prostovoljci. Avtorsko elektronske zbirke dr. Katja Mihurko Ponič, Malcom Gajdoski, dr. Anca Ivanecna. Oblikovanje spletnice: Matjaž Tomšič.

Polite nam na pisma@ung.si

© Univerza v Novi Gorici, Raziskovalni center za humanistiko

PISMA NA FACEBOOKU
 PISMA NA INSTAGRAMU

Spletna stran elektronske zbirke PISMA, dostopna na <https://pisma-rch.ung.si/>.

kišto prosim te da nam takoj odpišeš ko hitro dobiš [manjka del pisma] pa mogoče da jo dobiš pa še poprej kot to pisemce poslat ni mogoče drugega kot obleko in sadje pa bo že šlo usegljih saj tekne use. In ti draga hčerka piši kako kaj gre? Tukaj pri nas je ponavadi sedaj je košna saj si moraš misliti kako jo kosimo. Zdravi sma in tako želimo tudi tebi

piši če še kaj potrebuješ. In drugega posebnega tukaj pri nas ni in zato končujem z najlepšim pozdravom do tebe ki nimam časa da bi ti kaj več napisala.

Pa še kratkem kaj lepšega.
Pozdravlja Tvoj sin Ivan
Z Bogom Ančka

Korespondenca Ane Bizjak je še v obdelavi, v celoti pa je v zbirko vnesena korespondenca med aleksandrino Felicito Koglot, poročeno Peric, in njenim možem Francem Pericem (glej Koglot et al. 2022). Ta korespondenca je izšla tudi v knjigi s spremnimi študijami, zato bi morda kdo pomislil, da je njen vnos v zbirko manjšega pomena. Vendar nam zbrani metapodatki omogočajo, da v pismih z le nekaj kliki odkrijemo, kako so v Egiptu praznovali različne praznike. V šestih pismih namreč opisuje, kako so bile obdarjene za novo leto, kako je obdarila Felička svojega moža za god, kako so se pripravljale na praznovanje božiča (*»Ob nedeljah imamo pevske vaje vsako nedeljo 1 ½ popoldne sedaj se učimo in ponavljamo pesmi za Božič in za sveti večer mislijo napraviti božično drevesce in se bomo naučile nekaj deklamacije tudi jaz in nekaj pesmi ter upam da nam bo minul precej veselo sveti večir v tujini ako nas bodo pustili za tisti večir gospodarij ven!?!«*), pa tudi kako je v tujini mislila na svoje drage pokojnice in pokojnike ob vseh svetih.

Pisma v elektronski zbirki so zaradi zbranih metapodatkov ne le dragocen vir za humanistične raziskave, temveč tudi za vse, ki jih zanima zgodovina vsakdanjega življenja ljubiteljsko, saj ob prebiranju pisem ne izve mo le, kako so doživljali različne intimne in politične dogodke v preteklosti, temveč tudi, kako so jih izrazili_e, kako so kljub skromni izobrazbi našli_e prave besede, s katerimi so polepšali dan naslovniku ali naslovnici. V Raziskovalnem centru za humanistiko si želimo, da bi naša zbirka rasla, zato vabimo k sodelovanju vse, ki imate čas za prepisovanje, urejanje in vnašanje pisem v elektronsko zbirko ali bi želeli pisma, ki jih hranite, vključiti v zbirko. Pišite nam na naslov: pisma@ung.si.

VIRI IN LITERATURA

Rokopisni vir:

Pismo Antonije Kobal, osebni arhiv Darka Žnidarčiča, Solkan.

Literatura:

Dumont, S. 2016: "correspSearch" – Connecting Scholarly Editions of Letters. *Journal of the Text Encoding Initiative*. Issue 10, 2016 (Open issue). Selected Papers from the 2015 TEI Conference, <https://journals.openedition.org/jtei/1511> (dostop 24. 10. 2022).

Gilroy, A. in Verhoeven, W. M. (ur.), 2000: *Epistolary Histories: Letters, Fiction, Culture*. Charlottesville in London: University Press of Virginia.

Hotson, H. in Wallnig, T. (ur.) 2018: *Reassembling the Republic of Letters in the Digital Age*. Göttingen: Göttingen University Press.

Mc Fadden, M. 2009: *Golden cables of sympathy: the transatlantic sources of nineteenth-century feminism*. Lexington: University Press of Kentucky.

Mihurko Poniž, K., Bovcon, N., Trajanov, A. in Smrekar, T. 2020: Digitalizacija kulturne dediščine v dveh projektih programa Študentski inovativni projekti za družbeno korist. V: Fišer, D. (ur.) in Erjavec, T. (ur.). *Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika: zbornik konference: 24.–25. september 2020, Ljubljana, Slovenija = Proceedings of the Conference on Language Technologies and Digital Humanities: September 24th - 25th 2020, Ljubljana, Slovenia*. 1st ed. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 66–73.

Koglot, F. in Peric, F. 2022: *Ljubezen v pismih: dopisovanje med Felicito Koglot in Francem Pericem: Aleksandrija-Bilje: 1921–1931*. Nova Gorica: Založba Univerze.

Scherber, P. 2018: Cankarjeva pisma v kontekstu njegovega celotnega opusa: nove oblike in možnosti elektronskih edicij pisem. 37. simpozij Obdobja: Starejši mediji slovenske književnosti: Rokopisi in tiski. Perenič, U. (ur.) in Bjelčevič, A. (ur.), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 279–84. Obdobja 37. Starejši mediji slovenske književnosti: Rokopisi in tiski, 279–284.

Ženska kot objekt mode – oblačilna kultura Brik iz zapiskov Orlove terenske ekipe

KATARINA ŠRIMPF VENDRAMIN | ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje

✉ katarina.srimpf@zrc-sazu.si

Izveček: Leta 1953 se je v Goriških Brdih več kot en mesec mudilo 15 raziskovalcev in ostalih sodelavcev Slovenskega etnografskega muzeja, ki so raziskovali vse aspekte tamkajšnjega življenja. Oblačilni kulturi se je posvečala etnologinja Marta Ložar, ki je v Brdih raziskovala pretekle in sočasne oblačilne prakse, priprave tekstilnih vlaken, kot sta volna in svila, tkanja blaga, izdelovanja čevljev ter pranja oblačil, a v njenih terenskih zapiskih prevladuje popis ženskih oblačilnih praks, ki odstirajo pogled v oblačenje briških žensk in deklet vse od sredine 19. do sredine 20. stoletja.

Glavne besede: Moda, oblačenje, oblačilna kultura, ženske, terenska raziskava, Goriška Brda, Orlova ekipa, Slovenski etnografski muzej.

La donna come oggetto di moda - cultura dell'abbigliamento delle donne di Collio dalle ricerche etnografiche sul campo

Riassunto: Nel 1953, 15 ricercatori e altri colleghi del Museo etnografico sloveno hanno trascorso più di un mese nel Collio, studiando tutti gli aspetti della vita quotidiana. L'etnologa Marta Ložar ha studiato la storia dell'abbigliamento del Collio, la preparazione delle fibre tessili come la lana e la seta, la tessitura dei tessuti, la fabbricazione di scarpe e il lavaggio dei vestiti. I suoi appunti sono dedicati soprattutto all'inventario dell'abbigliamento femminile e al modo di vestire delle donne e delle ragazze dalla metà del XIX alla metà del XX secolo.

Parole chiave: moda, abbigliamento, cultura dell'abbigliamento, donne, ricerca sul campo, Collio, Museo etnografico sloveno

Leta 2023 bo minilo 70 let od obiska raziskovalcev t. i. Orlove ekipe iz Slovenskega etnografskega muzeja v Goriških Brdih.¹ Od 30. 7. do 31. 8. 1953 se je v Brdih mudilo 15 raziskovalcev in ostalih sodelavcev, ki so v mesecu terenskega dela popisali kar 33

zvezkov zapiskov, naredili 548 fotografskih posnetkov, narisali 329 prostoročnih risb in 12 tehničnih risb, s seboj pa odpeljali 76 predmetov, od tega so jih 50 evidentirali za takratni okrajni muzej v Novi Gorici. Na to, da je šla deseta Orlova ekipa leta 1953 ravno v Brda, je vplivala prošnja Okrajnega muzeja in arhiva v Novi Gorici, istočasno pa je bilo to območje zanimivo tudi za raziskovalce SEM-a, saj do takrat še ni bilo raziskano in je predstavljalo belo liso v raziskavah etnologov (Sosič 1992: 346; Ledinek Lozej 2007: 20).

¹ Na severnem Primorskem so gradivo zbirali še v okolici Kobarida in Breginja (3. 7. – 3. 8. 1951), v Trenti (1. 7. – 31. 7. 1952), na Cerkljanskem (30. 7. – 1. 9. 1954), na Vipavskem (1. 8. – 28. 8. 1958) ter v okolici Črnega Vrha in na Vojskem (1. 8. – 28. 8. 1959) (Ledinek Lozej 2007: 20).

Terenska ekipa sestavljena iz etnologov, folkloristov in zgodovinarjev se je na terenu posvečala številnim tematikam: Boris Orel je obravnaval poljedelstvo, živinorejo, čebelarstvo, domačo obrt in trgovino, vozila, orodja, naprave; Fanči Šarf stavbarstvo (hiše, gospodarske pritikline), notranjo ureditev in opremo hiš, pohištveni inventar in življenjski standard; Marta Ložar se je ukvarjala z zbirnim gospodarstvom, lovom in ribolovom, prehrano, oblačilno kulturo ter z njo povezanimi obrtmi; Jernej Šušteršič je raziskoval vinogradništvo in sadjarstvo ter evidencialne stare predmete; Marija Jagodic (poročena Makarovič) in deloma Sergij Vilfan sta se

posvetila tematikam ljudskega prava in pravnih običajev ter kolonstva; Vlasta Beran je obravnavala običaje, verovanja in ljudsko medicino; Milko Matičetov pesništvo in pripovedništvo; ter Radoslav Hrovatin glasbo in ples. Kot pomoč za risanje tehničnih skic in prostoročnih risb so del ekipe sestavljali še Branko Pirih, Franc Benko, Ivan Romih ter Franc Maček. Ekipo etnografskega muzeja sta spremljala še domačin in narodopisec Ludvik Zorzut in umetnostni zgodovinar Andrej Pavlovec, sicer sodelavca muzeja in arhiva v Novi Gorici (Sosič 1992: 346).

Pozornost raziskovalcev Orlove ekipe je bila sicer usmerjena predvsem v iskanje

Trgatev na Dobrovem leta 1908. Fotografski dnevnik *Instantées collectionées* par Elvira de Baguer (hrani: Goriški muzej).

prežitkov in ostalin polpreteklega načina življenja, ne pa v dokumentiranje takratnega stanja (Ledinek Lozej 2007: 20). Čeprav je muzealka Tatjana Sirk v članku leta 1987 zapisala, da terenski zapiski Orlove ekipe posredujejo površno podobo materialne, socialne in duhovne kulture območja – razloge za to je iskala v kompleksnem pristopu raziskovalcev in nepoznavanju terena (Sirk 1987: 289) –, nam vsaj za področje oblačilne kulture zapiski, ki jih je v največji meri naredila etnologinja Marta Ložar, dajejo pomemben vpogled in podatke o oblačenju prebivalcev tega območja v 19. stoletju. Njeni zapiski so še posebej dragoceni zato, ker celostna raziskava preteklega oblačilne kulture Goriških Brd še ni bila narejena. Pretekla oblačilne kulture Brd sta se v svojih delih sicer dotaknili zgodovinarica Tanja Gomiršek (2012, 2020) in ljubiteljska raziskovalka dediščine, Darinka Sirk (2012, 2019), nekaj raziskav je bilo narejenih tudi za okolico Gorice, kjer sta se tej tematiki najbolj posvečali raziskovalka oblačilne dediščine Raffaella Sgubin (glej npr. 1994, 1995) in fotografinja ter filmarka Olivia Averso Pellis (1996, 2008), a na celostno obravnavo oblačilne kulture Brd in drugih krajev na Goriškem še čakamo.

Zdi se, da se moda v zadnjih 150 letih povezuje v večji meri z ženskami kot moškimi. Že res, da je v tem času v sodobni zahodni civilizaciji ženska moda bolj kompleksna in kaže večjo spremenljivost kot moda za moške, kot je ugotavljal ameriški antropolog Edward Sapir že leta 1931. Ne samo, da se ženska moda v zadnjih 200 letih spreminja hitreje in močneje, ampak je tudi število pojavnih oblik pri ženskah večje kot pri moških. A je bila v preteklosti, še danes pa tudi v nekaterih drugih kulturah, moška moda bolj raznolika in pisana kot ženska. Danes je, vsaj v zahodnem svetu, ženska tista, ki jo povežemo z modo. Sapir je žensko kot značilno temo za modo razlagal z vidika družbene psihologije sedanjega civilizacije: »Ona je tista, ki ugaja s tem, da

je to kar je in izgleda kot izgleda, namesto s tem, kar počne« (Sapir 2020: 63). A ta diskurz in povezovanje žensk z oblekami in lepotečenjem ter modo sega bistveno dlje v preteklost, je ugotavljala profesorica teorije mode Efrat Tseëlon. Ta je v svoji študiji o konstrukciji ženskosti v zahodnem svetu (1997) nanašala številne primere, kako so bile ženske v zgodovini tudi skozi religijske zgodbe – npr. Pandora v grški mitologiji, Eva v krščanski zgodbi ali Lilit, prva Adamova žena, v judovski zgodbi – povezane s »trivialnostmi« oblačenja. A moda je po drugi strani tudi orodje, ki je skozi zgodovino definiralo žensko pojavnost, njen izgled. Ženka kot sociološki spol je bila ustvarjena tudi s pomočjo oblačil, saj imajo ta tudi pomemben sporočilen vidik, ki je tudi eden od elementov, s pomočjo katerega se konstruirajo družbene skupine. Oblačila imajo torej močno sporočilno vrednost in sodijo med simbole, ki imajo pomembno vlogo v medosebni komunikaciji (Barnard 2005). V nadaljevanju si bomo tako pogledali, kakšna je bila ženska oblačilna podoba v Goriških Brdih nekje od srede 19. do začetka 20. stoletja, kot ga kažejo terenski zapiski t. i. Orlove ekipe.

Trendu, da je ženska moda bolj zanimiva in večplastna, je vsaj glede na količino terenskih zapiskov, povezanih z oblačenjem žensk v Brdih, sledila tudi Marta Ložar. Na temo oblačilne kulture, tj. oblačenja v preteklosti in takrat (leta 1953), priprave surovin, kot sta volna in svila, tkanja blaga, izdelovanja čevljev in pranja oblačil je intervjuvala 33 posameznikov, od tega 11 moških in 22 žensk. Torej ni nič nenavadnega, da prevladuje popis ženskih oblačilnih praks, ki odstirajo pogled v oblačenje briških žensk in deklet vse od sredine 19. do sredine 20. stoletja, ko je bila v Brdih Orlova ekipa. Največ pričevanj je o starejših praksah oblačenja, torej o oblačenju v drugi polovici 19. in začetkih 20. stoletja.

Najstarejše pričevanje o oblačenju Brik se navezuje na nošenje krinolin, in sicer je

informatorka povedala, da je njena mati, ki je bila rojena leta 1839, pri svojih 20 letih nosila v spodnjem krilu obroč, ki je bil všit v sredino spodnjega krila. Da bi povečale širino kril, pa so spodnja krila tudi škrobile, *kolirle*, tako da so v *kolo* oz. škrob pomočile spodnji del krila, ki je nato postalo trdo in je stalo na široko. Čez spodnje krilo so nato oblekle dolgo, široko, nabrano oz. *nakampano* krilo z životkom, ki je bilo »vrezano kot dežnik (v pet kosov)«. Zraven so nosile kočamajke (Arhivski vir 1).

Zanimivo je, da med zapiski Marte Ložar prevladujejo ravno opisi poročnih oprav oz. *napcau*, *novičarskih oblek*, kot so jih poimenovali nekateri njeni sogovorniki. Tako se drugi najstarejši podatek nanaša na opis poročne obleke, ki jo je ženska, rojena leta 1847 v dobri kmečki hiši v Kozani, nosila na poroki leta 1868. Po pripovedovanju njene hčere je imela *tabin* zlato rumene barve, narejen na frak,² zraven pa predpasnik temnejše zlate barve (Arhivski vir 2). Svilen material, ki so ga sogovorniki in sogovornice Marte Ložar imenovali *tabin*,³ je bil, po zapiskih sodeč, precej priljubljen za izdelavo poročnih oblek. Tako lahko v zapiskih beremo, da so briške neveste, ki so se poročile v drugi polovici 19. stoletja, imele poročne obleke oz. dele oblek iz *tabina* v sivi, orehovi, vijolično-zeleni in črni barvi.

Prazničnost dogodka, kot je poroka, je pri oblačilih poudarjala tudi njihova izdelava in okrašenost, ne samo material. Tako lahko v zapiskih beremo o okraševanju zgornjih delov in kril z drobnimi trakovi oz. vrvicami, ki so jih našli na robove rokavov in kril v »raznih vjugastih oblikah«, ali pa o okraševanju s perlicami (Arhivski vir 3, 4, 5).

Po zapiskih sodeč, je vsaj do konca 19. stoletja siceršnja splošna moda Brik bila spodnja srajca, ki je bila lahko z rokavi ali brez njih in čez katero so oblačile krilo z životkom, *krilo na žuot*. A označba *krilo na žuot* v zapiskih Marte Ložar največkrat označuje krilo, na katerega je bil prišit zgornji del z dolgimi rokavi, redkeje pa se ta besedna zveza uporablja za krilo, na katerega je bil prišit zgornji del, životek, modrc, ki je bil brez rokavov. Zraven sta obvezno sodila še predpasnik in naglavna ruta.

Takrat 94-letna pripovedovalka iz Koza ne je povedala, da je njena mati nosila do pod kolen dolgo srajco, ki se je zapenjala pri vratu ali pa se zavezala z vrstico ter je imela dolge rokave, ki so bili ob zapestju »stisnjeni z robom in zapeti z gumbom«. Čez je oblačila spodnje krilo, *katulin*, ki je imelo širok podvihan rob, na katerega so bile spodaj prišite kupljene čipke, *pice*. Čez je oblekla še krilo z životom, »krilo in život skupaj«. Krilo je bilo široko, narejeno iz treh ali štirih kosov blaga, in nepodloženo, *nefodrano*. Život oz. zgornji del obleke, *žuot*, je bil podložen, brez ovratnika oz. *golarja*, in je imel rokave, ki pa niso bili zelo široki. Spredaj se je ta gornji del oblačila zapenjal s kaveljčki, *pogalcami*. Zraven je nosila širok ali ozek predpasnik oz. *firtoh* temnih barv, ki je bil iste dolžine kot krilo (Arhivski vir 6).

Še bolj poveden je opis dveh sogovornic, ki sta bili šivilji. Prva se je v Šmartno preselila leta 1904 in je o *krilu na žuot* povedala, da je bil život sestavljen iz petih kosov, dveh sprednjih, *prednik*, in treh zadnjih, ki so bili *zadnjik* in dva *kvartina*. Život ni bil podložen, rokavi so bili rezani v dva dela, na rami so bili lahko nabrani pa tudi prišiti gladko, *lišo*. Krilo, ki se je prišlo k takemu životu, je bilo sešito iz treh, treh in pol do štirih ravnih kosov blaga. Zadaj je imelo globoke gube, po 2,5 cm, 20 cm v širino, potem pa še kakšnih 8 cm bolj plitve gube, ki so se spredaj nadaljevale v še bolj drobne gube. Krilo ni bilo podloženo

² Glede na opis gre za zgornji del, ki ga danes v literaturi imenujemo kočamajka.

³ Beseda *tabin* sicer pogosto v strokovni literaturi označuje tradicionalno oblačilo nevest na Goriškem, narejeno iz svilene tafta (Sgubin 2005: 58).

no, a je imelo na spodnjem robu širok podšiv, ki je bil narejen iz druge barve blaga kot krilo.

K taki starejši opravi je spadal tudi *frak* ali *kamižola na frak*. Ta oblačilni kos je bil zašit iz petih delov in je bil od pasu navzdol rezan širše, »da se je močno gubalo«. Tako *frak* kot *krilo na žvot* sta lahko bila okrašena, in sicer z vrvicami, *šajtežem*, ki so jih po spodnjem delu krila, po rokavih, zapestju in prsih našili v raznih oblikah. Spodnji rob krila so lahko okrasile še z našitimi trakovi ali drobnimi gubami, *robčki*.

Druga pripovedovalka je bila šivilja v Solkanu, in ko se je leta 1914 preselila v Krasno, je še »šivala po starem«. Za starejše je še prav tako šivala *krilo na žvot*. Krilo tega oblačilnega kosa je imelo v pasu *paspulo* oz. *filet*, na kar so bile našite gube krila, ki je bilo narejeno iz petih ravno rezanih kosov blaga v skupni dolžini približno štiri metre. Zgornji del oblačila, *žvot*, se je na prsih najprej zape njal z gumbi, *knofi*, kasneje kaveljčki oz. *ponglicami* in še kasneje *šušti*, *stiskači*. Rokavi so bili prvotno ozki, kasneje »na pršut«, potem »na buf«. Krila z životom so bila pri starejših bolj priljubljena v temnejših barvah, narejena iz enobarvnega ali drobno vzorčastega blaga, pa tudi črtastega in karirastega blaga, medtem ko so mlajše raje nosile obleke iz svetlejšega blaga (Arhivski vir 6). Pozimi so bile te obleke narejene iz močnejšega, debelejšega bombažnega blaga, imenovanega *pisanje* oz. *pisinje*, ki je bilo načeloma tkano karirasto ali črtasto, in iz *ferštana* oz. *froštajna*, ki je bilo zunaj gladko, znotraj pa kosmateno blago. Oblačila, narejena iz tega blaga, so bila, dokler so bila nova, namenjena za boljše, pražnje dni, ko so se malo obrabila, pa so jih nosili za vsak dan (Arhivski vir 7). Tanjša bombažno potiskano blago, ki se je uporabljalo za izdelavo poletnih oblačil, pa je bil *kambrik* (Arhivski vir 1). Med podatki v terenskih zapiskih se navaja še platno, mezlan, blago, ki je narejeno iz volne in lanu, ter

židanca, ki je bilo doma narejeno svileno blago.

Starejše ženske so zraven nosile široke enobarvne, rožaste ali črtaste oz. *rijaste* predpasnike, ki so jim včasih dodale dva prsta široko čipko, ki je bila prišita ob treh robovih predpasnika. Predpasnik je bil zašit iz dveh kosov blaga in je pri starejših gospah segal do roba krila. Nekatere briške ženske pa so tako, kot je bila moda med furlanskimi ženskami, nosile tudi predpasnike, ki so bili narejeni iz rut (Arhivski vir 10). Mlajše ženske so nosile k svetlim oblekam temne oz. črne predpasnike, ki so jim dodale čipko na spodnji rob. Predpasniki mlajših so bili bistveno ožji, široki tudi samo 30 cm, in so bili tudi krajši kot krilo, ki je sicer segalo do gležnjev.

Ob nedeljah in praznikih so okoli vratu nosile male rute, *facolče*, ki so jih zapele z zaponko, »zašpičile s pontope«. V 19. stoletju so okoli vratu nosile tudi večje svilene rute z resami, *ciflami*, ki so jih zatikale za predpasnik. Mlajše pa so nosile tudi šale oz. *šjarbe* različnih barv.

Ženske so si lase najpogosteje česale na prečo, *rigo*, *ris*, *rižo*, spletale v dve kiti, ki so ju zavijale zadaj v podolgovate oblike, spete z lasnicami, *frketami* (Arhivski vir 6). Večino ma so bile pokrite z rutami, *facoli*, ki so jih ob delavnikih zavezovale zadaj, ob nedeljah, za k maši, pa pod brado. Naglavne rute so bile bombažne, volnene, pa tudi manjše svilene, *židane*, z rožami, brez res ali večje z resami, *cjotami* (Arhivski vir 4). A bela ruta, peča, pokrivalo, ki ga danes povezujemo z oblačenjem žensk na Goriškem in v Brdih, kjer se stilizirana podoba tega pokrivala pojavlja celo v grbu (Šrmpf Vendramin 2019), po podatkih iz terenskih zapiskov Marte Ložar ni bila tako vseprisotna, ampak je bila samo eno od pokrival. Po pripovedovanju sogo vornikov Marte Ložar lahko rečemo, da so nošnjo belih naglavnih peč ženske v Brdih opustile nekje v drugi polovici 19. stoletja.

Sogovornice, rojene v tretji četrtini 19. stoletja, so se spominjale, da so njihove mame nosile velike bele rute za shode ali za v cerkev, ko so bile same še otroci (Arhivski vir 3). Podobno velja za bele tilaste rute, t. i. *tularle*, ki so jih kasneje na glavo dale le še posamezne neveste. So pa bile kasnejša različica velikih tilastih rut *velete*, trikotne ali romboidne tilaste rute bele ali črne barve, ki so jih v začetku 20. stoletja nosila dekleta in mlajše ženske, ki so bile še brez otrok (Arhivski vir 7).

Od nakita so ženske vsak dan nosile drobne okrogle uhane ali murčke in poročni prstan, *rinko*, ob praznikih pa tudi različne prstane, broške in verižice. Okoli vratu so v drugi polovici 19. stoletja nosile tudi žametne trakove, na katerih so visele zlate urce, medaljoni (Arhivski vir 8, 6).

Nogavice so bile kupljene in domače izdelave, različnih barv, pripenjale so jih s trakovi in vrvicami ter elastikami za nogavice (Arhivski vir 6). Poleti so za doma obuvale *cavate*, pozimi *opajinke*, sicer pa so nosile gležarje na vezalke, *šolne*. Starejše ženske so nosile tudi škornje, *bote*, kar je bilo sicer splošno moško obuvalo (Arhivski vir 9).

Iz prve analize zapiskov v terenskih zvezkih in zgoščenih povzetkov lahko izvemo, da se ženska oblačilna podoba v Brdih konec 19. in v začetku 20. stoletja ni bistveno razlikovala od oblačenja žensk v širši okolici Gorice ter v bližnji Furlaniji, a gradivo še čaka na bolj temeljito in primerjalno raziskavo.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri:

Arhivski vir 1: SEM terenski zvezek, teren 10, inv. št. 10, str. 3–7. Zapisala M. Ložar I. 1953. Povedali pri Leninih, svojaki, Medana.

Arhivski vir 2: SEM terenski zvezek, teren 10, inv. št. 11, str. 18. Zapisala M. Ložar I. 1953. Povedali pri Duardčevih, Šmartno, stara 69 let.

Arhivski vir 3: SEM terenski zvezek, teren 10, inv. št. 10, str. 43–46. Zapisala M. Ložar I. 1953. Povedala Francka Erzetič, stara 81, Višnjevik, pri Jutnavih.

Arhivski vir 4: SEM terenski zvezek, teren 10, inv. št. 10, str. 78–79. Zapisala M. Ložar I. 1953. Povedala Marija Korsič, stara 82 let, Brdice, Krasno.

Arhivski vir 5: SEM terenski zvezek, teren 10, inv. št. 11, str. 9–10. Zapisala M. Ložar I. 1953. Zapisala M. Ložar I. 1953. Povedal Gašperin Mirko, Imenje.

Arhivski vir 6: SEM terenski zvezek, teren 10, inv. št. 10, str. 26–27. Zapisala M. Ložar I. 1953. Povedala Simčič Marija, Nanca, stara 94 let, svojaki, Kozana.

Arhivski vir 7: SEM terenski zvezek, teren 10, inv. št. 10, str. 15–19. Zapisala M. Ložar I. 1953. Povedala Strehar Matilda, stara 79 let, svojaki, doma iz Gornjega Cerovega, pri Streharju.

Arhivski vir 8: SEM terenski zvezek, teren 10, inv. št. 11, str. 19–25. Zapisala M. Ložar I. 1953. Povedala Pavla Dornik, stara 77 let, Kojsko.

Arhivski vir 9: SEM terenski zvezek, teren 10, inv. št. 10, str. 48–49. Zapisala M. Ložar I. 1953. Povedala Jožefa Bandaž, stara 72 let, Vrhovlje.

Arhivski vir 10: SEM terenski zvezek, teren 10, inv. št. 10, str. 70–74. Zapisala M. Ložar I. 1953. Povedala Frančiška Šturm, stara 71 let, pri Gničevi, Krasno.

Literatura:

Averso Pellis, O. 2008: *Oggi è festa?...: metteo il tabin*. V: *Borc San Roc*, št. 20, 18–33.

Averso Pellis, O. 1996: *L'arte della discrezione: abiti e accessori nella tradizione del Friuli Venezia Giulia: contributi e ricerche per una storia dell'abbigliamento regionale*. Udine: [Comune: Civici Musei: Museo Friulano delle Arti e Tradizioni Popolari].

Barnard, M. 2005: *Moda kot sporazumevanje*. Ljubljana: Sophia.

Gomiršek, T. 2020: »Brgeše ma iz štuca, kolence mu ven kuka«: inventarni popisi kot vir za raziskovanje oblačilne kulture kmečkega prebivalstva

Goriških Brd konec 18. in v 1. polovici 19. stoletja. V: *Goriški letnik*, št. 44, 45–72.

Gomiršek, T. 2012: Materialne razmere briških otrok v 19. stoletju. V: *Kronika*, št. 2, 235–248.

Ledinek Lozej, Š. 2007: Ob petdesetletnici Orlove terenske ekipe Etnografskega muzeja na Vipavskem: pregled gradiva o stavbarstvu in bivalni kulturi. V: *Izvestje* 4, 31–35.

Sapir, E. Fashion. 2020: V: Barnard, M. ur., *Fashion theory: a reader*. London: New York: Routledge, 59–65.

Sgubin, R. 2005: *Gorizia Museo della moda e delle arti applicate*. Trieste : Lloyd.

Sgubin, R. 1995: Vestire a Gorizia. Un itinerario iconografico ai confini dell'Impero (1812–1860), V: *Studi goriziani*, LXXXI, Gorizia.

Sgubin, R. 1994: *Tra moda e tradizione: tre secoli di cultura vestimentaria negli ex voto friulani (XVII–XIX)*. Udine: Società Filologica Friulana.

Sirk, D. 2012: *Devetindevetdeset meštirjev – sto mižerij: izročilo o briški rokodelski ustvarjalnosti*. Dobrovo: samozal.

Sirk, D., Kogej, K., Gomiršek, T. 2019: *Skrita belina: pozabljeno izročilo o spodnjem perilu v Brdih*. Dobrovo: Zavod za turizem, kulturo, mladino in šport Brda.

Sirk, T. 1987: Briška kuhinja. V: *Traditiones*, št. 16, 289–329.

Sosič, B. 1992: Terenska ekipa Etnografskega muzeja v Goriških Brdih. V: *Etnolog: glasnik Slovenskega etnografskega muzeja*, št. 2, 345–376.

Šrimpf Vendramin, K. 2019: Kostumiranje za turistične namene : (ne)ustvarjanje »briške noše«. V: *Izvestje* 16, 60–67.

Tseëlon, E. 1997: *The Masque of Femininity*, London: Sage.

Kuhinja – ženski prostor?

Predstave o kuhinji in kuhinjske prakse v 20. stoletju v Vipavski dolini¹

ŠPELA LEDINEK LOZEJ | ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje

✉ spela.ledinek@zrc-sazu.si

Izvleček: Avtorica se na podlagi raziskave o spremembah kuhinjskega prostora v Vipavski dolini v 20. stoletju preizprašuje, v kolikšni meri je (bila) kuhinja feminizirana v reprezentacijah in v kolikšni meri v gospodinskih praksah ter kako so bile (ideal(izira)ne) predstave o kuhinji, ki so jih uvajali arhitekturni in gospodinski priročniki ter so se mestoma realizirale v graditeljski in stanovanjski praksi, odtujene tako od utečenega podeželskega proletariziranega načina življenja kot tudi od ideološkega projekta izgradnje nove socialistične družbe.

Ključne besede: kuhinja, stanovanjska kultura, arhitektura, Vipavska dolina.

Cucina: lo spazio di una donna? Rappresentazioni della cucina e delle pratiche domestiche nel XX secolo nella Valle del Vipacco

Riassunto: Nell'articolo, che è basato sulla ricerca dei cambiamenti avvenuti nel Novecento nell'ambiente della cucina, nell'area della Valle del Vipacco, mi chiedo fino a che punto la rappresentazione della cucine sia stata adatta alle donne e alle pratiche domestiche. Inoltre, cerco di rispondere alla domanda se le immagini ideali o idealizzate delle cucine, introdotte dai manuali di architettura e quelli casalinghi, e in alcuni casi negli ambienti abitativi, siano stati lontani dallo stile di vita proletariato rurale e dal progetto ideologico di costruire una nuova società socialista.

Parole chiave: cucina, cultura abitativa, architettura, Valle del Vipacco

V uvodniku prve številke goriške revije *Slovenka* (1922–1923) z naslovom »Naše ognjišče« je navedeno, da je »ženska čuvarica ognjišča«, katere vrlina je »biti zarja v domu, goreti vsem v družini, da najde v domu vsak uteho in radost« (Belinger-Ferjančič 1922: 1).² Kuhinja naj bi bila tako »veselje in

ponos vsake prave gospodinje« (*Ženski svet* 1935: 82) in prizorišče specifičnih praks, ki naj bi ženskam omogočalo uveljavljanje in istovetenje. Kot je razvidno iz napisov na stenskih prtičkih – npr. »Mož rad ostane doma, če žena dobro kuhati zna!« – pa tovrstne reprezentacije ženskosti niso bile konstruirane le v javnem diskurzu, marveč so z gospodinskimi šolami in tečajji ter drugimi ukrepi prodrle tudi na kuhinjske stene in v

¹ Pričujoči prispevek je izvleček iz obširnejše raziskave, izvedene med 2003 in 2011 za potrebe doktorske disertacije. Rezultati so bili delno objavljeni v monografiji *Od hiše do niše: Razvoj kuhinje v Vipavski dolini* (Ledinek Lozej 2015).

² Z alegorijo »ognjišča« je bilo opisano tudi poslanstvo

časopisa, katerega prva naloga je: »Da bo naše, žensko ognjišče, ob katerem se snidemo in pomenimo vse primorske Slovenke« (Belinger-Ferjančič 1922: 1).

gospodinjstvih utrjevale medijsko skonstruirane podobe.

V praksi pa, kot izpričuje etnografska dokumentacija, kuhinja še zdaleč ni bila spolno segregiran prostor, marveč prizorišče srečevanja med spoloma in generacijami, prizorišče vsakdanjega preigravanja utečenih in družbeno sprejemljivih vlog, njihovih transgresij ter pogajanj za drugačne, osebno sprejemljivejše kuhinjske in siceršnje gospodinske prakse ter prizorišče oblikovanja (zakonske, družinske in gospodinske) skupnosti. Ta je bila v preteklosti ustvarjena (in pogosto tudi zlorabljena) v skupnem prizadevanju za preživetje, po zagotovitvi osnovne preživitvene blaginje pa v partnerskih, medspolnih in medgeneracijskih (največkrat

dvo-, včasih pa tudi trigeneracijskih) pogajanjih za sodelovanje pri gospodinskih opravilih. Iz zbranega terenskega gradiva je razvidno, da so pri gospodinskih opravilih sodelovali tudi moški, še posebej v primeru ženskega pridobitnega dela. So pa ženske v kuhinji in s kuhinjskimi praksami vzpostavljale ter nadzorovale možnosti, obseg, vrsto in kvaliteto razmerij v gospodinjstvu, še posebej razmerij med generacijama (npr. med taščo in snaho ter materjo in hčerjo) in razmerij med spoloma ter vzajemnega oblikovanja dopolnjujoče se moške in ženske istovetnosti (Ledinek Lozej 2015).

Kuhinja torej ni bila v tolikšni meri spolno zaznamovan prostor, kot bi sklepali po nekaterih uvodoma navedenih reprezentaci-

Branka Tancig, kuhinja, 1954–1955, Center za napredek gospodinjstva (CZNG), Tovarna pohištva Maribor, fotografiral: Janez Kališnik, Muzej za arhitekturo in oblikovanje, št. pos.: F 968.

jah. Feminizirano prizorišče gospodinjskih aktivnosti je postala šele v prvih desetletjih druge polovice 20. stoletja v primeru prostorsko zamejenih kuhinjskih niš, umeščeni v nadstropje in ozadje bivališča. Kuhinjske niše, opremljene z vgradnim kuhinjskim pohištvom, so bile zasnovane za majhne jedrne družine z zaposlenimi ženami, ki naj bi v nišah zgolj pogrevale (pol)pripravljene jedi. Z vgradnim pohištvom je bila glavnina kuhinjskih opravil predvidenih za štedilnikom, lijakom in delovnim pultom. To je gospodinja, katere delo je do tedaj potekalo za ognjiščem, prostranim zidanim štedilnikom ali kuhinjsko mizo v interakcijskem središču kuhinje, premestilo k steni, obrnilo s hrbtom proti jedilni mizi, s pogledom proti steni ali, v najboljšem primeru, skozi kuhinjsko okno. V glavnini primerov se kuhinjske niše, kot izpričujeta kasnejše podiranje sten med kuhinjskimi nišami in jedilnicami oziroma dnevnimi sobami ter vzpostavljanje letnih kuhinj, niso obnesle (Ledinek Lozej 2015, 2017).

Nenavadno je dejstvo, da je kuhinja večinskega prebivalstva v praksi postala spolno segregirano prizorišče šele v primeru kuhinjskih niš, urejenih po modernističnih načelih funkcionalnosti, ki naj bi, kot so obljubljali njihovi apologeti, ženske osvobodile mukotrpnega gospodinjskega dela. Če v evropskem arhitekturnem diskurzu in praksi zasledimo – tudi pod vplivom ameriških inženirsk gospodinjstva – tovrstna prizadevanja od dvajsetih let 20. stoletja (prim. zasnovano t. i. frankfurtske kuhinje Margharete Schütte-Lihotzky), pa so bile te na podeželju Vipavske doline promovirane in udejanjene šele v desetletjih po drugi svetovni vojni. V jugoslovansko arhitekturno prakso jih je uvedla Branka Tancig, ki se je sicer neposredno zgledovala pri švedskem oblikovanju in tamkajšnji serijski proizvodnji standardizira-

ne kuhinjske opreme.³ Pri zagovoru higienško neoporečnih, racionalno urejenih in mehaniziranih kuhinj, ki je sledil socialdemokratski retoriki, je bilo spregledano dejstvo, da sam koncept ločene kuhinje pravzaprav ohranja meščanski vzorec segregacije kuhinjskega prostora za posle (Oakley 2000: 68). Sočasno s spreminjanjem kuhinje iz spolno nevtralne(jše)ga v feminiziran delovni prostor lahko sledimo tudi procesu intimizacije kuhinje, tj. prekinitvi povezave z zunanjostjo in umestitvi v zakulisje bivališča. Iz (pol)javnega je postala zasebni prostor, kar prav tako korenini v novoveškem ločevanju javne in zasebne sfere življenja (Löfgren 1984; Ariès 1991; Ferlež 2001) ter iz premika zadovoljevanja fizioloških potreb po hrani in spolnosti v zasebnost (Lefebvre 2013).

S socialistično ideološko propagando prostorskih struktur, ki naj bi razbremenile ženske, so se v stanovanjsko prakso pravzaprav vnesle izvorno meščanske težnje po (razredni in spolni) segregaciji ter intimizaciji kuhinjskega prostora. Strukturni feminizaciji so sledile tudi upodobitve v gospodinjskih in stanovanjskih priročnikih ter periodiki, v katerih so v kuhinji vedno upodobljene ženske oziroma se besedilo nanaša na gospodinje. Spolno nevtralnejša je postala kuhinja šele v zadnjem desetletju 20. stoletja, ko npr. pri razglabljanju o primerni višini delovnega pulta ni bila referenčna več (povprečna) višina žensk(e), marveč posameznika oziroma posameznice, ki rabi kuhinjo.

³ Kuhinjo, opremljeno z vgradnim pohištvom, je Branka Tancig predstavila v reviji *Arhitekt* (1953), v priročniku *Majhna stanovanja – toda udobna* (1954), kontinuirano pa v okviru novoustanovljenega Zavoda za napredek gospodinjstva. Zavod je izdajal revijo *Sodobno gospodinjstvo* (1954–1969) ter priročnike za načrtovanje in urejanje stanovanja (npr. *Kuhinja: Načrtovanje in oprema* (Tancig 1958)), se zavzemal za serijsko proizvodnjo vsem dostopnega kuhinjskega pohištva, pri čemer je v sodelovanju s proizvajalci izdelal tudi prototip sodobne kuhinjske opreme (Ledinek Lozej 2016).

Kuhinja je bila v poljudni periodiki, gospodinjstkih priročnikih ter celo v etnološki in antropološki literaturi⁴ na osnovi utečene delitve dela, še bolj pa na osnovi družbeno konstruiranih reprezentacij pogosto predstavljena kot v prvi vrsti, če ne že izključno, ženski prostor. To je za Vipavsko dolino veljalo pogojno le za kuhinjske niše, ki so bile priljubljene v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja ter so kuhinjo iz delovnega, družabnega in ritualnega središča gospodinjstva prelevile v specializirano, po racionalnih učinkovitostnih in strožjih higienskih merilih urejeno delovišče. V popularni retoriki kuhinja tako ni bila več »srce doma«, temveč je postala »servis doma«.

VIRI IN LITERATURA

Aries, P. 1991: *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana: Škuc, Filozofska fakulteta.

Belinger-Ferjančič, G. 1922: Naše ognjišče. *Slovenka* 1/1, 1.

Birdwell-Pheasant, D. in D. Lawrence-Zuniga (ur.) 1999: *House Life: Space, Place and Family in Europe*. Oxford in New York: Berg.

Booth, S. S. 1999: Reconstructing Sexual Geography: Gender and Space in Changing Sicilian Settlements. V: D. Birdwell-Pheasant in D. Lawrence-Zuniga (ur.), *House Life: Space, Place and Family in Europe*. Oxford in New York: Berg, 105–132.

Bourdieu, P. 2002: *Praktični čut I*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Ferlež, J. 2001: *Mariborska dvorišča: Etnološki oris*. Maribor: Mladinski kulturni center.

Gullestad, M. 1984: *Kitchen-Table Society: A Case Study of the Family Life and Friendships of Young*

Working-Class Mothers in Urban Norway. Oslo: Universitetsforlaget.

Hirschon, R. 1997: Essential Objects and the Sacred: Interior and Exterior Space in an Urban Greek Locality. V: S. Ardener (ur.), *Women and Space: Ground Rules and Social Maps*. Oxford in New York: Berg, 70–86.

Ledinek Lozej, Š. 2015: *Od hiše do niše: Razvoj kuhinje v Vipavski dolini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Ledinek Lozej, Š. 2016: Frankfurtska ali švedska kuhinja?: Prispevek k zgodovini migracij in prilagajani oblik(ovanja). *Etnolog* 26, 127–146.

Ledinek Lozej, Š. 2017: Secondary Kitchens in the Vipava Valley. V: O. Habjanič, K. Šrampf Vendramin in V. Bevc Varl (ur.), *Kitchen debate: The Collected Volume of the Symposium 19.-21. 10. 2017*. Maribor: Pokrajinski muzej, 81–89.

Lefebvre, H. 2013: *Produkcije prostora*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Löfgren, O. 1984: The Sweetness of Home: Class, Culture and Family Life in Sweden. *Ethnologia Europaea* 14: 44–64.

Moore, H. L. 1993: The Difference within and the Difference between. V: Teresa del Valle (ur.), *Gendered Anthropology*. London in New York: Routledge, 193–204.

Oakley, A. 2000: *Gospodinja*. Ljubljana: Založba /*cf.

Sciama, L. 1997: The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology. V: S. Ardener (ur.), *Women and Space: Ground Rules and Social Maps*. Oxford in New York: Berg, 87–111.

Stolcke, V. 1993: Is Sex to Gender as Race to Ethnicity? V: T. del Valle (ur.), *Gendered Anthropology*. London in New York: Routledge, 17–37.

Tancig, B. 1953: Sodobna kuhinja. *Arhitekt* 9: 14–19.

Tancig, B. 1954: *Majhna stanovanja – toda udobna*. Ljubljana: Društvo arhitektov Slovenije.

Tancig, B. 1958: *Kuhinja: Načrtovanje in oprema*. Ljubljana: Centralni zavod za napredek gospodinjstva.

Tkalčič, A. 2006: Hiša kot socialni prostor. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46/3–4: 85–90.

Del Valle, T. (ur.) 1993: *Gendered Anthropology*. London in New York: Routledge.

Ženski svet 1935: Naše stanovanje. *Ženski svet* 13/11: 82–84.

⁴ Zaradi rutinizirane delitve dela med spoloma je bila kuhinja pogosto tematizirana kot ženski prostor, prim. npr. Birdwell-Pheasant in Lawrence-Zuniga 1999; Booth 1999; Bourdieu 2002; Hirschon 1997; Löfgren 1984; Tkalčič 2006. Na večpomenskost in problematičnost dihotomij moško–žensko in javno–zasebno je opozorila Lidia Sciama (1997), na siceršnjo družbeno konstrukcijo ženskosti pa feministične raziskave (prim. npr. Gullestad 1984; 1992; Moore 1993; Stolcke 1993; del Valle 1993).

Pogled starejših Novogoričank na nesnovno kulturno dediščino Nove Gorice¹

JASNA FAKIN BAJEC | ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije
Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko

✉ jasna.fakin@zrc-sazu.si

Izvleček: Članek predstavlja prvi del rezultatov etnografske raziskave o načinu življenja v Novi Gorici in razmišljanja starejših prebivalc, kaj je nesnovna dediščina novega mesta. Hkrati se avtorica sprašuje, ali je mesto res brez duše, kot se večkrat izpostavlja v javnem diskurzu, in kako v urbani razvoj mesta vključiti izkušnje, znanja, potrebe in mnenja ljudi. Analiza intervjujev je pokazala, da je starejšim krajanom težko razmišljati o »živi« dediščini mesta, hkrati pa kot dediščino ne vrednotijo modernistične arhitekture, kot to izpostavlja strokovna in politična javnost. Večjo vrednost namenjajo delavski kulturi, vrednotam, povezanim z delom, ter pristnim in razumevajočim medsosedskim in medkulturnim odnosom.

Gljučne besede: nesnovna kulturna dediščina, kulturna zgodovina, delavska kultura, Nova Gorica.

Il punto di vista delle donne anziane di Nova Gorica sul patrimonio culturale immateriale della città

Riassunto: L'articolo presenta la prima parte dei risultati della ricerca etnografica sul modo di vivere a Nova Gorica e le riflessioni degli anziani residenti su quello che loro credano essere il patrimonio immateriale della nuova città. Allo stesso tempo, l'autrice si chiede se la città sia davvero senz'anima come spesso viene sottolineato nei discorsi pubblici e come includere le esperienze, le conoscenze, i bisogni e le opinioni delle persone nello sviluppo urbano della città. L'analisi delle interviste ha mostrato che è difficile per i residenti più anziani pensare al patrimonio «vivente» della città, ma allo stesso tempo loro non valorizzano l'architettura modernista come patrimonio come invece viene visto dai politici e dagli esperti. Gli intervistati attribuiscono maggiore valore alla cultura del lavoro, ai valori legati al lavoro e alle buone relazioni di vicinato e ai rapporti interculturali.

Parole chiave: patrimonio culturale immateriale, storia culturale, cultura operaia, Nova Gorica

Uvod

»Kako misliti kulturno dediščino v sodobnem svetu?« je ključno vprašanje, ki si ga moramo raziskovalci dediščinskih praks nenehno postavljati. Hiter tehnološki in komunikacijski razvoj, podnebne spremembe, vplivi

tržnega gospodarskega sistema, vojne in migracije, porast revščine in neenakosti predstavljajo le del globalnih sprememb, ki zaznamujejo tudi vrednotenje dosežkov iz preteklosti in njihovo osmišljanje za lažje življenje v sedanjosti ter prihodnosti. Slovenska strategija za kulturno dediščino 2020–2023 (Ministrstvo za kulturo 2019) poudarja, da je dediščina vrednota v vseh svojih pojavnih oblikah ter naj bi predstavljala priložnost za razvoj

¹ Predstavitev prvih izsledkov etnografske raziskave, ki poteka v okviru aktivnosti Evropske prestolnice kulture 2025, Nova Gorica - Gorica.

družbe, lokalnih skupnosti in države (prav tam: 2). Prepoznana je kot pomemben del lokalne, regionalne, nacionalne in evropske identitete in naj bi hkrati prispevala k bolj povezani družbi, pospešila trajnostni razvoj ter izboljšala odnos družbe do dosežkov naših prednikov (prav tam). Novi razvojni evropski programi za obdobje 2021–2027 (npr. program Interreg, Kreativna Evropa, Program za razvoj podeželja (CLLD) idr.), ki predstavljajo ključni vir za financiranje mednarodnih kulturnih projektov, dediščino povezujejo z zeleno preobrazbo in reševanjem posledic podnebnih sprememb.

Vloga, pomen in razumevanje kulturne dediščine se spreminjajo glede na aktualne družbenopolitične ter gospodarske tokove oziroma različne potrebe in interese v nacionalnem ter mednarodnem prostoru. V sodobni družbi še vedno ostaja velik razkorak med tem, kar je zapisano v mednarodnih in nacionalnih konvencijah ter strategijah, povezanih z varovanjem dediščine, in dejanskim stanjem v lokalnih skupnostih (več gl. Fakin Bajec 2020). Večina širše javnosti, politikov in uradnikov, ki delujejo v okviru razvojnih agencij, turističnih zavodov in občin, dediščino še vedno povezujejo zgolj z ohranjanjem in varovanjem materialnih dosežkov, tj. premično in nepremično kulturno dediščino, medtem ko se skromno prepoznava socialne, kulturne in razvojne potenciale, ki jih predstavlja nesnovna oziroma »živa« dediščina. Po *Konvenciji o varovanju nesnovne kulturne dediščine* (Unesco 2003) mednjo vključujemo »prakse, predstavitve, izraze, znanja, veščine in z njimi povezana orodja, predmete, izdelke in kulturne prostore, ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prepoznajo kot del svoje kulturne dediščine« (Unesco 2003, 2. člen; Židov 2020: 50). Pomemben del nesnovne dediščine predstavljajo tudi osebni in kolektivni spomini nosilcev kulturnih praks, tj. ljudi, ki v skupnostih prek različnih praks vzpostavljajo odnose, čustve-

ne odzive in vrednostna merila do objektov, ki se javno označujejo kot materialna dediščina (Benton 2010). Postavlja pa se vprašanje, ali znamo prisluhniiti ljudem, ki z različnimi dejanji (raziskovanjem, pripovedovanjem, učenjem, opozarjanjem, negodovanjem, upori) ohranjajo svojo osebno in javno dediščino. Kako nesnovno dediščino razumeti v okviru celostnega varovanja in upravljanja kulturnih spomenikov, kjer naj bi vzajemno sodelovali strokovnjaki, politiki, civilna družba in gospodarstveniki? Kako opolnomočiti in spodbuditi civilno družbo, da bo v nesnovni dediščini prepoznala vir za refleksijo o lastni in krajevni identiteti ter potencial za kvalitetnejše in pristnejše življenje v prihodnosti?

Namen članka je spregovoriti o nesnovni kulturni dediščini v Novi Gorici – mestu, ki se v širšem prostoru označuje kot »mlado«, »novo«, »obmejno«, »modernistično« mesto oziroma mesto vrtnic, ki naj bi zaradi kratke zgodovine (75 let) še vedno iskalo svojo urbano identiteto in potenciale za urbani vzdržni razvoj. Ker so prvotni prebivalci mesta prihajali iz okoliških ruralnih območij, hkrati so se jim pridružili še prebivalci iz drugih držav bivše Jugoslavije, imajo danes domačini različne odnose do urbane preteklosti, vrednotenja človekovih dosežkov in razmišljanja, kaj je »živa« dediščina mesta. Članek izpostavlja prve izsledke etnografske raziskave v okviru projekta *Ab initio – urbana utopija*, ki predstavlja del kulturnega programa za Evropsko prestolnico kulture 2025, Nova Gorica - Gorizia.² Eden izmed ciljev projekta je ovrednotiti modernistično dediščino mesta z analizo literature in poglobljenih intervjujev z domačini, ki so mesto zgradili in v njem ustvarili različne življenjske navade, odnose, razumevanja in dosežke, ki bi jih lahko danes vrednotili kot

² Vodja projekta je dr. Blaž Kosovel iz Zavoda Magistrala.

Nova Gorica, Erjavčeva ulica, 60. leta 20. stoletja
(št. foto: 15698, zbirka Foto Pavšič, hrani: Goriški muzej).

urbano dediščino.³ Snovalci projekta izhajamo iz spoznanja, da je 75-letna zgodovina mesta bogata tako s številnimi materialnimi dosežki na področju modernistične arhitekture, likovne ustvarjalnosti, kulturnih dogodkov in gospodarstva kot tudi s spomini na življenje v mestu. Vendar lokalni politiki in stroka iz razvojnih institucij v zgodovini ter dosežkih iz socialističnega obdobja ne vidijo priložnosti za iskanje urbanih kulturnih posebnosti, edinstvenosti, identitetnega simbola, kaj šele vira za urbani vzdržni razvoj. Hkrati se lokalno prebivalstvo skromno vključuje v diskusijo, kako v mestu javno »misliti«³ urbano dediščino, saj se ne osmišljajo izkušnje, zgodbe, občutki, želje in potrebe lokalnega prebivalstva. To tudi ni bil cilj projekta *Mapiranje*

urbanih prostorov slovenskih mest v zgodovinskem okviru: modernistična Nova Gorica in njeni konteksti, kjer so umetnostni zgodovinarji mapirali modernistično arhitekturo, in mednjo uvrstili Ravnikarjeve bloke, občinsko stavbo, kulturne ustanove, Cerkev Kristusa Odrešenika, industrijsko arhitekturo, avtobusno postajo, „kremelj“ in javne spomenike v mestu (Seražin, Di Battista 2022). Tako lahko potrdimo misel konservatorja Gilla Chittyja, ki poudarja, da se v praksi načrtovalci razvoja in stroka iz dediščinskih institucij še vedno ukvarjajo zgolj z vprašanjem, kaj »kultura«³ lahko naredi za družbo in gospodarstvo, namesto da bi se osredotočili na spoznavanje, na kakšen način lahko lokalni prebivalci s svojim življenjem pripomorejo k trajnostnemu ohranjanju in premišljenemu razvoju lastne skupnosti (Chitty 2018).

³ Dejavnosti bodo vključevale tudi proučevanje najboljših praks pri predstavitvi modernistične dediščine iz drugih novih mest po Evropi in ustvarjanje kulturne poti skozi nova mesta. Prvotni načrt mesta bo predstavljen z uporabo virtualne resničnosti (VR), hkrati pa bomo oblikovali virtualni muzej Nove Gorice z digitalno bazo podatkov, ki bo obsegala vse informacije, zbrane med raziskovalnim procesom (več gl. Go!Borderless 2020: 36).

V prvem sklopu raziskave, ki je potekala v oktobru in novembru leta 2022, je bilo izvedenih 8 poglobljenih intervjujev s starejšimi prebivalci mesta (5 žensk in 3 moški) in dve etnografski delavnici, ki sta vključevali 10 udeleženk. Zaradi tematike *Izvestja 19*, kjer se posebna pozornost posveča ženskemu vpraša-

nju, pod drobnogled postavljamo spomine Novogoričank, ki kot nosilke različnih vlog (soproge, mame, babice, prababice, učiteljice, uradnice, turistične vodnice, muzealke, varuške, trgovke, industrijske delavke, prostovoljke, upokojenke idr.) soustvarjajo kulturni, socialni in gospodarski utrip mesta. Pomembna je tudi »ženska energija, ki je drugačnana od splošne«, je v intervjuju izpostavila ena izmed sogovornic (r. 1952), ko je razmišljala o vlogi žensk pri soustvarjanju kulturne dediščine. Pred diktafon smo jih povabili z namenom, da spregovorijo o tem, kako so v mestu zaživele in usklajevale različna poslanstva; kaj jim je v mestu všeč, kaj pogašajo in česa ne marajo; katere jedi in simboli najbolj zaznamujejo urbani prostor; katere vrednote, šege in navade, pesmi idr. »živo« dediščino bi prenesle na mlajše rodove. Posredno smo se dotaknili tudi vprašanja, kaj je nesnovna dediščina mesta in ali mesto res nima lastne identitete oziroma duše, kot se v javnosti večkrat izpostavlja. Vendar preden se dotaknemo pomembnih spoznanj raziskave, velja najprej predstaviti znanstvena razumevanja o pomenu in vlogi dediščine v sodobnem globalnem svetu.

Kako raziskovati kulturno dediščino v mestu Nova Gorica?

Definicija kulturne dediščine se vse od njenih prvih institucionalnih okvirjev, ki jih je postavila *Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine* (Unesco 1972), spreminja in prilagaja svetovnim izzivom. Za razliko od prvih opredelitev, ko se je pod izrazom kulturna dediščina razumelo spomenike, skupine stavb in znamenite kraje (Petrič 2000: 55), danes izraz zajema skoraj vse, kar je človek naredil ali spremenil (Stig Sørensen, Carman 2009). Ne nanaša se le na materialne ostanke, temveč tudi na nesnovni del, vključno z »značajem in občutkom prostora, njegovo avro, šegami in navadami, tradicijo, jezikom, narečji, glasbenimi slogi, religioznimi in

posvetnimi rituali. Ni potrebno, da so materialni ali nematerialni elementi arhitekturne estetske posebnosti, temveč so značilnosti lahko tudi boleče, umazane, nezaščitene in nepriljavne. Elementi so lahko stari ali novi; nekaj, kar je vredno za skupnost, specifično skupino v skupnosti ali za posameznike« (Schofield 2008: 19). Poleg tega dediščina ni več omejena le na dejanja državnih uradnikov ali organov, ampak lahko vključuje najbolj osnovne in običajne načine življenja ljudi. Zato *Konvencija o nesnovni kulturni dediščini* (Unesco 2003) pri identificiranju in načrtovanju varovanja dediščine postavlja na prvo mesto njene nosilce, poleg njih pa še nevladne organizacije, kulturne in druge organizacije civilne družbe ter poudarja participativni pristop (Blake 2017: 69–70; Židov 2020: 50). To pomeni, da konvencija izpostavlja nesnovno dediščino, ki živi med ljudmi, je podvržena nenehnemu poustvarjanju ter je tesno povezana z identiteto posameznika in skupnosti (Židov 2020: 50). Govorimo o dejanjih, ki jih ustvarjajo domačini, ki v skupnosti živijo in/ali v obliki različnih iniciativ raziskujejo, vrednotijo in interpretirajo preteklost. Posebna pozornost se namenja t. i. dediščinskim skupnostim, ki jih v slovenskem kontekstu lahko povežemo z društvi, krožki, šolami in krajevnimi skupnostmi, ki se ukvarjajo z raziskovanjem in interpretacijo preteklosti. Dediščinska skupnost lahko vključuje člane z geografskega območja ali iz različnih okolij, pomembno je le, da jih družijo skupni interesi, cilji in vrednote. Ne razumemo je kot nespreminjajočo se, konstantno, časovno in prostorsko omejeno skupino ljudi, temveč kot spreminjajočo se entiteto, odvisno od različnih zunanjih in notranjih dinamik (Fakin Bajec 2020). V okviru Nove Gorice kot dediščinsko društvo lahko med različnimi skupnostmi, ki se ukvarjajo z raziskovanjem preteklosti, vključimo tudi *Aktiv mestnih žena in deklet Goričanke*, ki v okviru Turističnega društva Nova Gorica vse od leta 2013 z dobrotelostjo, ohranjanjem

kulturne dediščine in razvojem kulture sobivanja v mestu poskušajo razvijati vrednote sočutja, pomoči najšibkejšim ter prostovoljstva – vrednote, ki jih v sodobni, neoliberalni družbi najbolj primanjkuje. Pogovor s predsednico je razkril, da članice obujajo in interpretirajo šege ter navade, povezane z življenjem na podeželju, kjer so članice preživele svoje otroštvo in mladost. Vzroki so različni, morda »so bile te dejavnosti odraz nostalgije, želje po domu, po podeželju ali je bilo to, da bi prinesle košček podeželja v mesto. Da bi mesto zažive-lo« (r. 1952). Morda pa spoznanje, da so ljudje v Novi Gorici v zadnjih treh desetletjih »apatični, nobena stvar nam ni več sveta, premalo poudarjamo to, kar imamo. To, kar smo prinesli s sabo«. Pogovori s sogovornicami⁴ so se zato zaustavili ob vprašanju, ali nesnovno dediščino mesta ustvarjajo izkušnje, znanja in dosežki ljudi, ki so v mesto prišli iz drugih okolij ter v svoj novi dom in skupnost prinesli svoje navade in znanja, ali dosežki, ki so jih ljudje začeli soustvarjati po tem, ko so se v »novo« mesto naselili. Ker govorimo o »mladem« mestu, ki za razliko od sosednje Gorice nima dolgotrajne tradicije, sta bili za mnoge sogovornice ti vprašanji velik izziv. Brez večjega premisleka so kot dediščino Nove Gorice izpostavile *kapelo* – cerkev in frančiškanski samostan na Kostanjevici, stavbo železnice, modernistično stavbo Mestne občine Nova Gorica, spomenik Edvardu Rusjanu, medtem ko jim je bilo zelo težko razmišljati o »živi« dediščini. Šele poglobljena diskusija, ki se je zaključila po pogovoru o tem, kako so živeli v Novi Gorici, je podala zanimive odgovore, ki

jih podrobneje izpostavljamo v naslednjem poglavju.

V poznem 20. stoletju je v krogu dediščinskih študij poleg raziskovanja materialnosti dediščinskih elementov postalo pomembno razumevanje družbenih praks ter procesi oblikovanja pomenov in vrednot, ki jih posamezni kulturni elementi utelešajo (Smith 2006; Fakin Bajec 2011; Labrador, Silberman 2018). To pomeni, da nas v primeru vrednotenja modernistične arhitekture, ki zaznamuje mesto, zanima tudi, kakšen pomen ljudje dajejo materialnim pomnikom. Ta pa se pokaže skozi spomine, ki se zbudijo ob različnih kulturnih in političnih dogodkih, kolektivnih interpretacijah in raziskovanju. Nanašajo se tako na pripovedovanje vsebin, ki so se izvajale v kulturnih spomenikih, kot tudi na občutke, ki so se ob pripovedovanju zbudili, kažejo pa se kot ponos, spoštovanje, veselje, bolečina, strah. Dediščinske prakse tako dajejo moč odnosom med subjektom in objektom (živim in neživim) ter materialni realnosti, v kateri se ti odnosi ustvarjajo. Pri tem je ključno zavedanje, da so čustva fluidna, dinamična, uokvirjena in temeljito kontekstualna, izzivajo statične in urejene formulacije. Izprašujejo identitete, občutek do skupnosti in fizičnega kraja, občutke dobrega počutja, blaginje ali nelagodja (Tolia-Kelly, Watson 2016). Če to razložimo na primeru *furenge*, tj. prevoza jamborja iz Trnovega v Novo Gorico na predvečer 1. maja, je poleg raziskovanja aktivnosti, ki jih izvajajo članice Aktiva mestnih žena in deklet, za raziskovalca pomembno spoznati tudi odnose, ki se vzpostavijo med akterji kulturne prakse;⁵ vrednote, ki se skozi izvajanje aktivnosti izražajo; pomene, ki jih take aktivnosti predstavljajo za mesto; načine interpretacije starih šeg in navad v sodobnosti; čustva, ki se vzpostavijo tako med nosilci

⁴ Poleg članic društva so spregovorile tudi najstarejše meščanke, ki so se v mesto preselile v petdesetih letih 20. stoletja in danes soustvarjajo življenje v Domu upokoencev Nova Gorica. Zase sicer pravijo, da niso »Novogoričanke«, temveč se v njih mešajo identifikacijske prakse iz prvotnega bivalnega okolja in življenja v Novi Gorici. Spregovorili sta tudi turistična vodnica, nekdanja sodelavka in etnologinja Goriškega muzeja in najstarejša krajanka mesta, stara 97 let.

⁵ Na primer med članicami društva, meščani in meščankami, furmani, ki mlaj pripeljejo v mesto, političnimi akterji, ki dejavnost finančno podprejo, idr.

kulturnih praks kot med gledalci, ipd. Ključno je tudi spoznati, kaj ta praksa pomeni za življenje v Novi Gorici, zakaj se domačinom, ki so v Novo Gorico prišli s podeželja »zasvetijo oči, ko gledajo konje, ko otrokom kažejo konjsko vprego, ko vztrajajo in so ponosni na to, da so bili nekoč podeželani«, kot je v intervjuju izpostavila predsednica društva Goričank (r. 1952). Po njenih besedah je ključno vprašanje, kako ustvariti varnost, ki ti jo ponuja dediščina, »ker tukaj [v Novi Gorici – op. avt.] so različne kulture«.

Nove dediščinske paradigme tako poudarjajo, da je treba dediščino razumeti kot socialno prakso ali proces (Smith 2006; Fakin Bajec 2011; Labrador, Silberman 2018), kjer je poudarek na kontekstu in ne toliko na samem objektu. Proces nastajanja dediščine se namreč dogaja tukaj in zdaj, podvržen je sodobnim pogledom, vrednotam, prepričanjem, družbenopolitičnim in gospodarskim tokovom. Je zelo dinamičen in včasih sporen ter raziskovalcem tudi razkriva sodobne potrebe, skrbi, izkušnje, vrednote in želje

Nova Gorica, prihod deklet iz avtobusne postaje Avtoprometa Gorica, 60. leta 20. stoletja (št. foto: 25344, zbirka Foto Pavšič, hrani: Goriški muzej).

akterjev, ki dediščino soustvarjajo, interpretirajo, upravljajo ali izrabljajo. Pod vplivom teorije afekta (Hofman idr. 2020) tako raziskovalci poseben poudarek namenjamo politiki čustvenih režimov, ki se na polju dediščinskih praks kažejo v osebnih občutjih do objekta (npr. ponos, žalost, jeza, veselje), kolektivnih čustvih (npr. verbalnih ali telesnih reakcijah skupnosti ob rušenju kulturnega spomenika) in afektih, razumljenih kot presežek čustvene intenzivnosti. Slednji je povzroččen kot produkt prostorov, odnosov, zgodovinskih izkušenj, kontekstov, pomenov in posledic. Kot afektivno prakso lahko vključimo reakcijo ljudi 18. decembra 2020, ko je Nova Gorica skupaj s sosednjim italijanskim mestom Gorica prejela laskavi naslov evropska prestolnica kulture 2025. Novica je med prebivalci obeh mest, ki jih loči le nacionalna meja, spodbudila izjemne občutke veselja, zadovoljstva, ponosa in upanja. Zakaj? Afektivni odziv je vedno povezan s preteklimi dogodki in z njimi povezanimi izkušnjami (Ahmed 2004), zato raziskave afekta vključujejo tudi razumevanje kompleksnosti zgodovinskih dogodkov (čas fašističnega nasilja, vojne, gradnje nove države, vzpostavljanje novih identitetnih praks ipd.), kar omogoča poglobljeno razumevanje razvoja navezanosti in zavzetosti do preteklosti, stvari, verovanj, prostorov, tradicij ter institucij (Smith, Wetherell in Campbell 2018). Pozornost na čustva in afekte, ki se med drugim kažejo prek obujanja spominov, nam raziskovalcem odpira poti za poglobljanje razumevanj o tem, kako ljudje razvijajo vdanost do dosežkov iz preteklosti, kateri spomini (tako osebni kot kolektivni) se ponovno aktivirajo pri posamezniku in skupnosti ter kako njihova interpretacija prispeva k novim pogovorom, idejam, identitetnim praksam in načrtom nadaljnjega ohranjanja ali poustvarjanja dediščine. In kaj nam razkrivajo spomini o življenju v Novi Gorici?

Kaj je nesovna kulturna dediščina Nove Gorice?

V zgodbo o dediščini Nove Gorice ne bomo vključili zgodovinskih okoliščin izgradnje mesta, družbenopolitičnih razmer na Primorskem po 2. sv. vojni, prvih arhitektov, ki so pripravili urbanistične načrte, delavskih brigad, ki so mesto leta 1949 začele graditi, čeprav so to zelo pomembni konteksti za vzpostavljanje dediščine Nove Gorice. V tem prispevku želimo izpostaviti glas domačink, ki so se v mesto začele naseljevati vse od petdesetih let 20. stoletja. Vzroki za prve naselitve so bili različni: delovne obveznosti, šolanje, poroka in ustvarjanje nove družine. V petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja je Nova Gorica predstavljala malo večjo vas in velikih razlik med življenjem v mestu ter na podeželju niti ni bilo, razen življenja v stanovanju. To je marsikateremu prebivalcu ali prebivalki povzročalo občutke tesnobe, saj »meni je bilo težko živeti v stanovanju, če sem odkrita. Jaz sem rada na prostem, zunaj /.../ Tam sem se jaz počutila utesnjeno, zaradi samega načina življenja. Nisem znala samo v bloku bit, ležati in gledati televizijo« (r. 1952). Mnoge sogovornice pa se s selitvijo niso preveč obremenjevale, ker »nisem imela časa razmišljati, ali mi je hudo, ali sem v drugem kraju. Bilo je vse tako tempirano, otrok majhen, služba in to je bilo dan na dan« (r. 1959). Podobno je pripovedovala sogovornica iz Breginjskega kota: »Ko sem prišla v Novo Gorico, sem imela 25 let. Takrat si poln samega sebe, potem je tvoja družina, se ukvarjaš z otrokom. Ko prideš v leta, ko ostaneš sam, pa začneš gledati nazaj, kar je verjetno značilnost staranja. Vedno bolj kuhaš jedi, ki si jih jedel kot otrok. Jaz moram vsake toliko časa skuhati polento« (r. 1952). Kuhanje polente je nekdanjo Breginjko spominjalo na dom, gre za osebno oziroma družinsko tradicijo, hkrati pa je ob pogovoru tudi razmišljala o lakoti, revščini in današnjem izobilju. Polento zdaj kuha v svojem novem okolju – Novi Gorici, vendar je ni povezala z značilno

kulinariko mesta. Še več, sogovornice so na vprašanje, ali ima Nova Gorica značilne jedi kot Kras, Brda, Vipavska dolina, odgovorile, da ne, saj je mesto premlado. Krajanka, ki je v Novo Gorico prišla iz Savinjske doline, je zato dejala: »V našo družino nisem želela vnesti le primorskih jedi /.../ Sem želela prinesiti tudi moje, naše jedi. Tako doma pripravljam tople murke. Murke so kumare. In še danes mi hči reče, kdaj bom skuhala poleti murke. Prek kulinarike sem prinesla košček dediščine iz mojega kraja v svojo družino. To mi je kar uspelo« (r. 1959). V Novo Gorico so prihajali ljudje od vsepovsod, mešanje kultur je bilo nekaj samoumevnega. Pri tem ne govorimo le o mešanju slovenske kulture z drugimi etnijami, temveč tudi mešanje med Štajerci, Notranjci in Primorci. »Jaz nisem bila navajena teh primorskih običajev,« je pripovedovala gospa, ki je leta 1956 v Novo Gorico prišla iz Ljubljane. »Zame je bilo kuhanje kafeta (prave kave) en čudež, mi ga v Ljubljani nismo nikoli kuhali« (r. 1935). Hkrati pa še vedno rada pripravlja kaše, ki jih na Primorskem niso poznali. Druga gospa ni poznala kakijev in se je zgražala nad Primorci, češ da ne poberejo svojih jabolk, čeprav je listje z dreves že odpadlo (r. 1959).

Članice društva Goričank so na pobudo zgodovinarke Slavice Plahute, ki je raziskovala zgodovino goriških jedi (2002), obudile peko kostanjeviškega presnica. Gre za 150 let star recept presnega peciva, ki se je peklo »samo na kapeli in to za veliko gospodo. Ko so hodili iz stare Gorice na kapelo, tam je bila dobra kuhinja in na koncu je bil še ta presnic. Je velikonočno pecivo in zelo zahtevno za pečt« (r. 1952). Danes ga domačini niso prevzeli kot domače, praznično pecivo, ki bi lahko simboliziralo kulinarčno posebnost goriškega prostora. Vzroki so različni: morda ga niti ne poznajo, morda je težava v njegovi pripravi. Pecivo se tudi ne promovira prek medijev ali v okviru turistične ponudbe, kar bi lahko vplivalo na javni diskurz o soustvarjanju lokalne kulinarike. Nekoliko mlajša sogovornica (r.

1970) je kot značilno kulinariko Nove Gorice izpostavila palačinke iz gostilne na Kekcu, kamor so Novogoričani vedno radi zahajali. Najstarejša članica Goričank pa je dodala: »V mojo družino prinašam stvari, ki sem jih sama doživljala. Veliko pripovedujem o življenju na kmetih, o delu na zemlji in tudi o jedeh. Jaz nisem za eksperimente modernih jedi. Ko me je vnukinja vprašala, če ji bom dala zvezek receptov, sem ji rekla: 'Ne, te bom rajši naučila.' Dediščina je tisto, kar nosimo v svojem srcu. Gojim tudi stare odnose, ker ni pravih odnosov v mestu« (r. 1941). Krajanka, ki je letos dopolnila 97 let, pa svoji vnukinji najrajši pripoveduje o dogodkih v 2. svetovni vojni, saj jo je vojna najbolj zaznamovala. Razmišljanje intervjuvank jasno potrди tezo, da je vsaka dediščina najprej osebna vrednota, predstavlja vez z osebnimi izkušnjami, družinskimi koreninami, spomini na otroštvo in mladost, morda varen dom, nudi občutek topline. Varnost začnemo najbolj pogrešati v času osebnih, družinskih ali družbenih kriz, negotovosti, strahu in bojzani. Takrat se tudi začnemo spraševati o osebni in skupnostni identiteti. Članice društva Goričank so občutek varnosti, sprejetosti in solidarnosti želele prenesti tudi v svojo skupnost – mesto Nova Gorica ter prek različnih aktivnosti obuditi stare šege in navade s podeželja. Med njimi so se spomnile tudi na sv. Lucijo, ki goduje 13. decembra in prinaša luč v dolgih zimskih dneh. »Goričanke smo si jo vzele za svojo, ne kot sv. Lucijo, ma kot luč, svetlobo, razsvetljenost, kot razumevanje. Svetloba je bistvo življenja. Brez svetlobe niti vrtnica ne bi zrasla. V mojem otroštvu se je sv. Lucijo omenjalo v zvezi z zemljo. Na sv. Lucijo smo sejali božično žito« (r. 1952).

Za razliko od podeželskih vasi, kjer so se skupni prazniki dopolnjevali s cerkvenimi vsebinami (godovanje zavetnikov cerkva), so se v Novi Gorici skupnostna praznovanja oblikovala ob državnih praznikih. Vedno se je kolektivno praznovalo 1. maj – praznik dela, 4. julij

– dan borca in 29. november, ko »smo dobili prav pakete. Je sindikat poskrbel, da smo dobili kar hrano, ozimnico, pijačo« (r. 1935). Skupaj so praznovali tudi silvestrovo, zabava je bila v Park hotelu ali na občini. Pri javnih proslavah, ki so se največkrat odvijale v parku pred občinsko stavbo, so vedno sodelovale tudi šole. V delavskih kolektivih niso nikoli pozabili na praznovanje 8. marca.

S sogovornicami je stekel tudi pogovor o vrtnici, simbolu Nove Gorice. Do nje so intervjuvanke vzpostavile pozitiven odnos, čeprav ga je ena domačinka prepletla s političnimi konotacijami: »Meni mi je všeč, roža je lepa stvar. Zakaj ne? Samo potem je prišlo do tega, da je rdeča roža, rdeča vrtnica. In smo bili vsi kontenti. So bili oni, politiki, ma sem tudi jaz. Rdeča roža je strast, ljubezen« (r. 1961).

Nov način življenja v Novi Gorici pa ni povezan zgolj z življenjem v stanovanjskih blokih, temveč so udeleženske raziskave ogromno časa namenile tudi pogovoru o medsosedskih odnosih. Kot so dejale: »Na začetku [v 50. letih 20. st. – op. avt.] se nismo veliko družili, saj ni bilo časa« (r. 1934). »Najbolj smo se spoznali v okviru stopnišča, tu pa smo bili kot sorodniki« (r. 1936). Sogovornica, ki je v mesto prišla leta 1972, pa se je nostalgичno spominjala skupnih piknikov: »Bilo je zelo pristno, od odnosov do vsega. Smo se družili tudi sosedje v bloku, smo naredili kakšen skupen piknik. Danes ga nimaš kje narediti, ker je vse zaparkirano« (r. 1952). Pri tem so izpostavile enakost in složnost, ki naj bi med krajanj prevladovali vse do osemdesetih let 20. stoletja. »Včasih ni bilo razlik, smo bili vsi približno enaki. Vsi smo delali, smo bili v službah. Otroci so bili v šoli in vrtcu. Tudi pomagali smo si bolj. Je kakšna pobrala otroka in ga peljala domov, ali popazila« (r. 1941).

Od življenja na podeželju so nekatere sogovornice resda pogrešale stik z zemljo in delo na njivi, vendar so kmalu dobile svoje mestne vrtove, kjer pa »je bila Jugoslavija v malem. Moram rečt. Tam smo izmenjavali recepte

/.../ Ma kako je bilo lepo. Makedonci, Bosanci, Srbi, celo en Italijan je bil. Iz stare Gorice so prišli trije, ki so prinesli semena od pomidorov. Smo si izmenjali in jim njim dali« (r. 1952). Življenje v blokih je posebno doživetje predstavljalo otrokom, saj »v bloku smo bili vsi otroci enake starosti, ker so mlade družine dobivale stanovanja. Bilo nas je polno otrok /.../ Kjer so sedaj Cankarjeve, tam ni bilo nič, polja, njive, travniki ... Mi smo plezali po drevesih, robotali češnje, je bilo enako kot na vasi. Potem pa so začeli zidat bloke in so nam vzeli igrišče. Potem smo plazili po gradbiščih« (r. 1961). Vzroke za složnost in sodelovanje so sogovornice pripisale takratnim političnim razmeram, majhnemu deležu prebivalstva, »potem pa se je vse pomešalo« (r. 1934). Danes najbolj pogrešajo solidarnost: »Vsak bi prej škodoval, kot koristil. Je več zavidanja, preveč prestiža. Ločevanja, kdo je kdo. Takrat smo bili vsi reveži« (r. 1936).

Pogovori so se usmerili tudi na kulturno in zabavno življenje, predvsem organizacije plesov v prostorih Park hotela, Argonavtih (prostorih današnjega hotela Perla), na železniški postaji itd. V občinsko stavbo so hodili v kino, na Delpinovo ulico pa po najnujnejše nakupe. V kavarni Pecivo je bila prva televizija. »Joj Marija, kako smo se nagnetli da smo vsaj malo gledali. To je bilo tam okoli leta 1959, 1960,« se je spominjala sogovornica (r. 1935). »Gorica je lepo rastla, vzdušje je bilo prijetno. Sploh se ni razločilo, kdo je kaj. Niti nismo spraševali. Delali smo. Smo začeli ustvarjati. Nismo se razločevali, imeli smo druge probleme« (r. 1934).

Posebne skupnosti so znotraj mesta predstavljali kolektivi podjetij, predvsem Mebla, Gostola, Vozila Gorica, Ideala. Na vprašanje, ali je to lahko dediščina mesta, je sogovornica to zanikala (r. 1961). Poudarila je: »Če bi iskala dediščino, bi izpostavila solkanske mizarje. To je dediščina, ki se je prenašala. Vendar s tem, ko je Meblo šlo, je šla tudi ta dediščina. To se je izgubilo. Nova Gorica dediščine nima, ker ona je zrasla na osnovi industrij.« Podobno

je razmišljala tudi nekdanja učiteljica, ki je novogoriške učence učila o dediščini domačega kraja. V intervjuju se je spraševala: »Kaj bi bilo, če bi otroci prinesli iskrin telefon. 'Ja, saj je to dediščina,' bi rekli. Sedaj imamo vsi mobilne, če pa gremo malo bolj nazaj, je tudi to. Vendar bolj je bila zanimiva dediščina iz starejših obdobj« (r. 1959). Zato so v šoli več pozornosti namenili predmetom iz obdobja pred 2. sv. vojno, zlasti iz kmečke kulture. Postavlja se vprašanje, ali zaradi tega Nova Gorica nima dediščine.

S to dilemo se je ukvarjala tudi raziskovalka Tanja Petrovič in v članku *Industrijsko delo v socializmu: od izkušnje do dediščine* (2016) problematizirala proces pogajanja o dediščini iz socializma, v katerem je nastalo mesto Nova Gorica. Po njenih besedah ta proces ni enostaven, nedvoumen in neproblematičen, saj so socializem kot politični in ekonomski sistem ter življenjska izkušnja interpretirani kot neevropska dediščina, ki ne prispeva dovolj k evropski kulturni politiki in zamišljanju evropske identitete. Zaradi tega so muzejske in druge z dediščino povezane naracije o socialističnih dosežkih ter delu zaznamovane z ambivalenco in samocenzuro. Ker ima na slovenskem ta dediščina nadnacionalni, jugoslovanski vidik, jo je težko vključiti v nacionalne in lokalne dediščinske diskurze. Zato ni čudno, da tako v širši javnosti kot v turistični in kulturni industriji, ki postavljajo smernice za razvoj, ne zasledimo elementov, znanj, dosežkov, vrednot ipd., ki so nastali v socialističnem obdobju. Interpretacijo raziskovalke je potrdila tudi Inga Miklavčič Brezigar, nekdanja kustosinja Goriškega muzeja in avtorica razstave *Industrijska dediščina na Goriškem* (2015), ki je v intervjuju pojasnila: »Gorica je delavsko mesto, to je tipično mesto delavske kulture. V to so vključene vse pozitivne vrednote delavstva: enakopravnost, enakovrednost, 8-urni delavnik /.../ V tovarnah je bila skupnost. Spoštovane so bile tudi ženske. Vendar delavske kulture še nismo ovrednotili. Tudi

etnologi je še nismo. Sem bila prva, ki sem to začela raziskovati.« Pomen delavskih vrednot so potrdili tudi pogovori s starejšimi sogovornicami, ki so na zaključno vprašanje, kaj bi želele prenesti na mlajše rodove, izpostavile: »Si moral delati. Preveč je bilo dela. Šolo smo gradili, občino smo gradili. Prej ni bilo nič, smo morali ustvariti temelje. Morali smo uporabljati roke, možgane, da smo nekaj naredili. Mi smo z dušo delali« (r. 1935). Najstarejša sogovornica pa je poudarila: »Vse je bila perspektiva. Danes je ni. Ljudje so se udeležili vseh akcij, kakršnakoli je bila. Vsepovsod. Krajani so gradili Novo Gorico. Razporeženje je bilo drugačno, se je videlo, da nekaj raste, nekaj prihaja« (r. 1925). Zato Miklavčič Brezigar opozarja: »Nova Gorica ima dušo, dušo vseh tistih, ki so tukaj gradili in zidali. Oni so zidali z dušo, srcem. Tisti, ki so soustvarjali Novo Gorico, so jo ustvarjali s srcem. Mene zelo moti, ko se govori, da mesto nima duše. S tem dajemo ljudi v nič, jih ponižuješ. To ni prav.«

Sklepne misli: »Dediščina je tisto, kar nosimo v svojem srcu«

Ključno vprašanje, na katerega članek želi odgovoriti, je, kaj je nesnovna kulturna dediščina Nove Gorice. Analiza pogovorov s starejšimi sogovornicami je pokazala, da odgovor ni enoznačen in preprost. Sogovornice so z žarom v očeh pripovedovale o spominih na gradnjo mesta in soustvarjanje življenja v njem. Spregovorile so o medsebojnih odnosih, zabavnem in kulturnem življenju, povezavi mesta s podeželjem, potrebi po vrtovih in stiku z naravo, pomenu dela in delavskih vrednotah, palačinkah na Kekcu, vendar tega niso imenovalle dediščina. Ker je Nova Gorica mlado mesto, ki še nima dolgotrajne tradicije, po mnenju sogovornic nima dediščine. Po drugi strani pa so članice Goričank izpostavile, da je dediščina to, kar nosimo v srcu. Ker same prihajajo s podeželja, v mestu obujajo podeželske rituale. Na drugi strani pa se v strokovnih in političnih krogih kot pomemb-

na dediščina mesta izpostavlja modernistična arhitektura (Mohor, Vodopivec 2020; Seražin 2019, Di Battista 2022). Kaj je torej dediščina mesta?

»Z dediščino je vedno tako, ali jo vzameš in oplemeniš ali pa jo pozabiš in zapraviš,« poudarja etnologinja Inga Miklavčič Brezigar. Dediščino navadno ustvarjamo strokovnjaki, katerih delo so v zadnjih letih prevzeli tudi zagnani člani dediščinskih skupnosti. Prek različnih kulturnih praks, projektov in aktivnosti tako strokovnjaki kot nešolani raziskovalci s svojim znanjem in pogledi ovrednotimo različne kulturne prvine ter večine iz preteklosti, v katerih prepoznamo določeno vrednoto. Lokalno prebivalstvo pa zaradi različnih zgodovinskih izkušenj, pričakovanj in potreb to interpretacijo pozitivno sprejme ali zavrne. Dosedanja raziskava ni pokazala, da starejše domačinke vrednotijo modernistične arhitekturne stvaritve. Še več, poleg občinske stavbe v tej dediščini ne vidijo posebnosti. Spregovorile pa so o dobrih sosedskih odnosih, ki so se med drugim vzpostavili tudi ob gradnji in med življenjem v modernističnih objektih. Govorile so o enakosti in sodelovanju, predvsem pa o delu: delu pri gradnji Nove Gorice, delu v tovarnah, delu v prostem času, ko so se vračale na podeželje in tam pomagale na kmetijah. Po njihovih besedah Nova Gorica nima duše, ker ni več dobrih odnosov, ker ni solidarnosti in poštenosti, ker se je začelo povzpetništvo. Zato bi mladim rade položile na srce, »naj bodo poštene in potrpežljivi, naj delajo, naj se ne kregajo, naj bo mir«. Nova Gorica je bila zgrajena zaradi specifičnih političnih in družbenih razmer po 2. svetovni vojni, vendar kot je poudarila najstarejša sogovornica: »Bila je zgrajena s trdimi rokami« (r. 1925). So lahko to pomembne vrednote, ki jih pooseblja spomin, razumljen kot nesnovna kulturna dediščina mesta? Velja te vrednote ohranjati tudi v prihodnosti? Če ja, kako?

S temi in podobnimi vprašanji se bo projektna skupina ukvarjala tudi v naslednjem

letu in skupaj z glavnimi akterji iskala rešitve, kako dediščino mesta raziskovati in interpretirati z ljudmi, ki so kulturo mesta soustvarjali.

VIRI IN LITERATURA

Literatura:

Ahmed, S. 2004: *The Cultural Politics of Emotion*. New York in London: Routledge.

Benton, T. 2010: Introduction. V: Benton, Tim (ur.) *Understanding heritage and memory*. New York: Manshester University Press, str. 1–5.

Blake, J. 2017: The Impact of UNESCO's 2003 Convention on National Policy-making: Developing a New Heritage Protection Paradigm? V: M. L. Stefano in P. Davis (ur.), *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage*. London in New York: Routledge, str. 69–78.

Chitty, G. 2017: Introduction: Engaging Conservation – Practising Heritage Conservation and Communities. In: Chitty, Gill. (ur.), *Heritage, Conservation and Communities. Engagement, Participation and Capacity Building*. London, New York, Routledge, str. 1–14.

Fakin Bajec, J. 2020: Procesi ustvarjanja kulturne dediščine: na razpotju med neoliberalizmom in prostovoljstvom v okviru dediščinskih društev. *Etnolog*, letn. 30/81, str. 69–88.

Fakin Bajec, J. 2020: Vključevanje skupnosti v razvoj in upravljanje kulturne dediščine v aplikativnih evropskih projektih. *Glasnik SED*, 60/1, str. 90–100.

GO! borderless. 2020: Nova Gorica: Mestna Občina Nova Gorica.

Hofman, A. et al. 2020: Afektivni obrat: koncepti, obeti, omejitve. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*; 60/1, str. 56–67.

Labrador, A. M.; Silberman, N. A. 2018: Introduction: Public Heritage as Social Practice. V: A. M. Labrador in N. A. Silberman (ur.), *The Oxford Handbook of Public Heritage: Theory and Practice*. New York: Oxford University Press, 1–17.

Mohor, K. (ur.); Vodopivec, B. (ur.). 2020: *Mapiranje prostorov modernističnih mest v kontekstu načel CIAM-ove Atenske listine: zbornik prispevkov Mednarodne konference projekta Mapiranje urbanih prostorov slovenskih mest v zgodovinskem okviru: Nova Gorica in njeni konteksti*, Nova Gorica, Ljubljana: Založba ZRC.

Petrič, M. 2000: *Mednarodno pravno varstvo kulturne dediščine*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, uprava RS za kulturno dediščino, str. 16.

Petrovič, T. 2016: Industrijsko delo v socializmu: od izkušnje do dediščine. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, letn. 56/3-4, str. 31–40.

Plahuta, S. 2002: *Jedi na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej.

Schofield, J. 2008: *Heritage Management, Theory and Practice*. In: Graham Fairclough, Rodney Harrison, John H. Jameson JNR, John Schofield (ur.). *The Heritage Reader*. London, New York: Routledge, str. 15–30.

Seražin, H. (ur.). 2019: *Umetnost na stičišču kultur: Mestna občina Nova Gorica*. Ljubljana: Založba ZRC.

Smith, L. 2006: *Uses of Heritage*. London in New York, Routledge.

Smith, L.; Wetherell, M.; Campbell, G. 2018: *Emotion, Affective Practices, and the Past in the Present*. London: Routledge.

Stig Sørensen, M. L.; Carman, J. 2009: *Heritage Studies: an outline*. V: Marie Luise Stig Sørensen, John Carman (ur.). *Heritage studies: methods and approaches*. London, New York: Routledge, str. 11–28.

Tolia-Kelly, D. P.; Waterton, E.; Watson, S. 2017: *Heritage, Affect and Emotion*. V: Divya P. Tolia-Kelly, Emma Waterton, Steve Watson (ur.), *Heritage, Affect and Emotion: Politics, Practices and Infrastructures*. Abingdon: Routledge, str. 2–11.

Židov, N. 2020: Nesnovna kulturna dediščina in muzeji. *Etnolog* 30, str. 49–67.

Spletni viri:

Spletni vir 1: Ministrstvo za kulturo. Direktorat za kulturno dediščino. 2019. *Strategija kulturne dediščine 2020–2023*. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/STRAT_KD_2019.pdf (dostop: 7. 12. 2022).

Spletni vir 2: Unesco. 2003. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Pariz: Unesco. <https://ich.unesco.org/en/convention> (dostop: 7. 12. 2022).

Spletni vir 3: Unesco. 1972. *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. Pariz: Unesco. <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> (dostop: 7. 12. 2022).

Spletni vir 4: Di Battista A. 2022. *Modernistična dediščina Nove Gorice*. V: *Outsider*. <https://outsider.si/modernisticna-dediscina-nove-gorice/> (dostop: 8. 12. 2022).

Poročilo o delu sodelavk in sodelavcev ZRC SAZU, Raziskovalne postaje v Novi Gorici od 1. 1. 2022 do 31. 12. 2022

INŠTITUT ZA KULTURNE IN SPOMINSKE ŠTUDIJE (IKŠŠ)

JASNA FAKIN BAJEC

dr. etnologije, prof. zgodovine, znanstvena sodelavka, docentka s področja kulturne zgodovine

Jasna Fakin Bajec pri snemanju prispevka o dediščini.

● RAZISKOVALNI PROGRAM

Historične interpretacije 20. stoletja (vodja: prof. dr. Oto Luthar, trajanje: 1. 1. 2017–31. 12. 2022)

Programska skupina se pri svojem delu osredotoča na odnos med zgodovino in drugimi diskurzji o preteklosti. Ob tem nas zanimajo naslednji vidiki: 1) zgodovino in »afektivni obrat«; 2) politike spomina; 3) prostorske kontekstualizacije in materializacije preteklosti; 4) spomin, zgodovina in digitalni mediji. Raziskovalka Jasna Fakin Bajec se je v letu 2022 ukvarjala z zbiranjem spomina o ženskem delu v Konfekciji Komen, o odnosu do kruha v polpretekli zgodovini in o delu pekov v Parni pekarni Ajdovščina ter zbiranjem spominov o načinu življenja v Novi Gorici od začetkov gradnje mesta leta 1947 do danes. Zbrano etnografsko gradivo je analizirano in kontekstualizirano za namene razstave, dokumentarnega filma in priprave strokovnega prispevka.

● PROJEKTI

MEDIA4ALL: Razvoj osnovnih veščin medijske pismenosti s pripravo participativnih medijskih izdelkov (ERASMUS+, tržni projekt, vodja na ZRC SAZU: Jasna Fakin Bajec, trajanje: 1. 3. 2021–28. 2. 2023)

Hiter tehnološki razvoj in širjenje digitalnih medijev, zlasti interneta, sta povzročila več možnosti dostopa do informacij, ki do nas ne pridejo le neposredno iz njihovega osnovnega ustvarjalca informacij, temveč so indirektno (posredno) posredovane za lažjo potrošnje. Ker medijska pismenost zadeva tudi vključenost državljanov v sodobno informacijsko družbo, je cilj projekta MEDIA4ALL spodbujanje razvoja veščin digitalne in medijske pismenosti v perspektivi vključujočega učenja. S podporo in aktivnim vključevanjem odraslih, kulturnih delavcev, strokovnjakov s področja umetnosti in kulturnega sektorja smo partnerji v letu 2022 razvili orodja (videofilme, infografike in izobraževalne plakate) za ozaveščanje o medijski pismenosti, tri izobraževalne programe o načinu učenja o medijskih in digitalnih veščinah ter pripravili *Priročnik o participativni metodologiji za vključevanje skupnosti v medijsko pismenost*. Inovativnost projekta v izobraževanje vključuje nove metode s področja medijev: fotoizražanje, pripravo snemalnih knjig in videopriredovanje.

Medgeneracijski prenos znanja (tržni projekt Občine Ajdovščina, vodja na ZRC SAZU: Jasna Fakin Bajec, trajanje: 1. 10. 2022–30. 11. 2022)

Namen projekta je ohranjanje različnih spretnosti in znanj, ki se zaradi tehnološkega razvoja izgubljajo, na način medgeneracijskega sodelovanja in učenja. Izhodišče in navdih za projekt je

ajdovska Garaža – delovni prostor, kjer osnovnošolci zadnje triade in dijaki s pomočjo mentorjev snujejo svoje izdelke ter prototipe s področja elektrotehnike, strojništva in računalništva. Projekt bo uspešno zgodbo nadgradil in razširil z novimi vsebinami, ovrednotenjem starih obrtniških znanj (kovaštvo, sodarstvo, pletarstvo, krojaštvo idr.) in iskanjem mentorjev za prenos znanja. Vloga ZRC SAZU je izvedba etnografske raziskave o značilnih obrteh v Zgornji Vipavski dolini, njihova vključenost v izobraževalne programe ter priprava priporočil za nove izobraževalne in poslovne priložnosti.

Dediščina za vključujočo trajnostno preobrazbo – HEI-TRANSFORM (raziskovalni projekt ARRS, vodilni partner: UL, Fakulteta za arhitekturo, izr. prof. dr. Sonja Ičko, vodja na ZRC SAZU: dr. Barbara Vodopivec, sodelavka: Jasna Fakin Bajec, trajanje: 1. 10. 2022–30. 9. 2025)

Transdisciplinarni raziskovalni projekt HEI-TRANSFORM je usmerjen v prepoznavanje socialnih, okoljevarstvenih, gospodarskih in razvojnih potencialov nepremične kulturne dediščine (NKD) Slovenije ter v razvoj pristopov za njihovo vključevanje v proces zelene preobrazbe. Izhaja iz razumevanja dediščine kot vira za doseganje trajnostne prihodnosti ter je namenjen njegovi kvalitativni in kvantitativni opredelitvi. V ta namen bo ključni rezultat projekta razviti in testirati model Kulturna dediščina 4.0 (KD 4.0), ki bo nastal na primeru revitalizacije opuščene NKD s prilagojeno ponovno rabo. Oblikovanje modela bo potekalo v eksperimentalnem laboratoriju RevitLab, ki bo deloval v štirih lokalnih skupnostih: dve sta v urbanem prostoru (del historičnega jedra naselja, industrijsko območje) in dve zunaj njega (arheološko in grajsko območje). Pri projektu sodelujejo raziskovalci z 12 področij: arhitektura, ekonomija, sociologija, arheologija, etnologija, kulturna antropologija, umetnostna zgodovina, urbanizem, psihologija, zgodovina, geografija in gradbeništvo. Raziskovalci bodo redefinirali vlogo navedenih ved in razvili transdisciplinarne rešitve, pomembne za nadaljnje raziskovalno delo in znanstveni razvoj področja dediščinskih raziskav.

AB INITIO – URBANA UTOPIJA (tržni projekt, v okviru Evropske prestolnice kulture Nova Gorica-

Gorizia, vodja: dr. Blaž Kosovel, vodja na ZRC SAZU: Jasna Fakin Bajec, trajanje 2022–2025)

Cilj projekta je znova odkriti modernistično dediščino mesta z analizo literature in poglobljenimi intervjuji z domačini, ki so mesto zgradili in oblikovali. Dejavnosti bodo vključevale preučevanje najboljših praks pri predstavitvi modernistične dediščine v drugih novih mestih po Evropi in ustvarjanje kulturne poti skozi nova mesta. Prvotni načrt mesta bo predstavljen z uporabo virtualne resničnosti (VR). Nastal bo tudi virtualni muzej Nove Gorice z digitalno bazo podatkov, ki bo obsegala vse informacije, zbrane med raziskovalnim procesom. Raziskovalna faza vključuje prvo poglobljeno analizo literature o mestu, raziskovanje dobrih praks v drugih evropskih državah in vrsto intervjujev z domačini. V letu 2022 je raziskovalka izvedla 6 intervjujev s prebivalkami mesta in dve fokusni skupini. Skupaj s sogovornicami je razmišljala, kaj je nesnovna dediščina »mladega«, »obmejnega« mesta oziroma mesta vrtnic.

📍 PRIPRAVA SIMPOZIJEV, IZOBRAŽEVALNIH DELAVNIC, OKROGLIH MIZ (izbor)

Ajdovščina, 8. 9. 2021: soorganizacija izobraževalne delavnice za dijake Srednje šole Venio Pilon Ajdovščina na temo življenja v Ajdovščini po 2. svetovni vojni in dela pekov v Parni pekarni Ajdovščina.

Komen, 6. 5. 2022, 21. 5. 2022 in 21. 10. 2022: soorganizacija delavnice Pokukajmo v spomine na temo Žensko delo v Konfekciji Komen.

📍 DRUGO DELO IN DEJAVNOSTI

Jasna Fakin Bajec je članica Sveta za turizem pri Občini Ajdovščina. Aktivno sodeluje s Srednjo šolo Venio Pilon Ajdovščina in Osnovno šolo Šturje, Ajdovščina, pri izvedbi izobraževalnih delavnic o ohranjanju in razvoju kulturne dediščine – novi pogledi, pristopi in razumevanja. V sodelovanju z Občino Ajdovščina je pripravila izobraževalni program za Rustjevo hišo kruha – doživljajski center pekarstva in mlinarstva, ki se bo predvidoma odprl konec junija 2023. V sodelovanju z Občino Komen je izvedla etnografsko raziskavo o vsebinah in pomenu Zadržnega doma Komen od leta 1948 do danes, ki predstavlja osnovo za revitalizacijo nepremične kulturne dediščine in gradbeni načrt. V okviru študijskega krožka Pokukajmo v

spomine, ki ga ob podpori Občine Komen vodi Kosovelova knjižnica Sežana, podružnica Komen, zbira zgodbe in spomine o načinu življenja na Krasu.

● PEDAGOŠKO DELO

Jasna Fakin Bajec je s 1. 10. 2022 polovično zaposlena na UNG, Fakulteti za humanistiko, kjer je direktorica študijskega programa Kulturna zgodovina (dodiplomski program) ter Zgodovine in kulture medgeneracijskih prostorov (podiplomski program).

● PREDAVANJA IN REFERATI (izbor)

FAKIN BAJEC, Jasna. Kruh - hrana revežev ali osnovno živilsko hranilo? : o odnosu do kruha med mladimi v času revščine in izobilja. V: 16. Vzorednice slovenske in hrvaške etnologije : hrana in pijača v času krize - prakse predelave, distribucije in uživanja : znanstveno-strokovno srečanje. Bistra, 9. in 10. junij 2022. https://hrvatsko-etnoloskodrustvo.hr/wp-content/uploads/knjizica_2022.pdf.

FAKIN BAJEC, Jasna. (Ne)razumevanje vloge civilne družbe pri celostnem upravljanju dediščine: med teorijo in realnostjo na primeru Zadružnega doma v Komnu (Kras). V: Etnološko konservatorski posvet. Posavski muzej Brežice, 13. in 14. maj 2022.

FAKIN BAJEC, Jasna. Kako mladim približati dediščino na zanimiv, ustvarjalen in vključujoč pristop? Predstavitev glavnih spoznanj iz projekta Dediščina v akciji. V: Gostujoče predavanje v okviru seminarja Etnološke regionalne raziskave Slovenije na Oddelku za etnologijo in kulturno

antropologijo Filozofske fakultete, UL. Ljubljana: 8. November 2022.

● BIBLIOGRAFIJA (izbor)

FAKIN BAJEC, Jasna (avtor). Comeno (Comen) - la Parigi del Carso : lo sviluppo del turismo a Comeno nel periodo tra la Prima e la Seconda guerra mondiale = Comen - il Parfs cjarso : il disvilup dal turisim a Comen intal timp tra la prime e la seconde vuere mondiâl. V: ZULJAN KUMAR, Danila (ur.), KOLENC, Petra (ur.). Saggi scelti sulla storia, sulla lingua e sulla società slovena al confine italo-sloveno. 1a ed. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC; Udine: Kappa Vu, 2022, str. 131-144.

FAKIN BAJEC, Jasna (avtor). Module 2: Media literacy and adult education – izobraževalni program za poučevanje odraslih o medijski pismenosti. Več: <https://sl.media4all-project.com/>

FAKIN BAJEC, Jasna (avtor). Pogled starejših Novogoričank na nesnovno kulturno dediščino Nove Gorice. V: *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, št. 19 (2022), str. 64-75

FAKIN BAJEC, Jasna (avtor), Kranjc, Darja (avtor). Significance of cultural heritage practices in karst landscape management: 2030 Agenda for Sustainable Development. Carbonates and Evaporites (Springer Nature), Volume 38, issue 1, February 2023, dostopno: <https://link.springer.com/article/10.1007/s13146-022-00834-w>

● RAZSTAVE

FAKIN BAJEC, Jasna (avtor), UMEK, Marija (avtor), TESTEN KOREN, Petra (avtor). Žensko delo v Konfekciji Komen: razstava ob 50-letnici Knjižnice Komen, 21. junij 2022.

ZGODOVINSKI INŠTITUT MILKA KOSA (ZIMK)

PETRA KOLENC

*dr. zgodovinskih znanosti, univ. dipl. bibl.,
višja strokovna sodelavka*

Lokve, Cultural walking tour v okviru politične šole Degrowth z ogledom škafarskega muzeja TKŠ društva Lo-Ko, 11. 9. 2022.

PROJEKTI

WoP – WALKofPEACE: Trajnostni razvoj dediščine prve svetovne vojne med Alpami in Jadranom (Program Interreg Slovenija–Italija, vodilni partner: Posoški razvojni center, vodja na ZRC SAZU: P. Svolfjšak, trajanje: 1. 11. 2018–30. 6. 2022)

Projekt se ukvarja s čezmejnimi aktivnostmi za dolgoročno ohranjanje dediščine prve svetovne vojne za razvoj trajnostnega kulturnega turizma. Sodelavci ZRC SAZU v sklopu projekta preučujejo umetniške odgovore na vojno ter s tem povezane teme begunstva in povojne obnove Posočja in Furlanije, ki predstavljajo posebej pomembno sporočilo Poti miru. V letu 2022 je Petra Kolenc skupaj s Petro Svolfjšak pripravila e-razstavo o povojni obnovi Posočja (prispevek Maksa Fabianija) in vračanju beguncev na Goriško. Razstava je v italijanskem in slovenskem jeziku dosegljiva na: https://zimk.zrc-sazu.si/sites/default/files/RAZSTAVA_OBNOVA_SLOV_LAHKA_POP.pdf in https://zimk.zrc-sazu.si/sites/default/files/RAZSTAVA_OBNOVA_ITAL_POP.pdf.

Petra Kolenc je sodelovala pri projektne vodenju in organizaciji projektne aktivnosti pri ZRC SAZU.

Zahodna slovenska narodnostna meja v luči sprememb časa

Delo na projektu *Zahodna slovenska narodnostna meja v luči sprememb časa* se osredotoča na arhivsko in terensko delo, zgodovinske, jezikoslovne, etnološke ter antropološke raziskave v zahodnem slovenskem prostoru. Petra Kolenc posebno pozornost namenja vodenju in urejanju specializirane domoznanske knjižnice Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici (RP NG) ter digitalizaciji in metapodatkovnemu popisu Tumove pisemske zapuščine, posebej pomembne za publicistične, strokovne in znanstvene namene. Od leta 2021 ureja spletno rubriko *Iz Tumove korespondence* (gl. <https://rpng.zrc-sazu.si/sl/strani/iz-tumove-korespondence#v>), v kateri kontekstualizira gradivo, ki se zdi še posebej zanimivo za raziskovalno in širšo javnost, ter se osredotoča na zgodovinske tokove, ki so se na Goriškem in Tržaškem odvijali na prelomu 19. in 20. stoletja.

PRIPRAVA SIMPOZIJEV, IZOBRAŽEVALNIH DELAVNIC, OKROGLIH MIZ, PREDSTAVITVE JAVNOSTI

Lokve, 9.–11. 9. 2022: Degrowth! Political School. The Limites to Growth. V okviru panela Practical activities: *Cultural walking tour*: predavanje o zgodovini Lokvi ter obrteh v Trnovskem gozdu in sprehod po vasi z ogledom škafarskega muzeja in rdečega kotička ter ogled vikend naselja: vas v vasi.

Nova Gorica, Mestna občina, Zelena dvorana, 16. 9. 2022: predstavitev fotomonografije ob 70. letnici Turističnega društva Nova Gorica »S cilji olepševati mesto« ter »Nova Gorica na časovnem traku 1947–2022«, ki jo je izdala Založba ZRC.

Gorica (Italija), 5. 10. 2021: skupaj z Jasno Fakin Bajec in Danilo Zuljan Kumar predstavila *Izvestje št.18* (2021) ter nove publikacije, ki so izšle v letu 2022.

● DRUGO DELO IN DEJAVNOSTI

Petra Kolenc je urednica *Izvestja Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici* in članica uredniškega odbora *Goriškega letnika: zbornika Goriškega muzeja*. V okviru Turističnega kulturnega in športnega društva LO-KO (Lokve) ureja domoznansko knjižno zbirko *Besede s Planote*. V letu 2020 je v soorganizaciji ArtCirca z društvom LO-KO izvedla Mednarodno umetniško rezidenco Les & Kamen, ki je med 12. in 16. septembrom potekala na Lokvah, kjer je šest umetnikov iz evropskih držav in s Kube ustvarjalo v lesu ter kamnu. V vasi tako nastaja Forma viva.

● BIBLIOGRAFIJA (izbor)

KOLENC, Petra (avtor). Sulla storia del turismo nel lembo occidentale della Selva di Tarnova prima della Seconda guerra mondiale = Osservazioni su la storie dal turisim intal teritori ocidentâl dal Bosc di Tarnove fin prime de II vuere mondiâl. V: ZULJAN KUMAR, Danila (ur.), KOLENC, Petra (ur.). *Saggi scelti sulla storia, sulla lingua e sulla società slovena al confine italo-sloveno*. 1a ed. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC; Udine: Kappa Vu, 2022, str. 117-130, ilustr.

SVOLJŠAK, Petra (avtor), KOLENC, Petra (avtor). Tu je vse končano, vse je v razvalinah

[Elektronski vir]: obnova Primorske po prvi svetovni vojni = Qui è tutto finito, tutto in rovina: la ricostruzione del Litorale dopo la Prima guerra mondiale: razstava = mostra. Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 2022. [e-razstava].

KOLENC, Petra (avtor). Fragmenti o uršulinkah na Goriškem: med izobraževanjem deklet in posedovanjem kolonske zemlje na Blančah. V: *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, št. 19 (2022), str. 30–35.

Uredniško delo (izbor)

ZULJAN KUMAR, Danila (ur.), KOLENC, Petra (ur.). *Saggi scelti sulla storia, sulla lingua e sulla società slovena al confine italo-sloveno*. 1a ed. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC; Udine: Kappa Vu, 2022.

KOLENC, Petra (avtor, urednik), KOSOVEL, Blaž (avtor, urednik). S ciljem olepševati mesto...: ob 70-letnici delovanja Turističnega društva Nova Gorica: 1952–2022. Ljubljana: Založba ZRC, 2022.

SEREC HODŽAR, Anja (urednik), KOLENC, Petra (urednik). Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Poročilo o delu 2021. Ljubljana: ZRC SAZU, 2022.

NEVA MAKUC

dr. zgodovinskih znanosti, univ. dipl. italijanistka in zgodovinarica, znanstvena sodelavka

Neva Makuc ob predstavitvi nove publikacije *Border Identities in the Early Modern Period: Venetian Friuli and the Habsburg County of Gorizia mirrored in contemporary historiography*.

● RAZISKOVALNI PROGRAM

Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti (vodja: doc. dr. Miha Preinfalk, trajanje: 1. 1. 2022–31. 12. 2027)

Poudarka programa sta dva: raziskovanje starejše zgodovine slovenskega prostora (srednji in novi vek oz. obdobja do konca prve svetovne vojne) ter preučevanje manj raziskanih področij, ki v slovenskem zgodovinskepisju veljajo za deficitarne (zgodovina plemstva, socialna zgodovina medicine, historična topografija, identitete, študije prostora ...). Raziskave bodo poleg klasičnih raziskovalnih metod vključevale tudi sodobno informacijsko tehnologijo, ki omogoča obdelavo večjega korpusa podatkov. Tak pristop bo omogočil izvirnost raziskav, referenčnost rezultatov in razvoj novih raziskovalnih smeri, ki bodo na interdisciplinaren način zgodovinskepisje povezale z drugimi, tudi naravoslovnimi vedami.

V okviru programa je N. Makuc nadaljevala z raziskovanjem zgodovine širšega obmejnega slovensko-italijanskega prostora. Posvečala se je

zlasti izbranim vidikom novoveške zgodovine s posebno pozornostjo do kulturne zgodovine. Predhodne raziskave s področja historiografije je na primer nadgradila s literarnimi viri.

● PROJEKTI

Toponomastična dediščina Primorske (vodja: dr. Matjaž Bizjak, trajanje: 1. 7. 2018–30. 6. 2022)

V okviru aplikativnega raziskovalnega projekta, pri katerem je sodeloval tudi Inštitut Jožef Stefan, se je identificiralo in analiziralo topografsko gradivo, ki je bilo nato zbrano v posebno podatkovno zbirko. Na osnovi tega je leta 2022 izšla znanstvena monografija: Bizjak, Matjaž; Šilc, Jurij; Seručnik, Miha; Makuc, Neva: *Historična topografija Primorske (do leta 1500)* [elektronski vir]: na podlagi gradiva Milka Kosa. Izdaja – 1. e-izd., verzija 1.0. Ljubljana: Založba ZRC, 2022 (https://topografija.zrc-sazu.si/sht/files/SHT-Primorska_web.1.0.pdf). V ospredju raziskovalnega dela so toponimi iz srednjeveškega, pa tudi novoveškega obdobja. Projektna skupina je identificirala in preučila mnoge objavljene zgodovinske vire ter opravljala raziskovalno delo v različnih ustanovah v Furlaniji – Julijski krajini.

Historična topografija Posavinja in Posotelja (vodja: dr. Matjaž Bizjak, trajanje: 1. 10. 2022–30. 9. 2025)

Projekt predstavlja nadaljevanje raziskovalnega dela, ki že dalj časa poteka na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU ter v sodelovanju Inštituta Jožef Stefan in je privedlo do nove serije Slovenske historične topografije, ki bo dolgoročno celovito pokrila celotno državno ozemlje in bo časovno zajela obdobja vse do 19. stoletja. Raziskovalni projekt se nanaša na historično topografijo Posavinja in Posotelja. Gre za prvi del obravnave ozemlja slovenske Štajerske, ki ga je zaradi izjemnega obsega historično topografskega gradiva treba obravnavati v dveh delih. Gradivo, ki ga je zbral Pavle Blaznik, je bilo objavljeno v knjižni obliki v letih 1986–1989, po avtorjevi smrti, in vsebuje precej nerazrešenih lokacij. Celotno delo bo najprej skenirano, iz njega bodo izločena gesla, ki se nanašajo na Posavinje in Posotelje, in ta bodo obdelana s programom za optično prepoznavo znakov. Pridobljeno besedilo se bo pripravilo za vnos v elektronsko relacijsko podatkovno zbirko. Vnos bo potekal avtomatizirano s pomočjo nadgrajenih programskih orodij,

razvitih v okviru predhodnih dveh projektov. Na strukturi relacijske podatkovne zbirke SHT bo izvedena nadgradnja, ki bo omogočala povezavo z obstoječimi (npr. [Monasterium.net](https://www.monasterium.net) – <https://www.monasterium.net/mom/home>) in nastajajočimi (Centralna kartoteka srednjeveških listin za slovensko ozemlje – CKSL) digitalnimi zbirkami primarnih virov. Zgodovinski del projektna skupine je (in bo) zbral mnogo novih topografskih podatkov, pridobljenih iz primarnih zgodovinskih virov: listin, urbarjev, fevdnih in računskih knjig ter zgodnjih kartografskih virov. Obstoječa podatkovna zbirka se bo temeljito dopolnila z novimi podatki. V zadnji fazi bo zaključen korpus historično topografskih podatkov za Posavinje in Posotelje umeščen v okvir obstoječe spletne aplikacije Slovenska historična topografija (SHT). Obenem bo razvit interaktivni spletni portal, ki bo upravljalcu omogočal učinkovito urejanje podatkovne zbirke SHT tudi po končanem projektu. Kratkoročni cilj projekta je tako razširitev obstoječe Slovenske historične topografije z vključitvijo temeljito izpopolnjene podatkovne zbirke za Posavinje in Posotelje.

● DRUGO DELO IN DEJAVNOSTI

Neva Makuc je članica Znanstvenega sveta študijskega programa Humanistika III. stopnje na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici. Mednarodno sodeluje z združenjem Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei (Gorica, Italija) kot njihova redna članica. Poleg tega sodeluje kot dopisna članica še z Istituto Pio Paschini (Videm, Italija) in je članica uredniškega odbora revije *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*.

Od leta 2022 je članica delovne skupine za pripravo stalne razstave o slovenski zgodovini pri Narodnem muzeju Slovenije.

● PRIPRAVA SIMPOZIJEV, IZOBRAŽEVALNIH DELAVNIC, OKROGLIH MIZ, PREDSTAVITVE JAVNOSTI

ZULJAN KUMAR, Danila, MAKUC, Neva. Predstavitev knjige *Saggi scelti sulla storia, sulla lingua e sulla società slovena al confine italo-sloveno* (ur. Danila Zuljan Kumar in Petra Kolenc; Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC; Udine: Kappa Vu, 2022) v okviru Festivala manjših založnikov in prevajanja *Confine Capitale*, San Pier d'Isenzo, 26.–28. 8. 2022. Povezovalc: Giuliano Velliscig.

🔍 RAZISKOVALNO DELO V TUJINI, ŠTUDIJSKI OBISKI IN GOSTOVANJA

Redno raziskovalno delo v arhivskih, muzejskih in knjižničnih ustanovah v Gorici, Trstu ter Čedadu.

🎓 PEDAGOŠKO DELO

Zgodovina historiografije. Predavanja za 3. letnik 1. stopnje študijskega programa Kulturna zgodovina na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici.

Uvod v študij zgodovine. Predavanja za 1. letnik 1. stopnje študijskega programa Kulturna zgodovina na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici.

📖 BIBLIOGRAFIJA (izbor)

BIZJAK, Matjaž, ŠILC, Jurij, SERUČNIK, Miha, MAKUC, Neva. *Historična topografija Primorske (do leta 1500) : na podlagi gradiva Milka Kosa*. 1. e-izd. Ljubljana: Založba ZRC, 2022. 1 spletni vir (1 datoteka PDF (686 str.)). Slovenska historična topografija, https://topografija.zrc-sazu.si/sht/files/SHT-Primorska_web.1.0.pdf.

MAKUC, Neva. Challenges facing research on the history of formerly unified historical territories in the light of Enlightenment historiography : a case from the corner of the Habsburg hereditary territories. V: *Wiek Oświecenia*. 2022, t. 38, str. 99-

113. https://wuw.pl/data/include/cms//Wiek_Oswiecenia_2022_38.pdf.

MAKUC, Neva (avtor). Drobci iz novogoriške predzgodbe: goriško pokopališče na Grčni med ustno tradicijo in korespondenco dr. Henrika Tume. V: *Izvestje* 19 (2022), str. 36–42.

MAKUC, Neva. Istruzione scolastica e mobilità sociale nell'Austria Interna = Il contribut des scuelis a la mobilitat social inte Austrie Interiør. In: ZULJAN KUMAR, Danila (ed.), KOLENC, Petra (ed.). *Saggi scelti sulla storia, sulla lingua e sulla società slovena al confine italo-sloveno*. 1a ed. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC; Udine: Kappa Vu, 2022. Str. 49–66, ilustr.

MAKUC, Neva. *Kultura in zgodovinske v obmejnem prostoru = Cultura e storiografia nel territorio di confine*. In: 56o ICM : Incontro Culturale Mitteleuropeo : 25-26 novembre 2021 : diversità di lingue per una cultura unificante : Dante, Ascoli e i testimoni di confine. Gorizia: Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei. <https://www.kadmos.info/56mo-convegno-icm-neva-makuc/>.

MAKUC, Neva. *Kultura in zgodovinske v obmejnem prostoru = Cultura e storiografia nel territorio di : predavanje na 56. letnem posvetovanju ICM, Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropee „Diversità di lingue per una cultura unificante. Dante, Ascoli e i testimoni di confine“*, Sala Convegni - ex Scuola Convitto, Gorizia (ITA), 26. nov. 2021.

BRANKO MARUŠIČ

dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni svetnik v pokoju

Dr. Branko Marušič na predstavitvi knjige *Izza spominov*.

📖 BIBLIOGRAFIJA

MARUŠIČ, Branko (avtor). *Solkanska pismenost*. V: *1001 Solkanski časopis*, št. 110, februar 2022, str. 12-13. Dopolnjeni ponatis članka v *Kol-GMD* za leto 2020, str. 197–203.

MARUŠIČ, Branko (avtor). *Goriški rojak je učil v črnomorskem Nikolajevu, v današnjem Mikolajivu*. V: *Primorski dnevnik*, 31. 3. 2022, št. 76, str. 18.

MARUŠIČ, Branko (avtor). *Cosa sapevano nel XIX secolo gli sloveni dei friulani e come si informavano sui friulani*. V: *Saggi scelti sulla storia, sulla lingua e sulla società slovena al confine italo-sloveno*. Ljubljana–Udine, ZRC Kappa Vu, 2022, str. 9–27.

MARUŠIČ, Branko (avtor). *Zdravstvena dejavnost na Goriškem v preteklosti*. V: *Dr. Franc Marušič (1901–1965), partizanski zdravnik in družbenopolitični delavec*. Nova Gorica, Društvo invalidov Severne Primorske, 2022, str. 67–71.

MARUŠIČ, Branko (avtor). Primorski fantje in možje sto let pripadniki italijanske vojske. V: *Objektiv (Dnevnik)*, 20. 9. 2022, str. 22–23.

MARUŠIČ, Branko (avtor). Janez Stanovnik in Primorska. V: *Janez Stanovnik 1922–2020*. Nova Gorica, ZB za vrednote NOB, 2022, str. 6–13.

MARUŠIČ, Branko (avtor). Zdravniki iz 17. in 18. stoletja, solkanski rojaki, o zdravju in o boleznih – V: *KolGMD za leto 2023*, (), str. 109–115.

MARUŠIČ, Branko (avtor). Dijak Štefan Lapajne o oblačilnih navadah idrijskih deklet in o idrijskem govoru (1873). V: *Izvestje 19 (2022)*, str. 13–17.

MARUŠIČ, Branko (avtor). O mejah, ki so odločale o življenju krajev in ljudi ob Soči in Nadiži. V: *Trinkov koledar 2023*, Čedad , KD Ivan Trinko, 2022, str. 39–53.

MARUŠIČ, Branko (avtor). Prispevek o dopisovanju Ivana Trinka. V: *Trinkov koledar 2023*, Čedad, KD Ivan Trinko, 2022, str. 151–152.

MARUŠIČ, Branko (avtor). Čas Andreja Budala (1889–1992) med Gorico, Vidmom in Trstom. V: *Literarna pokrajina Goriške*. 3. sprehod, Nova Gorica, JSKD, 2022, str. 48–55.

VOJKO PAVLIN

dr. zgodovine, asistent z doktoratom

Maver Fajdiga: *Bosnia Seraphica seu Chronologico-Historica descriptio Provinciae Bosnae ... 1777*, p. 1. Hrani: Frančiškanski samostan Ljubljana.

PROJEKTI

Latinske in nemške kronike na Slovenskem (raziskovalni projekt; vodja: dr. Matej Hriberšek; trajanje: 1. 9. 2020–31. 8. 2023)

Cilji projekta so: teoretične in praktične osnove za objavljanje ter znanstveno obdelavo kronik in del kronikalnega značaja; popis obstoječih kronik; dokumentiranje podatkov o nastanku kronik in njihovih avtorjev; predstavitev vsebine kronik; digitaliziranje kronik; kritična obdelava in znanstvena nadgradnja nekaterih že obdelanih kronik; priprava spletnega portala; transkribiranje, prevod in znanstvena izdaja dveh kronik; razstava o kronikah; simpozij na temo kronik. Vojko Pavlin

sodeluje pri transkripciji oziroma prevajanju pri dveh kronikah in arhivskem delu (40-% zaposlitev).

BIBLIOGRAFIJA

Hans in družina Kobenzl – od prebivalcev Štanjela do zemljiških gospodov. V: *I Cobenzl. Una famiglia europea tra politica, arte e diplomazia (1508–1823)*. Ured. VIDIC, Federico; STASI, Alessio. Roma, Gorizia: Lithos editrice, Archivio di Stato di Gorizia, 2022, str. 69–95.

Oporoka Magdalene Godnič iz Štanjela in družina Kobenzl. V: *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 19 (2022), str.

Goriški grofje – v senci grofov Celjskih? V: *Družina*, 30. januarja 2022, letnik 71, št. 4, str. 23.

Izvor in vzpon grofov Goriških. *Družina*, 6. februarja 2022, letnik 71, št. 5, str. 23.

Zlato obdobje dinastije, *Družina*, 13. februarja 2022, letnik 71, št. 6, str. 23.

V primežu močnih sosedov, *Družina*, 20. februarja 2022, letnik 71, št. 7, str. 23.

Zaton grofov Goriških, *Družina*, 27. februarja 2022, letnik 71, št. 8, str. 23.

Podelitev zemljišča za svetogorsko cerkev. 11. december 1540. V: *Thesaurus memoriae*.

DRUGO DELO IN DEJAVNOSTI

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za zgodovinske študije (20-% zaposlitev)

Projekt: Kulturno-zgodovinski vidiki staranja: izkušnje, reprezentacije, identitete (raziskovalni projekt; vodja: dr. Urška Bratož; trajanje; 1. 9. 2020–31. 8. 2023)

Vojko Pavlin sodeluje pri projektu z izbrano demografsko raziskavo.

Sodeloval je pri projektu „Merlin“ z opisom nekaterih goriških grajskih stavb.

INŠTITUT ZA SLOVENSKO NARODOPISJE (ISN)

ŠPELA LEDINEK LOZEJ

*dr. etnologije, znanstvena sodelavka,
docentka*

Terensko delo v planini Sleme, 25. 8. 2022
(foto: G. Soravita).

● RAZISKOVALNI PROGRAM

Dediščina na obrobjih. Novi pogledi na dediščino in identiteto znotraj in onkraj nacionalnega (vodja: doc. dr. Špela Ledinek Lozej, trajanje: 1. 1. 2019–31. 12. 2024)

Sodelavci interdisciplinarne programske skupine se posvečajo premisleku o razmerjih moči v dediščinskih procesih ter o razpiranju in preseganju nacionalnega pri ustvarjanju dediščine, predvsem pa vrednotenju in analizi manjšinskih dediščin. Raziskovalno problematiko nagovarjajo v petih tematskih sklopih: 1) dediščina na dinamičnih mejnih območjih, 2) dediščina v mobilnem svetu, 3) jezik v rabi – raba jezika, 4) živeti z dediščino in 5) dediščinjenje prostora. Špela Ledinek Lozej je v letu 2022 skupaj s sodelavkami in sodelavci analizirala manjšinske ter čezmejne dediščinske pobude na Goriškem, v Posočju, Videmski pokrajini, na Koroškem ter soorganizirala dva hoinarja (Nova Gorica, 2. 6. 2022, in Benečija, 11.–12. 9. 2022), ki sta bila spodbuda k premisleku hoje kot raziskovalne metode.

● PROJEKTI

Migracije in družbene spremembe v primerjalni perspektivi: primer zahodne Slovenije po drugi svetovni vojni (temeljni raziskovalni projekt,

vodja: prof. dr. Aleksej Kalc, trajanje: 1. 9. 2020–31. 8. 2023)

Projekt preučuje spremembe v prebivalstvu in družbeni razvoj mest na zahodnem robu Slovenije po drugi svetovni vojni ter novi razmejitvi med Jugoslavijo in Italijo. Raziskava se posveča primerjavi dveh zgodovinsko in kulturno različnih stvarnosti: območja Nove Gorice, novoustanoavljenega upravnega, gospodarskega in kulturnega središča slovenskega dela goriške regije, in Kopra, ki je doživel skoraj popolno zamenjavo prebivalstva in korenito etnično, družbeno ter kulturno preobrazbo. Cilj raziskave je preučiti oblikovanje oziroma preoblikovanje obravnavanih urbanih stvarnosti v luči migracijskih procesov, politik, gospodarskih, družbenih in drugih dejavnikov, ki so prispevali k oblikovanju strukturnih značilnosti in identitet obravnavanih mestnih skupnosti. Špela Ledinek Lozej je soorganizirala terenski sestanek v Novi Gorici (2. 3. 2022), pripravila vprašalnik za polstrukturirane intervjuje in izvedla dva intervjuja.

Biografije istrskih poti: Hoja in pisanje kot metodi raziskovanja obmejnih prostorov (temeljni raziskovalni projekt, vodja: Nataša Rogelja Caf, trajanje: 1. 10. 2022–30. 9. 2025)

Poti in meje, kot tudi hoja in pisanje, so v središču predlaganega projekta. Je svet lahko prepleten in ločen obenem? Oddaljen in bližnji? Univerzalen in partikularen? Fluiden in strjen? Predlagana vprašanja naslavljam skozi manjkajoči dialog med potmi in mejami z uporabo hoje ter pisanja kot dveh vzajemno dopolnjujočih se, eksperimentalnih metod raziskovanja obmejnih prostorov. V primerjavi s hojo je pisanje manj osvetljeno, saj večkrat obvelja prepričanje, da je pisanje zadnji del sosledja korakov branje–raziskovanje–pisanje, a vendar prav slednje pogosto šele omogoča razmišljanje. Čeprav v antropologiji obstaja tradicija pisanja terenskih zapisov in dnevnikov, želimo v predlaganem projektu stopiti še korak dlje in uporabiti pisanje kot polnokrvno metodo, kot umetnost vedenja, ključno za premisek širših metodoloških in epistemoloških vprašanj, ki pripeljejo hojo in pisanje v tesno razmerje. Biograf-

ski pristop k potem nam pri tem omogoča vpogled v kompleksno prostorsko-časovno povezanost fizično-materialnih, ekonomskih, političnih, kulturnih in vsakodnevnih vidikov poti.

Izolirani ljudje in skupnosti v Sloveniji in na Hrvaškem (temeljni raziskovalni projekt, vodja: izr. prof. Dan Podjed, trajanje: 1. 10. 2022–30. 9. 2025)

V času pandemije covida-19 in drugih vzrokov fizične ali socialne izolacije v projektu razvijamo nov antropološki pristop, s katerim se sprašujemo, kaj pomeni biti izoliran. S pomočjo etnografskih raziskav v izoliranih družbenih prostorih in na zapuščenih območjih skušamo ugotoviti, kako izolacija oblikuje izkušnje izoliranosti in praznine v urbanih in podeželskih območjih med posamezniki ter skupnostmi v Sloveniji in na Hrvaškem. Poleg tega raziskujemo, kako različni načini izolacije oblikujejo izkušnje, vrednote in odnos do okolja ter prihodnosti. Glavni cilji projekta so: 1) poiskati in primerjati primere izolacije v Sloveniji in na Hrvaškem; 2) določiti vrednote in stališča v izoliranih skupnostih ter med njimi v različnih kulturnih, zgodovinskih in družbenopolitičnih kontekstih; 3) prepoznati vrste izolacije, ki obstajajo v izoliranih prostorih in zapuščenih krajinah.

V raziskovalnem smislu je glavni prispevek projekta konceptualizacija spominov, občutenj in občutkov, povezanih z izkušnjo izolacije, izoliranosti in praznine. Poleg tega želimo v projektu predstaviti in spodbujati inovativnost v izoliranih skupnostih.

MadeInTheAlps (aplikativni projekt, vodja na ZRC SAZU: dr. Katarina Šrimpf Vendramin, trajanje: 1. 6. 2022–30. 11. 2023)

Teritorialne blagovne znamke, katerih cilj je vzpostavitev stoodstotnih lokalnih vrednostnih verig, lahko kljub koristim za teritorialni razvoj povzročijo širjenje pobud, ki zahtevajo naložbe neučinkovitega obsega, in ovirajo sodelovanje z drugimi regijami. Skupna podoba Alp je kulturna dobrina, ki bi lahko olajšala medregionalne in čezmejne vrednostne verige. V sklopu projekta bomo zato razvili politične in upravljavske strategije za vzpostavljanje prihodnjih pobud sodelovalnih teritorialnih blagovnih znamk. Špela Ledinek Lozej je do 30. 9. sodelovala pri zasnovi in izhodiščnem utirjenju projekta.

AlpTextyles (aplikativni projekt, vodja na ZRC SAZU: dr. Katarina Šrimpf Vendramin, trajanje: 1. 11. 2022–31. 10. 2025)

Tekstilne vrednostne verige potrebujejo nujno spremembo, saj so eden najbolj onesnažujočih sektorjev z ogromnim potencialom za zmanjšanje CO₂. Alpe imajo bogato tekstilno dediščino s posebno estetiko in znanjem, ki temelji na vrednotah krožnosti in občutljivosti na lokalne vire (npr. volna, lan, rastline za barvanje). Projekt AlpTextyles je inovativen, saj na mizo alpskega sodelovanja prinaša relevantno, doslej zapostavljeno razpravo; ustvarja vpogled v željo potrošnikov, da se oblečejo bolj CO₂ nevtralnno in zaznajo podobo/pripravljenost plačati za izdelke iz Alp; gradi argumente za čezmejno sodelovanje, ki ga običajno ovirajo politike, ki spodbujajo stoodstotne lokalne/nacionalne vrednostne verige; združuje kulturno in poslovno strokovno znanje ter ustvarja kontraintuitivna medsektorska priporočila za kmetijsko, industrijsko in kulturno politiko. Partnerji v projektu AlpTextyles bodo razvili skupne rešitve, ki bodo pospešile premestitev trajnostnih, krožnih verig vrednosti alpskega tekstila, ki so občutljive na naravne in kulturne vire, in bodo zajele željo potrošnikov po postogljičnem življenjskem slogu ter tako izboljšale čezmejno sodelovanje. Špela Ledinek Lozej je sodelovala pri finančni zasnovi in superreviziji finančno-administrativnega upravljanja.

📌 PRIPRAVA SIMPOZIJEV, IZOBRAŽEVALNIH DELAVNIC, OKROGLIH MIZ

Ljubljana, Atrij ZRC SAZU, 30. 9. 2022, sodelovanje v pogovoru in filmu *Ljudje in živali: delo antropologov*.

Bohinjska Bistrica, 4. 10. 2022, sodelovanje na okrogli mizi *Planinski siri* na mednarodni konferenci in letni skupščini Evropske mreže kmečkih in obrtnih sirarjev – FACE.

Gorica in Nova Gorica, 14.-22. 10. 2022, sodelovanje pri konceptualizaciji, organizaciji in izvedbi *Čezmejnega festivala transformativnih ekonomij in območnih skupnosti RETHINKABLE* ter še posebej okrogle mize *Skupna lastnina kot priložnost za prihodnost* (Nova Gorica, X center, 21. 10. 2022).

● DRUGO DELO IN DEJAVNOSTI

Špela Ledinek Lozej je članica znanstvenega sveta Narodne in študijske knjižnice v Trstu, akcijske skupine 6 EUSALP, Delovne skupine Koordinatorja varstva nesnovne kulturne dediščine, komisije za podeljevanje Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine ter uredniškega odbora *Goriškega letnika in Heriskopa*. Vodi pripravo Episkopa, vsebin ZRC SAZU za Evropsko prestolnico kulture 2025, sodeluje z Ministrstvom za kulturo RS pri pripravi vpisov na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva in z ICOMOS pri recenziranju vlog za vpis na UNESCOve liste .

PREDAVANJA IN REFERATI (izbor)

LEDINEK LOZEJ, Špela. *Planinsko sirarstvo*. Predavanje v okviru sklopa *Medkulturnost skozi želodec: medkulturna kulinarika, kulturna dediščina in inovacije na usposabljanju Okusi medkulturnosti*, 27. 5. 2022.

LEDINEK LOZEJ, Špela, ROGELJA, Nataša. *Reflections on the „caminoization“ in Slovenia: Predavanje na konferenci Religion, cultural heritage, and social change in Central-Eastern Europe*, Varšava, 4.–5. 7. 2022.

LEDINEK LOZEJ, Špela, ROGELJA, Nataša. *Heritage on the margins: Predavanje na konferenci Critical heritage studies: Central European perspectives*, Praga, Institute of Ethnology, Czech Academy of Sciences, 6.–7. 10. 2022. http://www.eu.avcr.cz/export/sites/eu/.content/files/CHS_CEP_Prague_Programme.pdf

LEDINEK LOZEJ, Špela, PISK, Marjeta. *The Walk of peace: Interculturality and scalarity of the transborder cultural route*. Predavanje na 6. konferenci Združenja za kritično preučevanje dediščine (ACHS). Santiago, Čile, 4.–7. 12. 2022.

● PEDAGOŠKO DELO

Špela Ledinek Lozej je na Podiplomski šoli ZRC SAZU, na študijskem programu 3. stopnje *Primerjalni študij idej in kultur (modul Slovenske študije – tradicija in sodobnost)*, nosilka predmeta *Dediščine, dediščinski procesi in prakse*.

Na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je 8. 4. 2022 predavala o zbirkah, zbirateljstvu in dediščini v manjšinskih okoljih pri vajah predmeta *Regionalne raziskave in razvoj*.

● MENTORSTVO

Špela Ledinek Lozej je mentorica Mancil Filak na doktorskem študiju na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani ter somentorica Arianni Pischutti pri magistrski nalogi *Territori montani di confine: La gestione agrituristica delle malghe* na Univerzi v Vidmu.

● BIBLIOGRAFIJA (izbor)

LEDINEK LOZEJ, Špela. *Mountain pasture in Friuli (Italy): Past and present*. V: BINDI, Letizia (ur.). *Grazing communities: Pastoralism on the move and biocultural heritage frictions*. New York; Oxford: Berghahn, str. 222–240, https://www.berghahnbooks.com/downloads/OpenAccess/BindiGrazing/9781800736672_OA.pdf.

ŽELEZNIKAR, Janja, GODINA-GOLIJA, Maja, LEDINEK LOZEJ, Špela. *Ob 90-letnici rojstva dr. Toneta Cevca - etnologa, raziskovalca in poznavalca alpskega sveta. Kamniški zbornik*. 2022, 26, str. 343–354.

LEDINEK LOZEJ, Špela. *I focolari tra l'Alta Valle della Sava e il Collio: Elementi di storia dell'architettura e della cultura abitativa tra il Mediterraneo e le Alpi = I fogolàrs tra il Cjanâl de Save Disore e il Cuei: Un cjapitul de storie edilizie e de culture abitative là che il Mediterani al tocje lis Alps*. V: ZULJAN KUMAR, Danila (ur.), KOLENC, Petra (ur.). *Saggi scelti sulla storia, sulla lingua e sulla società slovena al confine italo-sloveno*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC; Udine: Kappa Vu, str. 103–115.

LEDINEK LOZEJ, Špela, RAZPOTNIK VISKOVIČ, Nika. *Branding, labelling and certification : geographical and anthropological insights. Acta geographica Slovenica*. 2022, 62/2, str. 51–61, <https://ojs.zrc-sazu.si/ags/issue/view/873/398>.

● UREDNIŠKO DELO

LEDINEK LOZEJ, Špela (urednik). *Heriskop: razprave o dediščinjenju na obrobju*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 2020-. <https://dediscina.zrc-sazu.si/sl/home/>.

LEDINEK LOZEJ, Špela (avtor, urednik). *Ukovške planine : v spomin Tonetu Cevcu (1932–2007)*. 1. izd. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, cop. 2022.

LEDINEK LOZEJ, Špela (avtor, urednik), BARTALOTH, Rudi (urednik), GLIHA KOMAC, Nataša

(urednik). *Ukovške planine*. 2. izd. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2022.

📺 TELEVIZIJSKE IN RADIJSKE ODDAJE

ŽELEZNIKAR, Janja, HUMAR GRUDEN, Andreja. *Dr. Tone Cevc: Življenje in delo etnologa, raziskovalca in poznavalca alpskega sveta*. Produkcija Medobčinski muzej Kamnik. Strokovno sodelovanje. <https://youtu.be/WQgB9WuYAIA>

LEDINEK LOZEJ, Špela. Prispevek o razstavi *Ukovške planine* v Atriju ZRC SAZU v oddaji *Glasi vi Kanalske doline*, RAI Furlanija Julijska krajina, 11. 6. 2022.

LEDINEK LOZEJ, Špela. Prispevek o razstavi *Ukovške planine* v Atriju ZRC SAZU v oddaji *Miskser*, RAI - slovenski program, junij 2022.

📺 RAZSTAVE

PEČE, Miha, LEDINEK LOZEJ, Špela. *Ukovške planine: V spomin Tonetu Cevcu (1932-2007): Razstava fotografij Franceta Steleta*. Atrij ZRC SAZU, Ljubljana, 31. 5.–16. 6. 2022.

KOREN, Davorin, LEDINEK LOZEJ, Špela, TONDOLO, Maurizio. *Latte nostro = Naše mleko = Our milk: Fotografie = fotografije = photographs: Graziano Soravito*. Kulturni dom Joža Ažmana, Bohinjska Bistrica, 1.–4. 10. 2022.

LEDINEK LOZEJ, Špela, PEČE, Miha. *Ukovške planine: Razstava fotografij Franceta Steleta*. Slovensko kulturno središče Planika, Ukve, 23.–29. 10. 2022.

LEDINEK LOZEJ, Špela, PEČE, Miha. *Ukovške planine: Razstava fotografij Franceta Steleta*. Beneška palača, Naborjet, 4.–11. 11. 2022.

KATARINA ŠRIMPF VENDRAMIN

dr. etnologije, znanstvena sodelavka

Terensko delo Katarine Šrumpf Vendramin o plesih v Bukovici, Dom upokoencev Nova Gorica.

📺 RAZISKOVALNI PROGRAM

Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika (vodja: izr. prof. dr. Dan Podjed, obdobje trajanja: 1. 1. 2022–31. 12. 2027)

Osrednji cilj raziskovalnega programa je preučiti in predstaviti vsakdanje življenje v preteklosti in sedanjosti, hkrati pa kritično ovrednotiti osrednje etnološke, antropološke in folkloristične koncepte, da bi z njimi bolje uporabili dozodajšnja in premislili nova spoznanja ter zmogli predvideti scenarije za vsakdanje življenje in sobivanje v prihodnosti. Pri raziskovanju se sodelavci, kot že v

preteklosti, osredinjajo na območje današnje Slovenije, hkrati pa prečkajo meje in primerjajo izsledke iz lastnega okolja s analizami vsakdanjika v zamejstvu ter tujini. Pri tem ohranjajo utrjene in vzpostavljajo nove povezave s tujimi institucijami ter poudarjajo primerjalno ter inter- in transdisciplinarno sodelovanje v programu in izven njega. Katarina Šrumpf Vendramin se je v okviru programa ukvarjala z identitetnimi praksami in humorjem, kot se kaže v slovstveni folklori.

📺 PROJEKTI

Tradicionalne paremiološke enote v dialogu s sodobno rabo (temeljni raziskovalni projekt, vodja: doc. dr. Saša Babič, trajanje: 1. 9. 2020–31. 8. 2023)

Pregovorni izrazi so vrsta stalnih besednih zvez, ki se uporabljajo v vsakdanjem jeziku ter jih opredeljujejo skupnost, čas in kraj. Kratke folklorne oblike razkrivajo svetovne nazore in vrednote, navodila in prepovedi določene kulture. Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU hrani obsežno in zelo dragoceno zbirko slovenskih pregovorov, ki je nastajala več kot 50 let, vendar pa ti doslej niso bili strukturirani v skladu s sodobnimi standardi digitalnih jezikovnih virov in niso javno dostopni. Projekt vključuje dva glavna cilja: 1) vzpostavitev povezav med folkloristiko in digitalno humanistiko, kar bo bistveno povečalo temeljitost analize in spodbudilo povezovanje

folklornih gradiv z digitalnimi korpusi, hkrati pa bo obogatena tudi vsebina korpusov, ter 2) semi-otično in etnolingvistično analizo pregovorov iz arhiva ter v vsakodnevni komunikaciji za izris družbenega zemljevida stereotipov za razumevanje kulturnega okolja. Analiza bo izpostavila tudi vprašanje, ali so pregovori kot del nematerialne kulturne dediščine arhivski prežitki ali v določeni meri vztrajajo kot pragmatičen del komunikacije. Katarina Šrmpf Vendramin se pri zbiranju enot osredotoča na slovenski zahodni narodnostni prostor.

Slovenska in estonska sodobna šolska folklor (bilateralni projekt, vodja doc. dr. Saša Babič, trajanje: 1. 11. 2020–31. 10. 2023)

Glavni cilj projekta je analizirati in primerjati sodobno šolsko folkloro (npr. šale, uganke, rituale) ter njihovo dinamiko v dveh evropskih državah z različnima geografskima položajema in značilnostmi, podobno zgodovino in hkrati brez neposrednega stika: Estonijo in Slovenijo. Projekt bo identificiral tradicijo in transformacije folklornega gradiva, igrivost in kreativnost v (novih) oblikah ter odraz družbene realnosti, iz katere so ustvarjeni. Namen projekta je ustvariti nove dinamične primerjalne pristope tako z medkulturnega kot tudi diahronnega in sinhronnega vidika, ki ponuja edinstvene in unikatne vidike tako v slovenski kot v estonski folkloristiki. Rezultat tega sodelovanja bo nov metodološki okvir za primerjalne in medkulturne študije folklornih form ter na novo zbrano gradivo med otroki, ki bo dodano v arhiv obeh sodelujočih institucij.

URB-ART: Podpiranje razvoja skupnosti preko izobraževanja v okvirih urbane umetnosti (aplikativni projekt, vodja na ZRC SAZU: dr. Katarina Šrmpf Vendramin, trajanje: 1. 3. 2021–28. 2. 2022)

Namen projekta je podpreti nizkokvalificirane odrasle v marginaliziranih skupnostih z dejavnostmi in koncepti izobraževanja v okvirih urbane umetnosti. Tako sta socialna vključenost in opolnomočenje te ciljne skupine v središču projektnih dejavnosti ter rezultatov. Projekt temelji na spoznanjih, da ukvarjanje z umetnostjo v skupnosti nizkokvalificiranih odraslih iz marginaliziranih skupin premaga družbeno-kulturne ovire in omogoča dostop do novih družbenih skupin. V projektu tako transdisciplinarne umetniške

discipline delujejo kot komunikacijski instrumenti za medkulturni dialog in socialno integracijo. Projekt URB_ART je med drugim tudi odgovor na krizo covid-19, ki je zavirala medkulturno izmenjavo in močno prizadela sektor kreativnega izobraževanja. Projekt z uvajanjem inovativnih oblik (digitalnega) izobraževanja, komuniciranja, sodelovanja in razširjanja znanj odgovarja na morebitne omejitve ter spremembe, ki so povezane s pandemijo.

MadeInTheAlps (aplikativni projekt, vodja na ZRC SAZU: dr. Katarina Šrmpf Vendramin, trajanje: 1. 6. 2022–30. 11. 2023)

Teritorialne blagovne znamke, katerih cilj je vzpostavitev stoddstotnih lokalnih vrednostnih verig, lahko kljub koristim za teritorialni razvoj povzročijo širjenje pobud, ki zahtevajo naložbe neučinkovitega obsega, in ovirajo sodelovanje z drugimi regijami. Skupna podoba Alp je kulturna dobrina, ki bi lahko olajšala medregionalne in čezmejne vrednostne verige. V sklopu projekta MadeInTheAlps bomo zato razvili politične in upravljalvske strategije za vzpostavljanje prihodnjih pobud sodelovalnih teritorialnih blagovnih znamk.

AlpTextyles (aplikativni projekt, vodja na ZRC SAZU: dr. Katarina Šrmpf Vendramin, trajanje: 1. 11. 2022–31. 10. 2025)

Tekstilne vrednostne verige potrebujejo nujno spremembo, saj so eden najbolj onesnažujočih sektorjev z ogromnim potencialom za zmanjšanje CO₂. Alpe imajo bogato tekstilno dediščino s posebno estetiko in znanjem, ki temelji na vrednotah krožnosti in občutljivosti na lokalne vire (npr. volna, lan, rastline za barvanje). Projekt AlpTextyles je inovativen, saj na mizo alpskega sodelovanja prinaša relevantno, doslej zapostavljeno razpravo; ustvarja vpogled v željo potrošnikov, da se oblečejo bolj CO₂ nevtralnno in zaznana podoba oziroma njihovo pripravljenost plačati za izdelke iz Alp; gradi argumente za čezmejno sodelovanje, ki ga običajno ovirajo politike, ki spodbujajo stoddstotne lokalne/nacionalne vrednostne verige; združuje kulturno in poslovno strokovno znanje ter ustvarja kontraintuitivna medsektorska priporočila za kmetijsko, industrijsko in kulturno politiko. Partnerji v projektu AlpTextyles bodo razvili skupne rešitve, ki bodo pospešile premestitev trajnostnih, krožnih verig vrednosti

alpskega tekstila, ki so občutljive na naravne in kulturne vire, in bodo zajele željo potrošnikov po postopljivišem življenjskem slogu ter tako izboljšale čezmejno sodelovanje.

● DRUGO DELO IN DEJAVNOSTI

Katarina Šrimpf Vendramin je članica uredniškega odbora strokovne revije s področja folklorne dejavnosti *FolklorNIK* in strokovna spremljevalka srečanj odraslih folklornih skupin na srečanjih v organizaciji Javnega sklada za kulturne dejavnosti Republike Slovenije.

Strokovno sodeluje s folklornimi skupinami po Sloveniji, v zadnjih letih še posebej intenzivno s skupinami na Goriškem (Folklorna skupina Gartrož, Folklorna skupina Razor Tolmin, Folklorna skupina Dolenja Trebuša), ter drugimi akterji s področja interpretacije kulturne dediščine.

● MENTORSTVO

Katarina Šrimpf Vendramin je mentorica Manci Perko na dvopredmetnem magistrskem študiju na Oddelku za slavistiko in zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

● BIBLIOGRAFIJA (izbor)

TURK NISKAČ, Barbara (avtor), ŠRIMPF VENDRAMIN, Katarina (avtor). Play and folklore in children's peer cultures. *Folklore*. [Printed ed.]. 2022, vol. 86, str. 33–58. https://www.folklore.ee/folklore/vol86/turk_srimpf.pdf.

ŠRIMPF VENDRAMIN, Katarina (avtor), POLAJNAR HORVAT, Katarina (avtor). Nastajanje popotrošniških tekstilnih odpadkov v Sloveniji. V: PODJED, Dan (ur.), et al. *Nevidno življenje odpadkov*. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, 2022, str. 53–72. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/1983/8162/1553-1>.

ŠRIMPF VENDRAMIN, Katarina (avtor). Imposizioni, tabù e raccomandazioni alimentari nel periodo della gravidanza, del parto e della prima infanzia nel Goriziano e altrove = Precets, tabùs e raccomandazioni su la mangiative intal timp de gravidance, dal part e de prime infanzie intal Gurizan e plui innà. V: ZULJAN KUMAR, Danila (ur.), KOLENC, Petra (ur.). *Saggi scelti sulla storia, sulla lingua e sulla società slovena al confine italo-sloveno*. 1a ed. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC; Udine: Kappa Vu, 2022, str. 87–102.

ŠRIMPF VENDRAMIN, Katarina (avtor). Ženska kot objekt mode - oblačilna kultura Brik iz zapiskov Orlove terenske ekipe. V: *Izvestje* 19 (2022), str. 53–59.

INŠTITUT ZA KULTURNO ZGODOVINO (IKZ)

PETRA TESTEN KOREN

dr. zgodovine, znanstvena sodelavka

Ženske in povojna tranzicija (delavnica v okviru projekta EIRENE).

● PROJEKTI

Književna republika Borisa Pahorja (Raziskovalni projekt ARRS, evidenčna št. J6-4619, vodja: dr. Urška Perenič, trajanje: 1. 10. 2022–30. 9. 2025)

Projekt bo kot prvi na Slovenskem in širše preučil vprašanje tekstne konstrukcije avtobiografskega jaza ob upoštevanju celotnega opusa slovenskega tržaškega pisatelja. Opus enakovredno vključuje tudi celotno predpuščino/zapuščino, ki jo je v zadnjem desetletju pridobivala Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Med pomembnimi vzporednimi cilji projekta gre izpostaviti uporabo novih informacijskih tehnologij digitalnega kartiranja, s katero se bo analizirala in predstavila pisemska republika pisatelja s poudarkom na njegovi odprtosti v večkulturne personalne in institucionalne mreže ter v časovno-prostorskih razsežnostih. Gre za panoramo 20. stoletja v miniaturi s poudarkom na drugi polovici stoletja, ki povezuje zamejstvo z matico ter avdience po vsej Evropi, v obeh Amerikah, Kanadi in Avstraliji.

Materinstvo in reproduktivna politika v 19. in 20. stoletju (Raziskovalni projekt ARRS, evidenčna št. J6-4602, vodja: dr. Ana Cergol Paradiž, trajanje: 1. 10. 2022–30. 9. 2025)

Projekt bo v zgodovinski perspektivi naslovil tematiko materinstva in analiziral razvoj

različnih, med seboj tesno prepletenih in prekrivajočih se vsebin, ki jih je mogoče umestiti v polje koncepta »reproduktivne politike«. S pogledom na obdobje od začetka 19. stoletja do konca 20. stoletja, ki na tem področju beleži revolucionarne spremembe, bo celostno naslovil predvsem tematike materinstva (a), abortusa (b), kontracepcije (c) in evgenike (d) ter tudi tematiko neplodnosti (e). Geografsko se bo osredotočal na ozemlje današnje Slovenije, vendar bo obravnavane fenomene poskušal razumeti tudi v transnacionalni perspektivi. Osvetlil bo javne in zasebne vidike reproduktivnih problematik, tako da bo analiziral institucionalni razvoj, diskurz, spreminjajočo se zakonodajo ter družbene norme in kulturne reprezentacije v povezavi reproduktivnimi vprašanji in materinstvom na eni strani ter zasebne strategije posameznikov in posameznic, ki so bili vpeti v reproduktivne prakse, na drugi.

InTaVia - In/Tangible European Heritage. Visual Analysis, Curation & Communication, vodja: Florian Windhager in Eva Mayr, trajanje: 1. 11. 2020–1. 11. 2023.

Osrednji namen projekta InTaVia je razviti informacijski portal, ki bo povezoval, vizualno analiziral in omogočil komunikacijo snovne in nesnovne evropske kulturne dediščine ter jo ponudil za uporabo raziskovalcem, pedagogom, novinarjem, zaposlenim v turizmu, (kreativni) industriji in institucijah, ki se ukvarjajo z dediščino. ZRC SAZU je eden od devetih mednarodnih partnerjev, ki sodelujejo v projektu. Petra Testen Koren je sodelovala pri diseminaciji rezultatov (Newsletter). <https://intavia.eu/>

Projekt EIRENE - Post-war transitions in gendered perspective: the case of the North-Eastern Adriatic region (ERC Advanced grant projekt, vodja: Marta Verginella, trajanje: 1. 12. 2017–1. 12. 2022)

Project EIRENE je zasnovan z namenom, da se na novo razmislijo povojne tranzicije 20. stoletja z upoštevanjem spolne perspektive na območju severovzhodnega Jadrana. Petra Testen Koren je skupaj s sodelavko Ano Cergol Paradiž

pripravila prispevek za delavnico v Padovi, in sicer študijo z naslovom *Slovene servants in Italian towns, 19th-20th century*, ki bo objavljena v monografiji *West meets East* v okviru ene izmed evropskih založb. Pisala je tudi študijo o tekstilnih delavkah v Komnu, ki bo objavljena v eni izmed monografij projekta ERC (CEU Press), ki naslavlja delovni sklop »delo«. <https://project-eirene.eu/>

● DRUGO DELO IN DEJAVNOSTI

Petra Testen Koren je glavna urednica in članica ožjega uredniškega odbora *Novega Slovenskega biografskega leksikona* ter članica uredniškega odbora znanstvene revije *Retrospektive*. Je sourednica zbirke *Življenje in dela na Inštitutu za kulturno zgodovino*.

● PREDAVANJA IN REFERATI

CERGOL PARADIŽ, Ana, TESTEN KOREN, Petra. *Slovene servants in Italian towns, 19th-20th century : contribution to the writing workshop West meets East: mobility of people, exchange of knowledge: female migration in Europe from the sixteenth to the twenty-first century*, Padova, Università degli Studi di Padova (on-line), 23.–24. 6. 2022.

● BIBLIOGRAFIJA

CERGOL PARADIŽ, Ana, TESTEN KOREN, Petra. *Slovenske priseljenke v Trstu : vprašanje identitete ob ljudskem štetju 1910. Dve domovini : razprave o izseljenstvu*. [Tiskana izd.]. 2022, [št.] 55, str. 151–171, tabele, graf.

TESTEN KOREN, Petra, CERGOL PARADIŽ, Ana. *The excluded amongst the excluded? : Trst/Trieste and (Slovene) servants after the First World War. Acta Histriae*. [Tiskana izd.]. 2021, letn. 29, št. 4, str. 887–920, ilustr.

TESTEN KOREN, Petra. *Le dikle della Benecia nelle città italiane e gli echi post-bellici del loro lavoro nel Matajur (1950–1973) = lis dikle de Sclavanie intes citâts talianis e i rivocs dal lôr lavôr intal Matajur (1950–1973)*. V: ZULJAN KUMAR, Danila (ur.), KOLENC, Petra (ur.). *Saggi scelti sulla storia, sulla lingua e sulla società slovena al confine italo-sloveno*. 1a ed. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC; Udine: Kappa Vu, 2022. Str. 67–86, ilustr.

TESTEN KOREN, Petra. *L'infanzia e la giovinezza della poetessa e scrittrice Pavlina Pajk (1854–1901), nata Doljak, negli anni '60 e '70 del XIX secolo nel Goriziano = la infanzie e la zoven-tût da la poetesse e scrittore Pavlina Pajk (1854–1901), nassude Doljak, vie pai agns '60 e '70 dal secul XIX intal Gurizan*. V: ZULJAN KUMAR, Danila (ur.), KOLENC, Petra (ur.). *Saggi scelti sulla storia, sulla lingua e sulla società slovena al confine italo-sloveno*. 1a ed. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC; Udine: Kappa Vu, 2022. Str. 145–158, ilustr.

TESTEN KOREN, Petra, KOREN, Tadej. *Večni krogotok življenja - ob reki, ki ni nikoli ista*. V: PUST, Borut. *Ob reki*. Maribor: Litera, 2021. Str. 165–170. Knjižna zbirka Litera.

CERGOL PARADIŽ, Ana, RENKO, Manca G., HVALA, Tea, JERANT, Jasmina, PUR, Katja, REPAR, Urška, SELIŠNIK, Irena, STRLE, Urška, TESTEN KOREN, Petra, VODOPIVEC, Nina, HVALA, Tea (urednik, avtor dodatnega besedila). *Po svoji poti : 25 izletov po zgodovini žensk = A path of their own : 25 excursions into women's history*. 1. izd. Ljubljana: Društvo za promocijo žensk v kulturi - Mesto žensk: = Association for the Promotion of Women in Culture - City of Women, 2021. 141 str., ilustr.

CERGOL PARADIŽ, Ana, RENKO, Manca G., HVALA, Tea, JERANT, Jasmina, PUR, Katja, REPAR, Urška, SELIŠNIK, Irena, STRLE, Urška, TESTEN KOREN, Petra, VODOPIVEC, Nina, HVALA, Tea (urednik, avtor dodatnega besedila). *Po svoji poti : 25 izletov po zgodovini žensk = A path of their own : 25 excursions into women's history*. 1. ponatis. Ljubljana: Društvo za promocijo žensk v kulturi - Mesto žensk: = Association for the Promotion of Women in Culture - City of Women, 2021. 141 str., ilustr.

● Razstava

FAKIN BAJEC, Jasna, UMEK, Marija, TESTEN KOREN, Petra. *Žensko delo v Konfekciji Komen: razstava ob 50-letnici Knjižnice Komen*, 21. junij 2022.

INŠTITUT ZA SLOVENSKI JEZIK FRANA RAMOVŠA (ISJ FR)

DANILO ZULJAN KUMAR

dr. jezikoslovnih znanosti, izr. prof.

Danila Zuljan Kumar na predstavitvi publikacij sodelavk ZRC SAZU, RPNG v Gorici.

● RAZISKOVALNI PROGRAM

Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju (vodja: dr. Kozma Ahačič, obdobje trajanja: 1. 1. 2022–31. 12. 2027)

V okviru programa je bila izdana znanstvena monografija z naslovom *Skladnja nadiškega in briškega narečja*, ki predstavlja model analize skladenjskih vprašanj slovenskega narečnega jezika. Osnovni cilj monografije je bil na primeru nadiškega in briškega narečja predstaviti izbrana poglavja iz skladenjske problematike slovenskih narečij. Za analizo sta bili izbrani dve obrobni slovenski narečji, ki sta zanimivi tudi zato, ker izhajata iz iste narečne osnove in danes pripadata isti narečni skupini, ozemlju, na katerih se govorita, pa sta bili velik del zgodovine v različnih politično-upravnih okvirih. Zato je bil namen monografije poleg kontrastivne primerjave izbranih skladenjskih vprašanj obravnavanih narečij s slovenskim knjižnim jezikom tudi kontrastivna primerjava med narečjema samima.

● PROJEKTI

i-SLA – Interaktivni atlas slovenskih narečij (vodja: dr. Jožica Škofic, obdobje trajanja: 1. 9. 2020–31. 8. 2023)

Projekt temelji na enem od ustanovnih znanstvenoraziskovalnih projektov Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, tj. na Slovenskem lingvističnem atlasu (SLA), ki vsebuje skoraj 3000 leksičnih in t. i. gramatičnih (glasoslovnih in oblikoslovnih) vprašanj. Že zapisano in digitalizirano gradivo (okrog 600 zvezkov in skoraj 900.000 listkov) raziskovalna skupina dopolnjuje z manjkajočimi zapisi (okrog 40–50 krajevnih govorov iz mreže 417 krajev v Sloveniji in zunaj nje) ter ob tem ureja tudi fonoteko terenskih posnetkov. V okviru projekta je Danila Zuljan Kumar za objavo pripravila 14 komentarjev in kart s pomenskega polja kmečko orodje ter pregledala 14 komentarjev in kart drugih sodelavcev.

● PRIPRAVA SIMPOZIJEV, IZOBRAŽEVALNIH DELAVNIC, OKROGLIH MIZ

Predstavitve knjige ZULJAN KUMAR, Danila, *Skladnja nadiškega in briškega narečja*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC v prostorih Rp ZRC SAZU v Novi Gorici, 26. 5. 2022.

Predstavitve knjige ZULJAN KUMAR, Danila, KOLENC, Petra (ur.). *Saggi scelti sulla storia, sulla lingua e sulla società slovena al confine italo-sloveno*. 1a ed. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC; Udine: Kappa Vu, 2022:

E' storia, Sala Dora Bassi, Gorica, 29. 5. 2022 (skupaj z Giorgiom Cadorinijem in Alessandro Kersevan),

Festival malih založnikov in prevajalcev (Festival di piccola editoria e traduzione), Špeter na Goriškem (San Pier d'Isonzo), 28. 8. 2022 (skupaj z Nevo Makuc in Giulianom Veliscigom),

Knjigarna Tarantola Videm, 5. 10. 2022 (skupaj z Giorgiom Cadorinijem).

Organizacija okrogle mize z naslovom *Medjezikovno posredovanje: onstran meja mojega jezika in mojega sveta* z gosti Matejko Grgič (FF UL, SLO-RI), Miho Obitom (Novi Matajur), Ano Toroš (UNG), RP Nova Gorica, 26. 5. 2022.

● DRUGO DELO IN DEJAVNOSTI

Danila Zuljan Kumar sodeluje v slovensko-italijanski skupini za vpis pokrajine Brda na Unescov

seznam svetovne kulturne dediščine, v nadzornem odboru Zavod za turizem, kulturo, mladino in šport Občine Brda, v odboru za pripravo *Gradnikovih večerov in Škrabčevih dnevov*. Skupaj s Heleno Dobrovoljc je uredila zbornik *Škrabčevi dnevi 12* (v pripravi na tisk).

● PREDAVANJA IN REFERATI

ZULJAN KUMAR, Danila. Deležje in deležijski polstavke v terskem narečju slovenščine. *Slovenski dialektološki posvet, Ramovšev teden, 20. - 23. september 2022, Ljubljana*.

● PEDAGOŠKO DELO

Nosilstvo pri predmetih Sociolingvistika, Dialektologija in Besediloslovje na do- in podiplomskem programu Slovenistika na Univerzi v Novi Gorici.

Nosilstvo pri predmetu Uvod v jezikoslovje na dodiplomskih študijskih programih Slovenistika ter Medkulturno posredovanje na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem.

● MENTORSTVO

Danila Zuljan Kumar je somentorica doktorandki Lari Pižent na Fakulteti za uporabne družbene študije.

● BIBLIOGRAFIJA

ZULJAN KUMAR, Danila, LEGAN RAVNIKAR, Andreja (urednik). *Skladnja nadiškega in briškega narečja*. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, 2022, 201 str., ilustr. Zbirka Linguistica & philologica, 42.

ZULJAN KUMAR, Danila. Pripovedi o hudiču in štrijah v terskem narečju = Racconti del diavolo e delle streghe nel dialetto sloveno delle Valli del Torre. *Annales : anali za istrske in mediteranske študije. Series historia et sociologia*. 2022, letn. 32, št. 1, str. 75–88.

ZULJAN KUMAR, Danila. Change in the discursive practices of bilingual speakers after moving to a monolingual environment = Sprememba diskurzivnih praks dvojezičnih govorcev po preselitvi v enojezično okolje. *Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja*. [Tiskana izd.]. 2022, št. 88, str. 67–85.

ZULJAN KUMAR, Danila. Strategies for establishing discourse coherence. The case of Slovene dialectal discourse. *Dialectologia et Geolinguistica*, Vol. 20, n. 1, str. 51–68.

ZULJAN KUMAR, Danila. Kletvice in psovke kot tabu in omiljeni tabu izrazi v briškem narečju. V: TODORVIČ, Suzana (ur.), BALOH, Barbara (ur.). *Kontaktna dialektologija na območju med Alpami in Jadranom : v spomin akademiku Goranu Filipiju*. 1. izd. Koper: Libris, 2022, str. 259–272.

ZULJAN KUMAR, Danila. Tipologija pomen-skih prenosov v slovenskih narečjih : (z ozirom predvsem na zahodna slovenska narečja). V: JESSENŠEK, Marko (ur.). *Narečno besedje slovenskega jezika : v spomin na akademikinjo Zinko Zorko*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, 2022. Str. 186–197, 282, 287. Mednarodna knjižna zbirka Zora, 148.

ZULJAN KUMAR, Danila. I dialetti sloveni lungo il confine linguistico slavo-romanzo = I dialetti slovens fevelâts dilunc dal confin linguistic sloven-romanz. V: ZULJAN KUMAR, Danila (ur.), KOLENC, Petra (ur.). *Saggi scelti sulla storia, sulla lingua e sulla società slovena al confine italo-sloveno*. 1a ed. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC; Udine: Kappa Vu, 2022. Str. 29–47.

ZULJAN KUMAR, Danila (avtor). Ivana, torka in štrija v terskem bajeslovnem izročilu. V: *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, št. 19 (2022), str.

ZULJAN KUMAR, Danila, KOLENC, Petra. Introduzione. V: ZULJAN KUMAR, Danila (ur.), KOLENC, Petra (ur.). *Saggi scelti sulla storia, sulla lingua e sulla società slovena al confine italo-sloveno*. 1a ed. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC; Udine: Kappa Vu, 2022. Str. 5-8.

● Uredniško delo

ZULJAN KUMAR, Danila, KOLENC, Petra (ur.). *Saggi scelti sulla storia, sulla lingua e sulla società slovena al confine italo-sloveno*. 1a ed. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC; Udine: Kappa Vu, 2022.

ZULJAN KUMAR, Danila (urednik), JAKOP, Tjaša (urednik), ŠKOFIC, Jožica (urednik), KENDA-JEŽ, Karmen (urednik). 4. *Slovenski dialektološki posvet : povzetki : Ramovšev teden, 20. - 23. september 2022, Ljubljana*. [Ljubljana: ZRC SAZU: Filozofska fakulteta], 2022.

Poročilo o delu sestavila Petra Kolenc.

Sodelavke in sodelavca ZRC SAZU, Raziskovalne postaje Nova Gorica:

znanstvene sodelavke in sodelavec:

doc. dr. Jasna Fakin Bajec – Inštitut za kulturne in spominske študije (tel. 05 335 73 25), vodja RP NG

doc. dr. Špela Ledinek Lozej – Inštitut za slovensko narodopisje (tel. 05 335 73 22)

doc. dr. Danila Zuljan Kumar – Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša (tel. 05 335 73 21),

dr. Neva Makuc – Zgodovinski inštitut Milka Kosa (tel. 05 335 73 24)

dr. Vojko Pavlin – Zgodovinski inštitut Milka Kosa

dr. Katarina Šrmpf Vendramin – Inštitut za slovensko narodopisje (tel. 05 335 73 20)

dr. Petra Testen Koren – Inštitut za kulturno zgodovino (tel. 05 335 73 23)

višja strokovna sodelavka:

dr. Petra Kolenc – Zgodovinski inštitut Milka Kosa (tel. 05 335 73 26)

prof. dr. Branko Marušič, znanstveni svetnik v pokoju

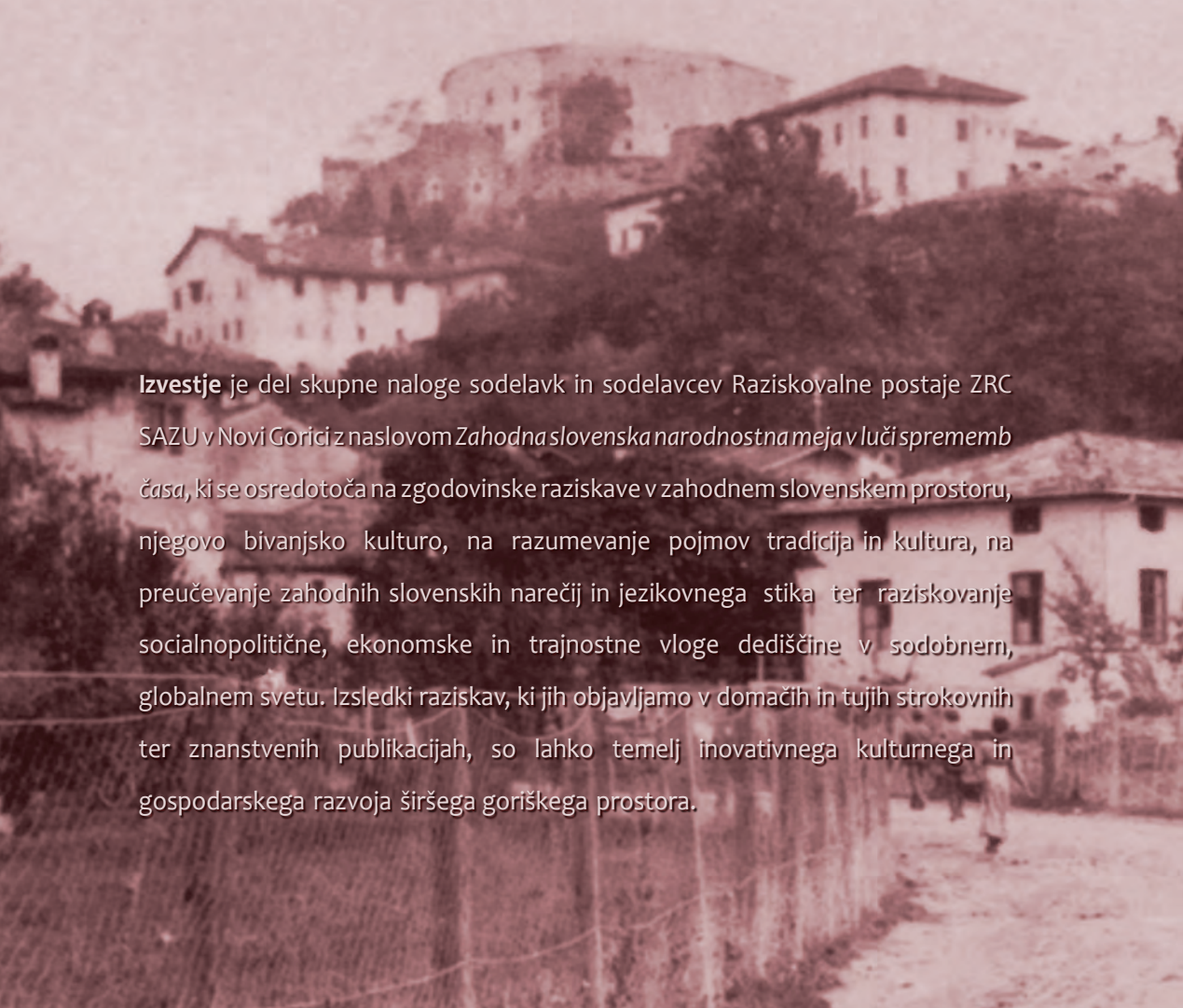
Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica z arhivom in knjižnico dr. Henrika Tume:
Delpinova 12, 5000 Nova Gorica, tel.: 05 335 73 26

Spletna stran: <http://rpng.zrc-sazu.si>

Izvestje je del projekta Zahodna slovenska narodnostna meja v luči sprememb časa, ki ga sofinancira Mestna občina Nova Gorica.

GO! 2025
NOVA GORICA - GORIZIA

Izvestje je del skupne naloge sodelavk in sodelavcev Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici z naslovom *Zahodna slovenska narodnostna meja v luči sprememb časa*, ki se osredotoča na zgodovinske raziskave v zahodnem slovenskem prostoru, njegovo bivanjsko kulturo, na razumevanje pojmov tradicija in kultura, na preučevanje zahodnih slovenskih narečij in jezikovnega stika ter raziskovanje socialnopolitične, ekonomske in trajnostne vloge dediščine v sodobnem, globalnem svetu. Izsledki raziskav, ki jih objavljamo v domačih in tujih strokovnih ter znanstvenih publikacijah, so lahko temelj inovativnega kulturnega in gospodarskega razvoja širšega goriškega prostora.

ZRC SAZU
Založba

VSEBINA • Uvodnik (Katja Mihurko Poniž) • **VOJKO PAVLIN** Oporoka Magdalene Godnič iz Štanjela in družina Kobenzl • **ROBERT DEVETAK** »Mati revežev«: drobci iz javnega delovanja Angjoline Ritter von Záhony • **BRANKO MARUŠIČ** Dijak Štefan Lapajne o oblačilnih navadah idrijskih deklet in idrijskem govoru (1873) • **DANILO ZULJAN KUMAR** Ivana, torka in štrija v terskem bajeslovnem izročilu • **PETRA TESTEN KOREN** Goriške perice pred prvo svetovno vojno • **PETRA KOLENC** Fragmenti o uršulinkah na Goriškem: med izobraževanjem deklet in posedovanjem kolonske zemlje na Blančah • **NEVA MAKUC** Drobci iz novogoriške predzgodbe: goriško pokopališče na Grčni med ustno tradicijo in korespondenco dr. Henrika Tume • **BARBARA ŠATEJ** Kratke biografije izbranih goriških Slovenk iz naše polpretekle zgodovine • **KATJA MIHURKO PONIŽ** Pisma Primork v elektronski zbirki PISMA • **KATARINA ŠRIMPF VENDRAMIN** Ženska kot objekt mode – oblačilna kultura Brik iz zapiskov Orlove terenske ekipe • **ŠPELA LEDINEK LOZEJ** Kuhinja – ženski prostor? Predstave o kuhinji in kuhinjske prakse v 20. stoletju v Vipavski dolini • **JASNA FAKIN BAJEC** Pogled starejših Novogoričank na nesnovno kulturno dediščino Nove Gorice • **Poročilo o delu sodelavk in sodelavcev ZRC SAZU**, Raziskovalne postaje v Novi Gorici od 1. 1. 2022 do 31. 12. 2022